UNIVERSITY OF COPENHAGEN

Københavns Universitet

Den Grønne Kulturarv

Værdier, udfordringer og metoder hos de kommunale kulturarvsforvaltere

Braae, Ellen Marie

Publication date:
2019

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Document license:
Ikke-specificeret

Citation for published version (APA):
Braae, E. M. (2019). *Den Grønne Kulturarv: Værdier, udfordringer og metoder hos de kommunale kulturarvsforvaltere*. (1 udg.) Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning, Københavns Universitet.

Download date: 17. nov.. 2026

Den grønne kulturarv

ELLEN BRAAE

med

Signe Sophie Bøggild og Mette Blicher

Den grønne kulturarv

– værdier, udfordringer og metoder
hos de kommunale kulturarvsforvaltere

Indhold

Forord 11
Resumé 15

I. Hvorfor 'grøn kulturarv'?

Baggrund 21
Formål 33

'Den grønne kulturarv'
mellem materialitet og forvaltning 36
Ydre drivkræfter - urbanisering og klimaforandringer .. 43
Er vi urbane af natur? 46
Forståelsesakser mellem natur og kultur 51
Natur-kultur-aksen i årstal 56

Kulturarv – et spørgsmål om værdi for dig og mig? .. 72
New Heritage – fra genstand til proces 76
Forvaltningspraksis– internationale konventioner ... 83
Bevaringsværdier og erindringskultur 94

Opsamling del I: Hvorfor grøn kulturarv? 100

II. Grøn kulturarv i praksis: Værdier, klimatilpasning og metoder

Undersøgelsens konkrete afsæt 109
Den grønne kulturarv – et katalog over mulige typer... 110
Profil af svarpersonerne 117
Arbejdsfordeling og interesser blandt de kommunale aktører..... 120
Prioritering af forskellige interesser på arbejdspladsen.. 126
Planlægger kend din kommune 135

Den grønne kulturarvs værdier 137
Tæt by: Kolonihaver..... 139
Tæt by: Voldanlæg og parker 145
Tæt by: Torver og pladser..... 150
Forstad: Industri- og erhvervsområder 154
Forstad: Parcelhusområder..... 160
Forstad: Friarealer..... 166
Landsby/købstad/kulturmiljø: Kystfiskerlaug 172
Landsby/købstad/kulturmiljø: Stjerneudskiftninger.. 178
Landsby/købstad/kulturmiljø: Gadekær 184
Åbent land: Middelalderlandskaber 190
Åbent land: Landvindingslandskaber 194
Åbent land: Alléer..... 199

Grøn kulturarv vis-a-vis klimaforandringer 204
Tæt by: Kolonihaver..... 206
Tæt by: Voldanlæg og parker..... 208
Tæt by: Torve og pladser..... 210
Forstad: Industri- og erhvervsområder..... 212
Forstad: Parcelhusområder..... 214
Forstad: Friområder..... 216

Landsby/købstad/kulturmiljø: Kystfiskerlaug 218
Landsby/købstad/kulturmiljø: Stjerneudskiftninger .. 220
Landsby/købstad/kulturmiljø: Gadekær 222
Åbent land: Middelalderlandskaber 224
Åbent land: Landvindingslandskaber 226
Åbent land: Alléer 228
Ansvar for klimatilpasning 231

Metoder til registrering og værdisætning 237
Registrering af grøn kulturarvstypologier 243
Metodernes oplevede anvendelighed 251
Hvorfor hvilken metode? 255
Anvendelse af registreringerne 258

Opsamling Del II: Grøn kulturarv i praksis:
Værdier, klimatilpasning og metoder 264

III. Hvor står den grønne kulturarv?

Der er mere, der samler end deler 277
Forvaltningsmæssige udfordringer 282
Globalisering og greenwashing 286

Sammentænkning af kulturarv,
klimaforandringer og urbanisering/byudvikling 291
Den forvaltningsmæssige dialog 297
Metodemæssig hybriditet 303

English summary 306
Referencer 326

Forord

Hvad er 'grøn kulturarv'? Og hvad skal vi med den? De spørgsmål er ledende for denne udgivelse, der retter sig mod kulturarvsinteresserede i bestræbelserne på at forholde praksis og teori – hverdag og begrebsverden – til hinanden. Bogen henvender sig således både til praktikere og teoretikere, til de kommunale kulturarvsforvaltere i kommunerne og på museerne, som i dag varetager hele dette område, og til studerende, undervisere og forskere med interesse for kulturarv – her særligt 'den grønne'.

'Grøn kulturarv' er et nyt samlebegreb og en forståelsesramme, som jeg med denne udgivelse ønsker at introducere i den danske debat om kulturarv- samt by- og landskabsudvikling. 'Grøn kulturarv' omfatter alle intentionelt formgivne grønne uderum. Det vil sige alt fra haver, parker, grønne bystrukturer til voldanlæg, torve, pladser, alleer osv. Det er med andre ord tale om en kulturbåret, signifikant bearbejdning af naturgrundlaget, og begrebet 'grøn kulturarv' etablerer således en stærkt tiltrængt bro mellem traditionelt adskilte områder: i hovedsagen mellem land og by,

kultur og natur. Imidlertid falder dette omfangsrige 'genstandsfelt' fra herregårdsalleer til torve og parker i såvel teoretisk, metodologisk som forvaltningsmæssig henseende mellem mange stole. Det er således stærkt underbelyst ligesom dets udfordringer ikke bliver fuldt ud formuleret. Det er rummer endvidere en række tilsvarende underbelyste potentialer.

Og netop i kraft af at være en kulturbåret, signifikant bearbejdning af naturgrundlaget, giver det i forhold til kultur-natur relationen ikke mening at placere 'den grønne kulturarv' i enten den ene eller den anden af de to grundkategorier. Altså som enten et kultur- eller et naturfænomen. Det er imidlertid netop disse to akser, der er styrende for vores nuværende måde at kategorisere kulturarv. Med introduktionen af den grønne kulturarv er det hensigten at overskride dette enten-eller og erstatte det med et både-og. Den grønne kulturarv er således et redskab til at betragte disse mangfoldige steder under ét – uanset om de ligger på landet eller i byen og uanset om de i forhold til vores nuværende klassifikationsmodeller betegnes enten naturarv eller kulturarv. Og det er der behov for af flere grunde.

Den grønne kulturarv står over for en række fælles udfordringer, hvor de mest markante er urbanisering og klimaforandringer. I nærværende sammenhæng har jeg stillet skarpt på sidstnævnte. Grøn kulturarv er delvist formet af lokale klimatiske forhold og er

dermed særlig følsom over for aktuelle klimaforandringer såsom ændrede nedbørsmønstre, havvandsstigninger, vindpåvirkninger og forandring i gennemsnitstemperaturer. Den danske klimaforandringsdebat har imidlertid indtil nu primært kredset om skybrud, oversvømmede kældre og så småt også om havvandsstigninger. Men hvordan forholder kulturarvsforvalterne sig til de bredere klimaforandringers påvirkning af den grønne kulturarv? Og hvordan forholder de sig mere generelt, når demografiske ændringer stiller krav om andre anvendelser af disse områder?

Dernæst er bogens tilblivelse drevet af ønsket om at 'tage temperaturen' på forvaltningen af den grønne kulturarv, som efter strukturreformen 2007 er placeret på kommunalt niveau. Hvordan organiserer man sig i de forskellige kommuner, hvor netop demografiske og naturgivne forskelle spiller væsentligt ind på, hvilken form for grøn kulturarv, der skal forvaltes. Og hvordan ser man fra kommune til kommune på værdien af 'identiske' former for grøn kulturarv? Hvilke metoder bliver taget i anvendelse? Og hvor aktivt tænkes den grønne kulturarv i forhold til forandringskræfterne urbanisering og klimaforandringer?

Dette er hovedemnerne for denne den grønne kulturarvs-udgivelse, som på en og samme tid berører filosofiske meta-emner og hands-on forvaltning. Konklusionerne er opsummeret i næste

kapitel og taler for sig selv: Den grønne kulturarv er som samlebegreb med til at synliggøre, at der i dag eksisterer store udfordringer i såvel registrering, værdisætning som håndtering af de forestående udfordringer. Samtidig er det også en af bogens konklusioner, at netop 'samleperspektivet' bidrager som frugtbart afsæt for en konstruktiv tilgang til løsning af disse udfordringer.

Arbejdet med grøn kulturarv har jeg udført i regi af forskningsinitiativet Bygningskultur 2015, initieret og finansieret af fonden RealDania og med hjælp fra cand.arch. Kim Kathrine Møller og siden cand. mag. Signe Sophie Bøggild og cand.hort.arch. Mette Blicher, som er medforfattere på denne udgivelse.

Professor Ellen Braae,
Københavns Universitet, 2019

Resumé

Denne bog har til formål dels at introducere begrebet 'grøn kulturarv', dels at knytte de dertilhørende teorier og praksisser tættere sammen. Bogen består af tre dele. En første rammesættende del, dernæst en analysedel med fokus på aktuel 'grøn kulturarvs'-forvaltning, som i dag varetages på kommunalt niveau, og endelig en tredje, kort sammenfattende og perspektiverende del.

Første del er teoretisk anlagt og redegør for, hvad vi kan forstå ved grøn kulturarv, dens historiske kontekst og mange begrebslige aspekter og svarer således på: Hvorfor grøn kulturarv? Her opridses endvidere den historiske baggrund for den misère, som gør, at vores kulturlandskaber er endt rundt på alverdens skriveborde uden, at de rigtig hører til nogen steder. Både herhjemme og ude i verden tegner sig en historik, som der lines op her med mange tråde, der væver sig ind og ud ad emnekredsen og bidrager til at forklare den aktuelle, komplekse situation. Dernæst redegøres der for, hvorfor det er så presserende at gentænke feltet, og hvorfor det er

så oplagt at gøre det fra netop en kulturarvsvinkel. Også internationalt, i England og Holland, er man begyndt at samle stumperne til et større billede og gøre den grønne kulturarv til et konceptuelt og administrativt ankerpunkt.

Anden del er en analyse foretaget blandt danske kommunale forvaltere af denne grønne kulturarv. Her ser vi nærmere på deres forståelse og håndtering. Analysen bygger på en kvantitativ, internetbaseret spørgeskemaundersøgelse med i alt 80 respondenter, der dækker kommuner og kulturhistoriske museer over hele landet. Undersøgelsen blev foretaget i foråret 2013 blandt medlemmer af det kommunale netværk, som blev etableret i forbindelse med den nationale forskningsindsats, Bygningskultur 2015 igangsat af RealDania[1]. Resultaterne af denne undersøgelse munder ud i tre hovedkonklusioner:

1. Der er brug for at gentænke forskellige slags landskaber som kulturarv i et samlet kyst-til-kyst perspektiv, og på tværs af traditionelle skel mellem land og by, natur og kultur. Det er efterspurgt af de kommunale kulturarvsforvaltere gennem Bygningskultur Danmarks netværk. Således er der flere vigtige perspektiver i at samle dette i dag fragmentariske

1 se hjemmesiden: http://bygningskultur2015.dk/

felt og betragte det under paraplybegrebet: den grønne kulturarv, der både henviser til en materialitet 'derude' og til forvaltningsmæssige aspekter af den grønne kulturarv.

2. Der er behov for at integrere de i udgangspunktet indbyrdes forskellige dagsordner i form af kulturarv, urbanisering og klimaforandringer på en mere tværfaglig og holistisk måde i planlægningen – både for at kunne skabe en kontekstforankret og stedsspecifik udvikling og for at kunne imødegå fremtidige udfordringer som den stadige urbanisering og klimaforandringer bevirker.

3. Der er behov for udvikling af nye metoder, vokabularer og måder at registrere, værdisætte og videre at forvalte den grønne kulturarv på for at kommunerne derigennem bedre bliver i stand til at kunne forankre og indtænke den grønne kulturarv i lokalplanlægningen.

Bogens tredje del sammenfatter dels udfordringer, dels potentialer ved at grundfæste ideen om 'grøn kulturarv' begrebsligt, praktisk-metodisk og forvaltningsmæssigt. Den afrundes således med overvejelser om, hvilke perspektiver syntesen den grønne kulturarv rummer.

I

HVORFOR GRØN KULTURARV?

Baggrund

Hvilke kriterier og metoder kan vi anvende til at identificere og arbejde med en dynamisk og landskabsrelateret kulturarv på forskellige skalatrin? Hvordan kan vi tænke kulturarv, der overskrider vanlige skel mellem by og åbent land, som i stigende grad overlapper hinanden i takt med at vi ikke længere blot betragter det åbne land som rum for agerbrug? Hvilke forvaltningsmæssige dilemmaer imellem natur og kultur møder man som kommunal aktør i arbejdet med eksempelvis parker, voldanlæg og haver? Hvordan medvirker vi til at skabe (steds)identitet og værdi tæt på borgernes hverdag og erindring? Hvordan favner vi disse modsætninger, og hvordan kan vi samarbejde på tværs af fagligheder for sammen at tackle fælles udfordringer som klimaforandringer og urbanisering, der fremover vil påvirke alle typer af landskaber?

Det er nogle af de spørgsmål, der har motiveret denne udgivelse. Udgangspunktet er, at der findes en særlig del af kulturarven, som ud fra nogle arkitektoniske og kulturhistoriske synsvinkler kan betragtes under ét,

men som af historiske årsager i dag optræder fragmenteret og i mange forskellige sammenhænge. På planlægnings- og forvaltningsniveau bliver kulturarven nemlig normalt enten behandlet ud fra enten en urban kontekst eller en rural kontekst. Denne opdeling afspejler en lang faglige tradition for at adskille by og land, kultur og natur i praksis, teori og forvaltning. Hensigten med denne udgivelse er imidlertid at undersøge denne særlige kulturarv i et samlet kyst til kyst perspektiv, da en holistisk tilgang vil kunne give et centreret, bredere og derfor mere solidt billede af det felt, som vi arbejder med end den aktuelle fragmentering tillader. Karakteristisk er endvidere, at netop grøn kulturarv i disse årtier undergår dramatiske ændringer, drevet af klimaforandringer og urbanisering. For at favne bredden og kompleksiteten undersøger vi hvilke begreber og værdier, der er i spil - samt anlægger klimaorienterede og forvaltningsorienterede vinkler på denne form for kulturarv, som vi har valgt at benævne 'den grønne kulturarv'.

En af fremtidens opgaver for planlæggere og kulturarvsforvaltere er at møde det 21. århundredes udfordringer inden for et politisk og forvaltningsmæssigt rammeværk, der stammer fra det 20. århundrede. I kraft af de mange ændringer og skismaer, der præger hverdagen i kommunerne og på museerne, er der behov for at justere

vanlige praksisser og forestillinger om, hvad der adskiller forskellige typer af landskaber og de to grundlæggende forståelsesakser, som de traditionelt er omfattet af. Det er vores påstand, at vi står i en overgangszone, hvor vi bevæger os fra en situation til en anden. Hidtil har byplanlægning, kulturarv og borgerskab primært udfoldet sig inden for en national ramme på den ene side defineret af velfærdsstaten og på den anden side med afsæt i 'universelle' værdier. Nu flytter fokus sig til byen, stedet og beboerens specifikke hverdagsrum i vekselvirkning med den interurbane konkurrences globale virkelighed. Dermed er det samlende nationale perspektiv væsentlig nedtonet, og vi ser i stedet byplanlægning, kulturarv og borgerskab udspille sig i et krydsfelt mellem det lokale og det regionale/globale. Disse forskydninger er symptomatiske for nutidens dynamikker og tvetydigheder, der udfordrer de tidligere klare modsætninger natur/kultur og by/land, men også modsætninger som ideal/virkelighed, utopi/heterotopi, funktion/æstetik, ekspert/bruger, bevaring/forandring, top-down/bottom-up, det sociale/det fysiske, det materielle/det immaterielle, regulering/deregulering, plan/sted og fortid/fremtid. Den europæiske landskabskonvention (se side 26) adresserer mange af disse relationer og taler for en større grad af syntese. Både-og fremfor enten-eller.

Kortlægning og registrering af kulturmiljøer og udpegning af bevaringsværdige bygninger fik i 1987 et stort løft med anvendelsen af den dansk udviklede SAVE-metode (survey of architectural values in the environment). Denne metode til kulturarvsudpegning går således på tværs af bygninger og grupper af bygninger i form af de såkaldte kulturmiljøer og adresserer for første gang rummene mellem bygningerne. I et egentligt fredningsperspektiv beskyttes disse værdier af Bygningsfredningsloven, der har rod i den første danske bygningsfredningslov fra 1918, og omfatter bygninger og deres nærmeste omgivelser. Parallelt hertil finder vi naturbeskyttelsesloven, der i 1992 erstattede den egentlige naturfredningslov med rødder tilbage i 1917-udgaven. Denne lov beskytter naturområder, som i kraft af deres landskabelige værdi, beliggenhed eller flora og fauna har væsentlig betydning for almenheden. Først i 2010 åbner ændringer i Bygningsfredningsloven mulighed for fredning af selvstændige landskabsarkitektoniske værker og tillader os således at betragte forskellige former for landskabskulturarv i egen ret. Hidtil har fredning af sådanne 'værker' kun kunnet finde sted som et appendiks til en bygning eller et andet arkitektonisk artefakt – som ikke kunne være det selv. Hvor man ofte fokuserer på huse og objekter, anvender vi her betegnelsen den grønne kulturarv som et paraplybegreb, der er bredere end den i udgangspunktet fredningsværdige

landskabskulturarv, der er Fredningslovens *'objekt'*. Vi er i stedet interesserede i at betragte kulturarven i en mere nutidig forståelsesramme, hvor kulturarv rækker ud over det klassiske objektforståelse, og *'the grand, the ol' and the beautiful'*, som kulturarvsteoretikeren Laurajane Smith formulerer det, og i stedet forstå den som en meningsskabende ressource. Grøn kulturarv omfatter i dette perspektiv alle former for landskaber, alle slags åbne rum fra urbane parker, over parcelhusområder i forstaden til diger i det åbne land. Grænsen er hårfin mellem dét, der er et landskabsarkitektonisk værk forstået som *'forfattet'* af landskabsarkitekter og dét, der er landskabskulturarv forstået som '*kultivering*' i bredere forstand. Denne diskussion finder vi imidlertid ikke afgørende i denne sammenhæng, idet kulturarv nødvendigvis er bredere end den kunstneriske værdi, som man typisk forbinder med landskabsarkitektoniske værker. Omdrejningspunktet for analysen er følgelig den del af den materielle kulturarv, som vi benævner landskab, og som både befinder sig 'mellem husene' og som bygninger indgår i. Vi taler dermed om alle former for åbne rum, der er resultat af en signifikant 'kultivering' af det foreliggende naturgrundlag – også den del, der måtte ligge under den synlige overflade. I tråd med de seneste års fremvækst af en mere dynamisk, proces-orienteret forståelse af kulturarv (*'New Heritage'*, som vi vender

tilbage til senere i teksten), hvor konteksten og den gensidige prægning mellem mennesker og steder står centralt, knyttes denne kultivering til sociale og kulturelle processer og til stadige forhandlinger af værdi. Således foregår der en bestandig udveksling mellem naturgrundlaget – de naturgivne forudsætninger – og den menneskelige anvendelse. Og det uanset om den grønne kulturarv befinder sig i byen eller på landet, om den er fra middelalderen eller er af nyere dato.

Landskabet - eller de åbne rum - tillægges stadig større vægt som betydningsbærende og identitetsskabende. Ikke kun i et bagudrettet perspektiv, men i et kontinuerligt og fremadskuende perspektiv, hvor landskabet allerede rummer en stor rigdom, som bestandig udveksles, bearbejdes, forhandles. I 2000 blev *Den Europæiske Landskabskonvention* udformet, som efterfølgende Danmark og stort set alle andre europæiske lande har tilsluttet sig. Heri defineres landskab som *"et område, som det opfattes af mennesker og hvis karakter er et resultat af handling og forhandlinger af natur- og menneskebårne faktorer."*[1] Det fremhæves i konventionen, at landskab i den ovenfor nævnte brede betydning bidrager væsentlig til menneskers livskvalitet uanset, om de måtte befinde sig i byen, på landet, i grimme

1 Den Europæiske Landskabskonvention (Kap 1, artikel 1a).

eller i ekstraordinært smukke områder, i hverdagslandskaber eller i unikke landskaber. Og konventionen fremhæver videre, at landskaber er en basiskomponent i den europæiske natur- og kulturarv, som bidrager til menneskers velbefindende og forankring af den europæiske identitet. Konventionen taler således allerede her på tværs af den traditionelle natur–kultur-opdeling. Landskab betragtes således som en hjørnesten for alle menneskers velbefindende og videre hedder det, at dens beskyttelse, forvaltning og udvikling indebærer rettigheder og ansvar for alle og enhver. Vi bygger med ideen om den grønne kulturarv således videre på ELCs krydsfelt mellem beskyttelse og benyttelse i et tidsmæssigt kontinuum, der forbinder fortid, nutid og fremtid. Vi bygger også videre på ELC, hvad angår dens brede definition af landskab i overskridelsen af land og by, natur og kultur, det ordinære og det enestående. Den helt overordnede ambition med ELC er at samle et felt, det i dag fremstår yderst fragmenteret ved at tage afsæt i landskabets samlende og meningsskabende potentiale. Med ideen om grøn kulturarv går vi imidlertid et skridt videre. På den ene side reducerer vi det 'genstandsfelt', som ELC har malet med en bred pensel til at være landskaber, der udgør signifikante kultiveringer for således gennem opstillingen af sådanne grøn-kulturarvs-typologier at kunne komme tættere på, hvordan de

betragtes og forvaltes uden dog at tabe deres fælles betingelser, fælles udfordringer og fælles potentialer af syne.

Dette forskningsarbejde har fundet sted i regi af det RealDania-finansierede forskningsprogram Bygningskultur 2015. Forskningsprogrammet var en del af en bredere kulturarvsindsats, som løb parallelt med den statsligt finansierede Fredningsgennemgang, hvor Slots- og Kulturstyrelsen i perioden 2010-2016 har gennemgået og beskrevet alle eksisterende bygningsfredninger og deres fredningsværdier med henblik på at gøre fredningerne mere forståelige og tydeliggøre, hvilke værdier, som er fundet vigtige at bevare. I den forbindelse blev et såkaldt kommunalt kulturarvsnetværk etableret på tværs af Danmarks i alt 98 kommuner, og vi har med dette forskningsarbejde konsulteret og lyttet til denne gruppe. På planniveau udtrykker mange medlemmer af det kommunale netværk således behov for metodisk nytænkning i forhold til at kunne identificere og håndtere kulturarv i en større rumlig kontekst. På forvaltningsniveau udfordres de dagligt af at skulle håndtere en mangfoldighed af landskabskulturarv, der falder imellem forskellige stole: Kategorier, fagligheder, styrelser, etc. Det gælder ikke mindst i omstillingsperioden efter de omfattende omlægninger af stats- og kommuneadministrationen, der har præget de senere

år[2]. På denne baggrund er det hensigten med denne udgivelse at give et indblik ind i kommunernes 'kulturarvsværksted' til de kommunale aktørers fagligheder, forståelse af og arbejde med det, som vi her kalder den grønne kulturarv, baseret på 80 svarpersoners førstehåndserfaringer og hverdagsviden fra livtag med dette fragmenterede felt. Og at sætte de aktuelle udfordringer ind i et historisk udviklingsperspektiv og forbinde dem med internationale diskussioner.

Samlet set var der omkring årtusindeskiftet mange tilløb til at tænke kulturarven inden for et bredere felt omkring kulturmiljøer og landskaber. Dette blev imidlertid bremset med strukturreformen i 2007, hvor amterne blev nedlagt og dermed det hidtidige hjemsted for miljø og kulturmiljø. Ændringer i kommunestruktur og især ansvarsområde-omfordeling, hvor kulturarv i vid udstrækning overgik til kommunerne betød, at nøglepersoner og oparbejdede kulturarvskompetencer blev fordelt ud på nye arbejdspladser. Denne spredning af kulturarvskompetencer har umiddelbart sat arbejdet med kulturarven og landskabet tilbage. Omvendt er fordelen ved strukturændringen, at kommunerne har fået mulighed for selv at forvalte kulturarv, kulturmiljøer og landskab under ét i de nye kommuneplaner, hvorved noget

2 BK 2015 seminar i Raadvad 11. september, 2014

af den tidligere segregering kan undgås og behovet for strategiske sammentænkninger kan imødekommes. Disse kommuneplaner kan fungere som stærke styringsredskaber, når først alle registreringer og informationer samles og dermed kan danne springbræt for en strategisk udviklingstænkning på tværs af disse domæner.

Metoderne, kriterierne og værdierne, som kulturarvsforvaltere i dag benytter til at identificere og udvælge den grønne kulturarv varierer ganske meget, hvilket bogens empiriske analyse (del II) med al tydelighed viser. Vi kan se, at visse former for grøn kulturarv betragtes som beslægtede, hvis vi kan anlægge fælles vurderingskriterier. I vores oplæg kan et voldanlæg i udgangspunktet betragtes på linje med en kasernebygning, ligesom en grøn kile kan betragtes på linje med et modernistisk byggeri og en allé eller et dræningslandskab med en herregård. Men selv i de tilfælde, hvor man betragter bygninger og landskab hver for sig, optræder der også landskabskategorierne imellem store forskelle i vurderingsmetoder og -kriterier. Vi ser derfor nærmere på, hvad der sker, når vi anvender de samme eller forskellige metoder på forskellige kategorier. Og vi spørger i hvor vid udstrækning, det forholder sig sådan, at den metode, der i én sammenhæng formår at 'indfange' væsentlige aspekter, også er den rette i en anden sammenhæng? Dernæst ser vi nærmere

på, hvorvidt formål med og perspektiver ved vurderingerne divergerer. Ofte synes både bevarings- og udviklingsperspektiver i spil på en og samme tid. Og her lægger vi til grund for vores analyser, at kulturarvsvurderingerne fremover i stigende grad bliver forbundet med et klimaperspektiv. Der er behov for at løfte blikket og se forskellige typer af landskaber (på tværs af skel som natur/kultur og by/land) som en sammenbragt familie i et holistisk kyst-til-kyst perspektiv og udvikle nye måder at tilpasse og afbøde klimafrembragte ændringer. Den grønne kulturarv sigter således mod at udgøre et samlebegreb med en indlejret forståelse af, at bevaring og udvikling er dynamiske og relationelle størrelser, der udgør gensidigt bekræftende snarere end modsatrettede kræfter. Målet er således at få disse to kræfter til at virke frugtbart sammen på tværs af traditionelt adskilte domæner: Kulturarvsforvaltningen og planlægningen.

Alle forgreninger af den grønne kulturarv har netop følsomheden over for klimaforandringer til fælles, hvorfor det udgør et særligt tema i vores empiriske analyse. På tværs af kommunegrænser, og hvad der måtte hidhøre under henholdsvis Naturstyrelsen, Kulturstyrelsen og andre administrative enheder, bliver urbane såvel som rurale åbne rum berørt af klimaændringer. Ekstrem nedbør, tørke, storme, forhøjet vandstand og temperaturstignin-

ger er fælles vilkår, der kræver et 'reality check' i den forstand, at den nuværende eller potentielle grønne kulturarv kræver en særlig opmærksomhed. Trods de fælles udfordringer er disse landskaber dog aldrig i en dansk sammenhæng blevet betragtet under ét, mens feltet i andre lande i stigende grad samles til ét – især blandt britiske og amerikanske forskere, hvilket vi vender tilbage til. Og trods de fælles udfordringer er diversiteten blandt de forskellige typer af grøn kulturarv selvsagt tydelige og således er også bestræbelserne på at afstemme værdiaflæsningerne med genstandsfeltets karakterer

Med migration fra land til by, afindustrialisering og liberalisering af Landbrugsloven har Danmarkskortet ændret sig betydeligt de seneste årtier. Det åbne land danner ikke længere kun ramme for landbrugsproduktion. Kommunerne har efter strukturreformen i 2007 fået videre beføjelser til at præge den lokale udvikling via lokalplaner. En udfordring der kræver dels gentænkning af lokal identitet og værdi via kulturarv, dels foregribelse af konsekvenserne af klimaforandring og urbanisering. I bogens empiriske del undersøger vi, hvordan de formelle kulturarvsforvaltere, nemlig kommunerne og museerne, forholder sig hertil. Det ville endvidere være relevant også undersøge dét, som ELC kalder for 'menneskers' eller de lokales syn på den grønne kulturarv, hvilket dog falder uden for rammen af dette studie.

Formål

Formålet med bogen er dobbelt: For det første at skabe interesse for og bedre overblik over et felt, der i dag fremstår og behandles fuldstændigt fragmenteret til trods for et fælles afsæt, fælles udfordringer og fælles potentialer. Dette felt kalder vi den grønne kulturarv. Vi ønsker således at undersøge den grønne kulturarvs betydning og identificere, hvad der er centralt, dens sammensatte karakter - samt dens administrative, begrebslige og metodiske udfordringer. Det andet formål, der har drevet arbejdet bag bogen, er at få nærmere indblik i kommunale aktørers fagligheder, forståelse af og arbejde med den grønne kulturarv.

Arbejdet er iværksat for at imødekomme et stigende behov for at gentænke kulturarvsbegrebet i forhold til forskellige landskabstyper i en større skala og i krydsfeltet mellem bevaring og udvikling. Dette behov er vokset ud af tre forhold: For det første er der behov for at kunne bygge bro mellem administrative og begrebslige skel imellem by og land, natur og kultur, der i praksis er nært forbundne. Dernæst for at kunne

forholde sig mere nuanceret og holistisk til udfordringer som klimaforandringer og urbanisering, der vil præge alle landskabstyper og al fremtidig planlægning i kommunerne. For det tredje er der behov for, at kulturarven vil kunne udgøre en forankrende klangbund for udviklingen fremover, der i høj grad vil skulle bygge videre på det eksisterende: på konteksten og stedet i fysisk såvel som fortælle- eller forståelsesmæssig forstand i en virkelighed, hvor kommunerne har fået ansvar for planlægningen via udarbejdelse af lokalplaner.

Ønsket er derfor at belyse betingelserne for den grønne kulturarv, der både betegner en materialitet af landskaber og en administrativ struktur. Vores blik er i udgangspunktet styret af et bevaringsperspektiv set i forhold til de ydre forandrende kræfter – primært klimaforandringer og urbanisering – som påvirker disse områder. Hovedformålet er dog at kvalificere den grønne kulturarvs videre skæbne i udvekslingspunktet mellem bevaring og udvikling og mellem natur- og kulturarv. Hermed ønsker vi at bidrage til debatten om bevaring og udvikling af Den Grønne Kulturarv i Danmark, især i et kommunalt perspektiv, som netop står med opgaven. Mens vi imidlertid peger på oversete potentialer, er optikken primært rettet mod bevaring frem for udvikling, selvom de tilsammen udgør en dynamisk relation.

Men allerførst vil vi se nærmere på, hvad vi forstår ved 'grøn kulturarv' og hvilke teoretiske, begrebslige forviklinger dette i dag så fragmenterede felt rummer.

'Den grønne kulturarv' mellem materialitet og forvaltning

Kommunerne arbejder i dag både med bevaring og udvikling, og dette Janushoved danner bagtæppet for kortlægningen af den grønne kulturarv. Den er både en materialitet – dét derude så at sige – og en administrativ struktur i form af måden, som vi forvalter dét derude på. Forvaltningen er integreret i velfærdsstatsapparatet. Planlægningen og etableringen af velfærdsbyen og velfærdsstatens ekspansive udvikling blev i årtierne efter anden verdenskrig ledsaget af landskabsbevaring og andre bevaringsinitiativer. På den ene side fremstod Danmark på linje med de skandinaviske nabolande som en progressiv velfærdsstat, der garanterede handlinger, diskurser og lovgivning om kulturarv. På den anden side spillede kulturarv en rolle i at forankre en statslig politik om fremskridt, der indebar store forandringer[1]. Som et aspekt af velfærdsbyens og velfærdsstatens drøm om adgang til natur og grønne områder for alle, udgør dét, vi i dag kalder den grønne kulturarv

1 Arrhenius & Otero-Pailos, iv

en national vision, der organiserede landskaber fra Gedser til Skagen. Denne institutionelle praksis udgør en integreret del af statslig planlægning med institutioner, zoneinddelinger, bureaukratiske procedurer og ikoniske planer som Københavns Fingerplan (1947). Desuden fremstår den grønne kulturarv som en materialitet 'derude' i landskabet og en del af naturgrundlaget, der i dag udfordres af klimaforandringer (ekstrem nedbør, storme, tørke, vandstigninger, højere gennemsnitstemperaturer etc.) og urbanisering (by- og befolkningstilvækst, skrumpende byer, rural-urban migration, afindustrialisering, fortætning, aldring, segregering, boligmangel, etc.). Med forandringer i forvaltningspraksisser, klimaforandringernes nye dagsorden og en stadig bredere forståelse af den grønne kulturarv, er der brug for at stoppe op og stille spørgsmålstegn ved de gældende plan- og kulturarvspraksisser, der er nedarvet fra velfærdsstaten.

Bevaring og udvikling udgør en relation, som er gensidigt virkende. Udfordringen består derfor i at integrere disse for at afbøde og tilpasse landskabskulturarv til fremtidige udfordringer såsom klimaforandringer og urbanisering. Som formuleret af den amerikanske landskabsarkitekt Robert Melnick, der har forsket i forholdet mellem klimaforandringer og *"cultural landscapes"* eller *"cultural significant landscapes"*:

Figur 1: Den oprindelige version af Københavnsegnens Grønne Omraader (1936) havde til formål at beskytte grønne områder i en hastig urbaniseringsproces. Udpegningen herfra går igen som åbne landskaber i kilerne mellem den senere berømte Fingerplan (1947) 'fingre', der havde til formål at anvise byens udviklingskorridorer.

"Truslen om klimaforandringer betyder, at vi må sætte spørgsmålstegn ved den måde, vi ser på kulturlandskaber, forstår deres betydning og planlægger deres fremtid. For kulturarvsforvaltere, bør landskab altid være ensbetydende med natur i sammenhæng med kultur... Vi må først forstå, hvad vi har og værdsætter, anerkende måderne, hvorpå disse ressourcer bliver påvirket af klimaforandringerne, og derefter finde svar og løsninger, der ser indenfor bevaringspraksis såvel som indenfor den større miljømæssige sammenhæng." [2]

En ren bevaringstankegang spejler ureflekteret det 20. århundredes fremskridtstro og dets underliggende vækstparadigme, hvor ressourcer syntes ubegrænsede. Set i lyset af fortløbende behov for tilpasning vil en statisk fredning et sted kunne foranledige bar mark udvikling andetsteds. Den stigende 'kultivering' og den medfølgende historiske bevidsthed skærper et kulturbestemt blik på vores omgivelser. Det bliver i stigende grad tydeligt, at hvert eneste sted er præget af menneskelig aktivitet i form af dyrkning, industri, bosætning m.v. Parallelt med denne erkendelse er vokset en omfattende erindringskultur frem. Aldrig tidligere har vi set en så bevidst frembringelse af erindringskultur, historiefortælling og kulturarv. Derfor

2 Melnick, 35-37, (vores oversættelse fra engelsk)

må den øko-kritiske vinkel, som Melnick introducerer, balanceres med de mange kvalitative værdier, som rummes i disse steders historiske dybde og umiddelbare æstetiske kvaliteter i et kontinuert tidsperspektiv.

Denne 'kulturelle vending' ledsages af en 'social vending'. I *Climate Change and Society* (2011) kritiserer sociologen John Urry internationale organer som UNESCO og andre FN-organisationer for ensidigt at fokusere på økonomiens betydning i forbindelse med klimaforandringer. Dette fokus truer ifølge Urry med at overtrumfe hensyn til menneskene, naturen og kulturarven. Fremfor for at bruge økonomi som et allestedsnærværende pejlemærke til at forstå klimaforandringer forsøger han at integrere den sociale praksis i samfundets systemer. I hans optik er det sociale centralt for dels at forstå betydningen af den CO2/kulstofkatastrofe, der er opbygget i løbet af det 20. århundrede, og som udgør en skygge i alles bevidsthed, dels at pege på muligheden af et 'postkulstofsamfund'. Ifølge Urry kan studiet af menneskelig adfærd således anvendes til at forstå klimaforandringers årsager og konsekvenser, og hvordan man kan handle, afbøde og tilpasse sig til klimaforandringer. Denne hensigtserklæring kan overføres til vores sigte på den grønne kulturarv om at skærpe fokusset på landskabet og de kulturelle og sociale processer og prægninger, der overlejrer og ændrer det gennem menneskets kultivering og interaktion.

Og således i højere grad sammentænke forholdet mellem kulturarv, klimaforandringer og urbanisering, der vil præge hinanden på komplekse måder i fremtiden.

Formuleringen af betegnelsen den grønne kulturarv tjener to formål: Vi ønsker dels at styrke debatten om landskabskulturarv i det 21. århundrede i krydsfeltet imellem benyttelse og beskyttelse. Dels ønsker vi at indsætte dette komplekse område i et større tværfagligt perspektiv, der forholder sig til iboende paradokser og ydre påvirkninger såsom klimaforandringer og urbanisering, som berører alle landskabstyper fra Kultorvet til Kalø Slotsruin. Kulturarv og især den grønne kulturarv er med andre ord ikke blot er et tilforladeligt felt for særligt interesserede, men befinder sig potentielt i et politisk brændpunkt, idet det medierer større samfundsmæssige dagsordner.

Et positivt aspekt ved at operere indenfor dette nye paradigme, som den hollandske kulturarvsforsker Jan Kolen og andre betegner 'transformation' – der navigerer imellem bevaring og forandring, benyttelse og beskyttelse, og som vægter dynamiske landskaber tættere på folks hverdag mere end statiske bygninger/objekter – er således, at det muliggør en dialog på tværs af fagligheder og aktører, som kan befordre, at forskellige perspektiver kan forbindes og undersøges kritisk. Herved dannes et mere substantielt grundlag for fremtidige beslutninger.

Vores hypotese er, at ved at synliggøre og skabe forståelse for disse forhold kan vi styrke grundlaget for, at man lokalt bliver bedre til at finde kvaliteterne i dét, der er. Ved at stille nye spørgsmål til det eksisterende i et informeret *'transformationsperspektiv'*, der balancerer bevaring og forandring, kan processen med at tænke landskabskulturarv på sigt virke inkluderende i betydningen af at finde kvaliteter og værdi på steder, der ofte regnes som historieløse ikke-steder uden attraktion eller identitet. Med dens forankring i stedets lokale skala og kontekst og overlejring af kulturlag, skiftende vejrforhold, topografi og demografi er den grønne kulturarv således et spørgsmål om anerkendelse og værdi. Dens værdi synes altid indlejret i et netværk af relationer og i dynamiske forhandlingsprocesser, hvorfor dens værdi således altid finder sted i en specifik sammenhæng. På et specifikt sted. Mellem en mangfoldighed af interessenter med forskellige ønsker, forventninger og idealer om værdier, det gode liv og den gode by.

Ydre drivkræfter – urbanisering og klimaforandringer

Verden i dag ændrer sig på dramatiske og hidtil usete måder på grund af indflydelser fra en række drivkræfter og processer. For det første det kedelige og skræmmende faktum, at globale klimaforandringer påvirker klodens klima og økosystemer på radikal vis: ekstrem nedbør, storme, tørke, vandstigninger, højere gennemsnitstemperaturer, etc. For det andet urbanisering: by- og befolkningstilvækst, skrumpende byer, rural-urban migration, afindustrialisering, fortætning, aldring, segregering m.m.

Gårsdagens klimaskeptiske dage, der indtil for nylig sådede tvivl hos den globale offentlighed, og forsinkede klimatilpasning i årtier efter Brundtland-rapportens fremlæggelse i 1987, synes snart at være en saga blot. Klimaforandringer er en realitet. Politisk øges forståelsen for samstemmende indsatser og i det perspektiv rummer de senere afholdte COP-møder fremskridt, idet de største CO2-udledere som USA og Kina nu anerkender behov for handling. Da FNs internationale klimapanel

IPCC[1] i 2014 fremlagde sin rapport vakte det furore i medierne: IPCC kunne påvise, at perioden 1983 til 2012 udgjorde den varmeste 30-års periode i de sidste 1400 år på den nordlige halvkugle, og at jordens overfladetemperatur har været støt stigende gennem de sidste tre årtier. Ligeledes er der sket en opvarmning af den globale gennemsnitstemperatur på 0,85° [0,65° til 1,06°] fra 1880 til 2012, målt på baggrund af sammensatte data fra jord og hav.[2] Effekterne af disse klimaforandringer forplanter sig til alle former for landskaber, der som åbne rum deler fælles skæbne på trods af de vanlige, menneskeskabte opdelinger i kategorier, administrationer, fagligheder, forvaltninger, etc., der blev cementeret i velfærdsstatens velmagtsdage. Havene stiger, somrene bliver tørrere, årsnedbøren øges, og vi får mere ekstremvejr lig det skybrud, som underdrejede hovedstadsområdet med sejlende kældre, da der faldt næsten 200 ml regn på få timer den 2. juli, 2011 og flere er kommet til siden med skybruddet 31. august 2014, som den største. Landskaber vil oversvømmes og vegetationssammensætningen ændre sig. Samtidig vil plantearter påvirkes af temperaturstigninger, der baner vejen for invasive arter og nedbryder immunitet overfor sygdomme.

1 Intergovernmental Panel of Climate Change

2 IPCC, http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar5/syr/SYR_AR5_SPMcorr1.pdf

I Danmark vil nåletræer som rødgran og sitkagran, der siden Dalgas tid har dækket store områder af landets skovarealer, have vanskeligt ved at klare sig.[3] En sådan udvikling kan udfordre måderne, hvorpå vi forvalter den grønne kulturarv i forhold til bevaring og påvirke de valg, som vi træffer om mere eller mindre karakterdannende og betydningsbærende beplantning fremover.

3 Se Skov- og Naturstyrelsen, 2006

Er vi urbane af natur?

Da den grønne kulturarv er en del af og spiller sammen med vores naturgrundlag, en såvel fysisk som betydningsmæssigt foranderlig størrelse, vil klimaforandringer substantielt påvirke den grønne kulturarv på en måde, som vi kun indledningsvist er i stand til at forudsige og foregribe. Dette skal ses i lyset af den udvikling, som flere og flere forskere beskriver som *'den antropocæne tidsalder'*. Kloden har tidligere været præget af voldsomme klimaforandringer, men pointen ved karakteristikken af det antropocæne er, at menneskets aktiviteter på kloden i dag har et synligt omfang og en karakter, der sidestiller det med tidligere geologiske epoker og således udgør sin egen. Én art – mennesket – er direkte til stede på kloden med sine byer, veje, jordbrug mm., og er endvidere med sin stadigt mere forfinede teknologiske tæmning af planeten hovedansvarlig for, at diger oversvømmes, jorde udtørrer, huse skylles væk, skove brænder, m.m..

I dag står vi i et skisma, hvor vores forestillinger om, hvad der er land og by, natur og kultur, i praksis over-

lapper hinanden på ukendte, hybride måder: På den ene side indvirker klimaforandringerne omsiggribende på den grønne kulturarv. På den anden side udgør den grønne kulturarv – hvor en nær udveksling med naturgrundlaget finder sted – netop stedet, hvor den grønne omstilling i vid udstrækning vil komme til at ske fremover. Den hollandske landskabsarkitekt Dirk Sijmons kuraterede i 2014 arkitekturbiennalen i Rotterdam IABR med den æggende titel *Urban by Nature*. Her argumenterede han for, at verdens miljøproblemer kun kan bekæmpes, hvis vi løser problemerne i byen. Ifølge denne opfattelse skal byen altså fremover bruges som et redskab i en grøn omstilling i erkendelse af, at verden er blevet antropocæn:

"Fortidens simple anordning, hvor vi havde anbragt byen og naturen i modsætning til hinanden, så de udelukkede hinanden, er ikke længere gyldig. Måske er vi mennesker 'af natur' tilbøjelige til at leve sammen i voksende bosættelser – måske er vi urbane af natur. Denne indsigt frigør os fra en masse moralistisk rugen over 'godt' og 'dårligt' i forholdet mellem natur og by."[1]

Den franske filosof, Bruno Latour, taler for, at vi grundlæggende må omdefinere menneske-natur-relationen. Latours pointe er, at vi hidtil har betragtet natur som en 'bagskærm' for menneskelig aktivitet, som en ekster-

1 Sijmons, http://iabr.nl/#/en/curator/c2014antropoceen?&_suid=14165777351930725435809009 3147

nalitet, og at der heri ligger kimen til den aktuelle økologiske krise. I stedet foreslår han at betragte naturen 'indefra' så at sige og spørge til, hvordan mennesker og alt det andet: jord, vand, metaller, microber, plastik, dyr, asfalt osv., kan sameksistere. Formuleret således bliver spørgsmålet i høj grad et rumligt orienteret spørgsmål, og dermed et spørgsmål, der involverer design og forvaltning. Det bliver også et spørgsmål, der retter fokus på lige netop dét, der er essensen i den grønne kulturarv, nemlig interaktion med og kultivering af naturgrundlaget – for nu at formulere det ud fra den position, som LaTour mener, at vi skal tage et opgør med. Potentielt set befinder landskabsarkitekturen og den grønne kulturarv sig midt på scenen, hvilket også er Sijmons iagttagelse.

Sijmons fremtidsscenarie flugter med anbefalinger fra United Nations Population Fund under FN om, at byerne spiller en hovedrolle for jordens fremtid og løsning af klimaproblemer og videre, at urbanisering udgør den anden store drivkraft, der sammen med klimaændringer influerer det, som vi i denne sammenhæng benævner den grønne kulturarv. Ifølge UNFPA ruller den største urbaniseringsbølge nogensinde henover verden. Fra 2008 tippede klodens vægtskål – for første gang lever over halvdelen af menneskeheden i byer. I 2030 forventes fem milliarder af klodens befolkning at være bosat i byer med størst vækst i Asien og Afrika. Som en maskine, der skaber jobs og indkomst, udgør byer ved deres skala, tæthed og

nærhed "[En] gunstigere baggrund for løsning af sociale og miljømæssige problemer end landdistrikterne [...] Udfordringen for de næste årtier er at lære at udnytte de muligheder, som urbaniseringen tilbyder. Menneskehedens fremtid afhænger af det."[2]

Den underliggende præmis er således, at vi i fremtidens arbejde med planlægning, kulturarvsforvaltning og landskabskulturarv må forholde os til påvirkninger fra såvel urbanisering som klimaforandringer, og at disse processer hænger uløseligt sammen. Det presserende heri underbygges af en rapport fra Stockholms Handelskammer fra 2013, der påviser, at de skandinaviske hovedstæders befolkningstilvækst procentvis slår europæiske storbyer som London, Madrid og Paris. Højdespringeren er Oslo, der vil øge sin befolkning med 28% frem mod 2030, tæt efterfulgt af København 27% og Stockholm 23%.[3] Disse ændringer af demografiske og geografiske mønstre medfører et øget pres på ressourcer – inklusive landskaber, også i byen.

Et positivt aspekt ved at operere inden for dette nye paradigme, som Kolen og andre betegner 'transformation' – der navigerer imellem bevaring og forandring, benyttelse og beskyttelse, og som vægter dynamiske landskaber tættere på folks hverdag mere end statiske bygninger/objekter – er således, at det muliggør en dialog på tværs af fagligheder og aktører, som kan

2 UNFPA, http://www.unfpa.org/pds/urbanization.htm, vores oversættelse fra engelsk
3 Madsen, http://politiken.dk/oekonomi/privatoekonomi/ECE2144121/skandinaviske-storbyer-slaar-london-madrid-og-paris-i-voksevaerk/.

befordre, at forskellige perspektiver kan forbindes og undersøges kritisk. Herved dannes et mere substantielt grundlag for fremtidige beslutninger.

Figur 2: På Skjoldhøjkollegium i Århus (tegnet af landskabsarkitekten Sven Hansen og arkitekterne Friis & Moltke og indviet 1973) udgør friarealer en vigtig komponent i visionen om at skabe fællesskab og kollektiv værdi. I dag opfattes forstadens friarealer ofte som historieløse tomrum, der mere ses som, hvad de kunne blive til (f.eks. fortætning med nye boliger til boligsøgende tilflyttere) end, hvad de er (en fælles grønning). Efterkrigstidens friarealer er således et eksempel på, hvordan klimaforandringer og urbanisering påvirker Den Grønne Kulturarv som et tveægget sværd. Copyright: RhinoMind, Wikipedia Commons.

Forståelsesakser mellem natur og kultur

Den grønne kulturarv er både en materialitet og en forvaltningsmæssig struktur. For at forstå potentialerne i etableringen af samlekategorien den grønne kulturarv, er der nyttigt at tegne et billede af den forvaltningsmæssige udvikling af den grønne kulturarv som den udspiller sig mellem natur og kultur. Landskaber i forskellige kontekster og over hele landet er igennem tiden blevet varetaget af en mangfoldighed af myndigheder og ministerier, som alle har betjent sig af forskellige love, begreber og metoder. Opdelingen har fundet sted på lokalt, regionalt og nationalt plan, men rummer konflikter i såvel planarbejdet som kulturarvsforvaltningen, når de mange former for landskaber også kategoriseres i henhold til vanlige skel mellem kultur og natur, by og land. En af udfordringerne er, at landskaber både kan have værdi i kraft af deres natur- og deres kulturindhold. Hvordan så rubricere og understøtte disse værdier?

I dag varetages den grønne kulturarv af forskelligartede forvaltninger, hvis ansvarsområder flugter med modsætningspar som natur/kultur og land/by. Trods

de fælles udfordringer, som alle landskaber deler i forhold til urbanisering og klimaforandringer, bliver de således varetaget inden for et mangefold af administrative kontekster. Konsekvensen er således, at ingen betragter dem som et hele. Et andet fællestræk er den grønne kulturarvs tvedelte karakter af både at kunne kategoriseres som natur- og kulturarv pga. deres kulturelt definerede berøring med stedsspecifikke og klimamæssige betingelser som jord, vand, topografi, etc. I Danmark afspejler denne opdeling sig i to store organer: Naturstyrelsen under Miljøministeriet med størst ansvar for naturarv og Kulturstyrelsen under Kulturministeriet med hovedansvar for kulturarv. Opsplitningen gentager sig i UNESCOs tvedeling af verdensarven imellem kulturarv (som Jellingestenene eller Roskilde Domkirke) og naturarv (som Stevns Klint eller Vadehavet). I denne dobbeltegenskab udgør den grønne kulturarv dynamiske landskaber, der formes i kontaktfladen mellem deres materialitet, vores forståelse og anvendelse af dem. Der er således både tale om et dynamisk genstandsfelt og en dynamisk værditilskrivning, som er afhængig af øjnene, der ser, tiden den foregår i og den aktuelle kontekst – alt sammen forhold farvet af forhandlinger og konflikter mellem en mangfoldighed af interesser og idealer.

Filosofferne Th.W. Adorno og J. Ritter beskriver begge i midten af det 20. århundrede, hvordan

vores forhold til naturen forandrer sig med den stigende industrialisering, og hvordan æstetiseringen af naturen spiller en central rolle i det moderne. Ritter fremhæver denne æstetiske tilgang til naturen som modernitetens følgesvend og som led i en proces, hvor mennesket i stigende grad er i stand til at beherske naturen, som således reduceres til et nydelsesobjekt. Adorno derimod beskriver naturen som et utopisk løfte om en genrejst og genforenet verden. Trods deres forskellige udlægninger betoner de begge en æstetisk forholden sig til naturen, der

Figur 3: Mens industrisamfundet havde vokseværk blev 4.000 hektar enge og moseområder i 1960erne omdannet til agerjord med statsstøtte. Skjern Å blev inddiget og udrettet fra Borris til Ringkøbing med katastrofale følger for dyrelivet og vandkvaliteten. Fra 1999 til 2003 blev halvdelen af det gamle naturområde imidlertid genskabt. I dag udgør den genslyngede å og de våde enge et naturområde af international betydning, der som det eneste herhjemme har modtaget den europæiske pris Europa Nostra. Copyright Wikipedia commons.

både er karakteriseret ved en bevidst ikke-interesse for dét, der faktisk er derude, for det partikulære, som er det særlige ved hver enkelt sted, og ved et udtalt modsætningsforhold mellem natur og kultur. De betoner med andre ord en polarisering, distance og irreversibilitet i vores forhold til natur, som vi må genoverveje. Også i vores forhold til den kultiverede natur, den grønne kulturarv.

I perioden efter Anden Verdenskrig og især i 1960erne og starten af 1970ernes er den store overskrift vækst og velfærd. Store suburbane bydele, industriområder og infrastruktur vokser frem med indvirkning på natur og miljø. I slutningen af 1970erne og 1980erne skabes derfor en struktur og et udvidet lovværk, som danner udgangspunktet for det videre arbejde omkring landskaber med et øget beskyttelsesperspektiv. I midten af 1980erne og 1990erne lanceres konkrete tiltag, der udmønter visionerne i praksis, f.eks. i form af SAVE ("Survey of Architectural Values in the Environment": Kortlægning af arkitektoniske værdier i miljøet) – eller KIP (kulturhistorie i planlægningen)-registreringer, kommuneatlas, kommunemiljøatlas, samt en ny bevidsthed omkring kulturmiljøer som *'den tredje dimension i miljøpolitikken'*, som daværende miljøminister Svend Auken (S) formulerede det i en kronik i Politiken, 13. juli 1994.

På naturområdet bliver der fra 1960erne og fire årtier frem investeret massivt i naturprojekter.

Skov- og Naturstyrelsen opkøber således 14.000 hektar jord, ligesom anvendelse af naturen og dens ressourcer bliver en vigtig del af udviklingen på landbrugs- og skovområdet. Op mod årtusindeskiftet og fremefter bliver projekterne mere ambitiøse og genslyngningen af Skjern Å manifesterer fokus på naturgenopretning. Også på kulturarvsområdet søsættes flere storstilede projekter, f.eks. kulturarvskommunerne (2005, 2010, 2015) og den landsdækkende fredningsgennemgang af fredede bygninger (2010-2016).

Natur-kultur-aksen i årstal

Den følgende kronologiske oversigt blotlægger udviklingens skel på tværs af 'natur/kultur-aksen':

1917: Den første Naturfredningslov vedtages i Danmark. Loven indførte fredningsinstrumentet, der siden har fungeret som det mest vidtgående instrument i Danmarks naturbeskyttelse. Fredninger er et ekspropriationslignende tiltag, der mod erstatning indskrænker rådighedsretten over privat eller offentlig ejendom. På landsplan er i dag ca. fem procent af landarealerne fredet, hvoraf mange blev fredet ved lov allerede inden 1917.

1918: Den første Bygningsfredningslov vedtages i Danmark, hvor kun bygninger over 100 år kunne komme i betragtning. Her skelnedes mellem klasse A og klasse B fredninger, hvor den første krævede særlig tilladelse fra myndighederne, såfremt ejeren ønskede at lave ændringer.

1936: Københavnsegnens Grønne Omraader er en rapport, der gik forud for hovedstadsområdets

senere så ikoniske Fingerplan. Mange fredninger i den nordlige del af hovedstaden skyldes denne fremsynede betænkning, der blev udfærdiget af Egnsudvalget med deltagelse af ildsjæle som stadsingeniør Olaf Forchhammer, byplanlæggeren Steen Eiler Rasmussen og medlemmer af Danmarks Naturfredningsforening. Med undertitlen "Forslag til et system af områder for friluftsliv" beskrives en række stianlæg, såkaldte parkveje, og der udpeges særlige områder på tværs af kommunegrænser i hele hovedstadsområdet, som man mente burde fredes.

1937: Naturfredningsloven bliver revideret med nye retningslinjer for byggeri ved kystnære områder og tæt ved skove. Loven fastlagde også regler for den offentlige adgang til strand og skov. Efterfølgende er loven, der har hørt under flere ministerier, blevet ændret flere gange indtil den i 1973 kom under det nyoprettede Miljøministerium.

1947: Hovedstadsområdets berømte Fingerplan, hvis egentlige titel er Skitseplan til Egnsplan for Storkøbenhavn, udgives af Egnsplankontoret. Hvor udgivelsen Københavnsegnens Grønne Omraader havde de grønne områder som hovedomdrejningspunkt, er Fingerplanen en helhedsorienteret rammeplan for de bymæssige aspekter herunder infrastruktur. Planen bygger på et enkelt planprincip med fem

bånd-formede byer – "fingre" – der går fra håndfladen (Københavns fuldt udbyggede kommuner) langs landevejene/jernbanerne mod byerne Hillerød, Farum, Frederikssund, Roskilde og Køge; i senere versioner mod regionens købstæder: Køge, Roskilde, Frederikssund, Hillerød og Helsingør. Byfingrene består af individuelle byer, der er placeret som perler på en snor langs S-togsnettets hovedlinjer og den offentlige transport, som skal sikre, at beboerne i nye fingerforstæder let kan komme til centrum. Det er også en af planens oprindelige ideer, at der højest skal være to kilometer til grønne områder for borgere, der bor i fingrene. Visionen er at udforme en samlet plan for hele Storkøbenhavns udvikling for at skabe orden og skønhed i de fysiske omgivelser. Som hovedstadsområdets handske skal Fingerplanen holde sammen på Storkøbenhavn og dæmme op for ukontrolleret vækst ved at organisere byenheder, vejnet, kollektiv transport, boligområder, industriområder og ikke mindst rekreative områder.

1959: Revisionen af Naturfredningsloven indfører blandt andet lokale fredningsudvalg, der i lighed med det i Storkøbenhavn skal udpege områder, som på længere sigt bør fredes i hele landet.

1961: Julius Bomholt bliver Danmarks første kulturminister i det nyoprettede Ministerium for Kul-

turelle Anliggender (i dag Kulturministeriet), der ud over de skabende kunster, museer og arkiver bl.a. varetager bygningsbevaring og -fredning, arkæologiske udgravninger og fortidsminder.

1966: Ny Bygningsfredningslov, hvor det nu også blev muligt at frede en bygnings umiddelbare omgivelser som en have eller gårdsplads. Parallelt med vedtagelsen af loven oprettes Statens Bygningsfredningsfond med det formål at redde forfaldne, fredede bygninger.

1969: Naturfredningsloven bliver ændret, blandt andet med krav om udarbejdelse af landskabsanalyser til brug i planlægningen. Samme år vedtages By- og landzoneloven, der fastslår, at byzonen forbeholdes bosætning, erhverv og småindustri, mens landzonen er forbeholdt landbrug og skovbrug. Hertil kommer sommerhuszonen.

1970: Efter langtrukne forhandlinger mellem forskellige kommissioner nedsat i 1960erne træder kommunalreformen i kraft 1. april 1970. 1.386 kommuner bliver reduceret til 275, mens antallet af amter går fra 25 til 14. Argumentet er, at de større enheder vil tjene velfærdsstatens bureaukrati mere effektivt end det hidtil har været tilfældet. Før

reformen talte den mindste kommune Hirtsholmene blot 18 individer (1968).

1971: Som en af de første nationer i verden får Danmark et Ministerium for Forureningsbekæmpelse ved Jens Kampmann, der beskæftiger sig med natur og miljø. Ministeriets oprindelige navn siger noget om datidens dagsorden og prioritering. I 1973 skifter ministeriet navn til Miljøministeriet.

1972: Danmark tilslutter sig til UNESCOs Verdensarvskonvention om beskyttelse af verdens kultur- og naturarv. Danmark bliver desuden medlem af EU, hvis forordninger og direktiver fremover er med til at regulere udviklingen herhjemme. Der indføres regionplaner, som amterne er ansvarlige for, og som er centrale for natur- og kulturland.

1975: Folketinget vedtager lov om kommuneplanlægning, som træder i kraft 1977. Kommunerne forpligtes til at udarbejde kommuneplaner, som skal danne grundlag for lokalplaner. Kommuneplanen udgør en samlet rammeplan for arealanvendelsen og skal blandt andet indeholde oplysninger om bevaring af bygninger og landskabstræk.

1978: Der sker flere lovændringer af Naturbeskyttelsesloven, herunder indførelse af krav om fredningsplanlægning.

1980: Bygningsfredningsloven slækker på 100 års aldersgrænsen såfremt særlige forhold foreligger.

1980-83: Fredningsstyrelsen igangsætter en landsdækkende fredningsplanlægning, der også varetager de kulturhistoriske interesser i landskabet. Tre vejledninger udarbejdes til amterne, der forvalter kulturarven, som hjælp i planlægning.

1982: Københavns Universitet og Fredningsstyrelsen udarbejder rapporten *"Fredningsplanlægning og kulturlandskab"*, som sammenfatter og beskriver karakteristiske udviklingstræk ved det danske landskab i et vandbeskyttelsesperspektiv.[1]

1985: Vandmiljøplan I ser dagens lys som det første store tiltag for at beskytte vandmiljøet – både grundvand og overfladevand – mod forurening med især næringsstofferne kvælstof og fosfor, der kan føre til iltsvind. Efterfølgende lanceres Vandmiljøplan II (1991), Vandmiljøplan III (2004) og Vandmiljøplan IV (2010). I 1985 vedtages også Granadakonventionen, der har til formål at styrke beskyttelsen af den europæiske arkitekturarv og at fremme et fælles europæisk samarbejde omkring denne opgave. Begrebet 'arkitekturarv' betegner bygninger og mo-

1 http://mst.dk/borger/landbruget-miljoeet/baeredygtighed-i-landbruget/vandmiljoeplanerne-et-historisk-overblik/

numenter, der rummer en historisk, arkæologisk eller kunstnerisk værdi. Endvidere kan det indbefatte områder, som er delvist bebyggede og skabt i samspillet mellem menneske og natur - samt områder, der udgør en del af den historiske sammenhæng, som bygningerne og monumenterne indgår i.

1987: Brundtland-kommissionen offentliggør den skelsættende rapport om miljø og udvikling med titlen *"Our Common Future" ("Vores Fælles fremtid")*. Brundtland-rapporten satte begrebet "bæredygtig udvikling" på den internationale dagsorden med følgende definition: *"En bæredygtig udvikling er en udvikling, som opfylder de nuværende behov uden at bringe fremtidige generationers muligheder for at opfylde deres behov i fare."* I dansk regi iværksætter Planstyrelsen, en myndighed under Miljøministeriet, Kommuneatlasserne, som har til formål at kortlægge og registrere byers og bygningers bevaringsværdier.

1989: Naturforvaltningsloven vedtages med den erklærede hensigt at bevare og pleje landskabelige og kulturhistoriske værdier, at bevare eller forbedre betingelserne for det vilde plante- og dyreliv, at forøge skovarealet ved statslig skovrejsning – og at forbedre mulighederne for befolkningens friluftsliv. Denne lov indfører noget nyt – nemlig naturgenop-

retning samt aktive midler til pleje af naturen. Intentionen er at omsætte visionen om den bæredygtige udvikling i Danmark til praksis: Mere natur, mere skov og mere friluftsliv til danskerne.

1990: De første kommuneatlas for Roskilde, Nakskov og Bogense kommuner udgives. Samme år igangsætter Planstyrelsen udviklingen af SAVE-systemet med en forsøgsregistrering i Præstø, Suså og Fladså kommuner.

1992: Lov om naturbeskyttelse træder i kraft. Loven erstatter tre tidligere love: Lov om klitfredning, Lov om naturfredning og Lov om naturforvaltning. Formålet er at beskytte naturen med dens bestand af dyr og planter, samt de landskabelige, kulturhistoriske, naturvidenskabelige og undervisningsmæssige værdier. Samme år udgives den første SAVE-vejledning og metoden tages officielt i brug over hele landet.

1993: Fra dette år udgives kommuneatlassene i regi af Skov- og Naturstyrelsen, en myndighed under Miljø- og Energiministeriet. Begrebet 'kulturmiljø' lanceres som 'miljøpolitikkens tredje dimension' i en kronik af den socialdemokratiske Miljøminister Svend Auken, Politiken, 13. juli 1994. Samme år

bliver Ny lov om planlægning vedtaget, der har til hensigt at skabe og bevare værdifulde bebyggelser, bymiljøer og landskaber. Folketinget tilslutter sig desuden en redegørelse om kulturmiljøer, fremsat af Miljø- og Energiministeren, som sigter mod øget beskyttelse af kulturmiljøet: de historiske bygninger og bymiljøer, fortidsminderne og kulturlandskabet. Kulturmiljøværdierne skal herefter indgå i miljøpolitikken og være en del af grundlaget for myndighedernes beslutninger. Kvaliteten i kulturmiljøet skal sikres via en balance mellem benyttelse og beskyttelse jf. Brundtlandrapporten.

1994: Naturbeskyttelsesloven og Planloven revideres, så strandbeskyttelseslinjen udvides til 300 meter. Desuden etableres en restriktiv kystnærhedszone for byggeri og anlæg inden for tre kilometer fra kysten.

1996-99: I denne periode iværksættes metoden 'Kulturhistorien i planlægningen' – forkortet KIP. Denne metode er udviklet i midten af 1990erne som et redskab til at kunne identificere kulturhistoriske interesser og tilvejebringe kriterier for afgrænsning og udpegning af kulturmiljøer i regionplanlægningen.

1997: En ny Bygningsfredningslov vedtages samtidig med en ny lov om oprettelse af regionale

faglige kulturmiljøråd, som har til opgave at rådgive de offentlige myndigheder i spørgsmål om kulturmiljø.

1998: Udmeldingen til Regionplanrevision 2001 stiller krav om, at regionplanerne skal indeholde retningslinjer, der sikrer værdifulde kulturmiljøer i det åbne land, og at der som grundlag for retningslinjerne skal udpeges værdifulde kulturmiljøer.

2000: Danmark tilslutter sig Den Europæiske Landskabskonvention (ELC), som også er kendt som Firenzekonventionen. Et vigtigt formål med konventionen er at styrke arbejdet med beskyttelse, forvaltning og planlægning af landskabet. Konventionen favner landskabet som helhed, både vores fælles daglige omgivelser og de særligt værdifulde landskaber. Den inkluderer også landskaber som er i en negativ udvikling og understreger den værdi, som alle landskabstyper har for os, samt behovet for en bevidst og langsigtet forvaltning af denne værdi.

2001: Det overordnede ansvar for kulturmiljøet overflyttes fra Miljøministeriet til Kulturministeriet. Miljøministeriet beholder ansvarsområder som: Arealfredning, naturforvaltning, varetagelse af de landskabelige interesser i det åbne land og dele af bymiljøet. Samme år afleverer Wilhjelmudvalget

rapporten *"En rig natur i et rigt samfund"*, der diagnosticerer naturen som en syg patient, der aldrig tidligere har haft det så skidt i Danmark. Sideløbende hermed vedtages Lov om kolonihaver, der beskytter et af byens grønne frirum mod fremtidig bebyggelse.

2002: Fra dette år udgiver Kulturarvsstyrelsen (i dag Slots- og Kulturstyrelsen) kommuneatlassene under det nye navn *'kulturmiljøatlas'*. Det første kulturmiljøatlas udkommer samme år for Langeland Kommune. I 2002 bliver der i udmeldingen til regionplanrevisionen 2005 endvidere præciseret, at de udpegede kulturmiljøer også skal beskrives og formidles, og at der skal opnås en balance mellem benyttelse og beskyttelse af kulturmiljøerne.

2003: Loven om regionale faglige kulturmiljøråd bliver ændret, så det bliver frivilligt for amterne, om rådene skal nedsættes eller ej. Samme år fuldføres det store naturgenopretningsprojekt genslyngningen af Skjern Å – nyheden har international klangbund i kraft af projektets omfang og karakteren af den nye dagsorden.

2003-2005: I denne periode udvikles den nye danske Landskabskaraktermetode – forkortet LKM, der som navnet tilsiger har til hensigt at identificere landskabskarakterer – uafhængig af bebyggelse.

2005: Som en optakt til strukturreformen i 2007, der endnu en gang vil gentegne kommunegrænserne, gennemfører Kulturarvsstyrelsen og Fonden RealDania en undersøgelse af danskernes holdning til kulturarven: "Kulturarv – en værdifuld ressource for kommunernes udvikling". Rapporten påviser, at der ligger et stort udviklingspotentiale i kulturarven, der med stor fordel kan inddrages i kommuneplanlægningen. Rapporten danner udgangspunktet for kulturarvskommuneprojektet, som gransker mulighederne for at bruge kulturarven som en dynamo i den lokale udvikling og spiller således ind i dagsordenen om tilvækst- og afvækstområder.

2006: Fire kommuner: Haderslev, Hjørring, Hvidovre og Aalborg udpeges som kulturarvskommuner. Projektet munder ud i publikationen "Kulturarven – et aktiv. Anbefalinger fra fire kulturarvskommuner", der skal danne inspirationsgrundlag for landets øvrige kommuner i deres arbejde med kulturarven i planlægningen. Samme år skifter kulturmiljøatlassene navn til kulturarvsatlas, og udkommer stadig i regi af Kulturarvsstyrelsen (i dag Slots- og Kulturstyrelsen) i samarbejde med de involverede kommuner.

Kommunerne overtager ansvaret for udpegning af værdifulde kulturmiljøer fra amterne. Konsekvensen heraf er, at kommunerne overtager planlægningsar-

bejdet. Kommuneplanerne skal indeholde retningslinjer til sikring af kulturhistoriske bevaringsværdier, herunder beliggenheden af værdifulde kulturmiljøer og andre væsentlige kulturhistoriske bevaringsværdier. Kulturmiljørådene – der nu ikke længere er et lovmæssigt krav – tilknyttes kommunerne.

2007: Strukturreformen eller kommunalreformen gennemføres ved at sammenlægge 271 til 98 kommuner og erstatte 13 amter med 5 regioner. Herefter skal kommuneplaner indeholde retningslinjer for sikring af landskabelige bevaringsværdier og beliggenheden af områder med landskabelig værdi, herunder større sammenhængende landskaber.

2008: I anden runde af kulturarvskommuneforløbet udvælges Mariagerfjord, Halsnæs og Vordingborg kommuner samt det Sydfynske Øhav, som er et formaliseret samarbejde mellem Faaborg-Midtfyn, Ærø, Langeland og Svendborg kommuner. Projektet munder ud i publikationen "Kommune – kend din kulturarv."

2009: De første kommuneplaner præsenterer retningslinjer for sikring af kulturhistoriske bevaringsværdier, herunder udpegning af værdifulde kulturmiljøer i såvel åbent land som byområder. Den 30. april får Danmark sin første helhedsplan for natur, miljø

og landbrug kaldet Grøn Vækst. Hensigten er ikke længere at se *'vækst'* (erhverv) og *'grønt'* (naturbevaring) som et modsætningspar, men som et fælles fodslag i en *"strategi om bæredygtig udvikling."* Over fem år investeres der et milliardbeløb i at sikre *"et grønnere Danmark og et dansk erhvervsliv i vækst."* [2]

2010: Bygningsfredningsloven ændres så det nu er muligt at frede selvstændige landskabsarkitektoniske værker, altså uafhængige af bygninger. Endvidere ændres lovens formålsbestemmelse, så den også omfatter formidling af bygningskulturarven.

2011: Skov- og Naturstyrelsen bliver slået sammen med By- og Landskabsstyrelsen under navnet Naturstyrelsen og fungerer nu som myndighed under Miljøministeriet. Naturstyrelsen varetager opgaver som sikring af rent vand, beskyttelse, pleje og genopretning af natur, overordnet planlægning af byer og landskaber, naturoplevelser og naturformidling for befolkningen, samt drift og administration af Miljøministeriets skov- og naturarealer.

2012: Kulturstyrelsen opstår efter en sammenlægning af de tre tidligere styrelser: Kulturarvsstyrelsen, Kunststyrelsen og Styrelsen for Bibliotek og Medier. Kul-

2 Miljøstyrelsen, http://mst.dk/virksomhed-myndighed/landbrug/politiske-aftaler/

turstyrelsen overtager mange af de ansvarsområder, som tidligere hørte under Kulturarvsstyrelsen.

2013: Handlingsplan for Fredning 2013 udgives af Naturstyrelsen. Næsten 100 år efter den første Naturfredningslov skal tilgange til naturfredningen opdateres i forhold til forandringer af befolkningens sammensætning, industri, infrastruktur, landbrug og naturen. Formålet er at angive de overordnede rammer for, hvordan Miljøministeriet, Kommunernes Landsforening og Danmarks Naturfredningsforening ønsker, at fredningsarbejdet skal prioriteres med visionen: *"Nu går vi efter perlerne og de sammenhængende helheder [...] For fredninger er ikke lig med forbud. Tværtimod. Fredninger betyder gevinster for de mange, som får adgang til naturområderne og kan nyde at se på smukke landskaber."*[3]

2015: I tredje runde af kulturarvskommuneforløbet udvælges Næstved, Aabenraa, Greve, Brønderslev og Vesthimmerlands kommuner.

Kronologien over udviklingen af natur-kultur-aksen anskueliggør den symbiotiske forbindelse mellem natur og kultur trods de mange administrative omskiftelighed-er. De overlapper på visse områder, mens de deler sig

3 Naturstyrelsen, Handlingsplan for Fredning 2013, 2013 http://naturstyrelsen.dk/media/nst/attachments/76801/nst_handlingsplan_for_fredninger_1304_web.pdf (tilgået 22. april 2015

på andre og grundlæggende konstituerer og genkonstituerer hinanden i en lang dynamisk proces. Forvaltningsstrukturen påvirker ligeledes i hvilket omfang kulturarv og natur(arv) kan sammentænkes. Ud fra en betragtning af den gældende orden, kunne man muligvis forvente, at den nye sammensatte struktur i Naturstyrelsen[4] er udtryk for en mere helhedsorienteret vinkel. Ligeledes angiver kulturhistoriske bevaringsværdier, herunder udpegning af værdifulde kulturmiljøer i både land- og byområder måske også, at der igen arbejdes hen imod at lade kulturarven og landskabet vinde indpas i planlægningen på linje med miljø og natur. Som et tegn på dette blev det i 2010 muligt at frede et landskab som selvstændigt værk uafhængigt af en bygningsfredning, som det før var betinget af. Rammerne er der – nu skal man finde ud af, hvordan de kan udfyldes. Derfor er spørgsmålene om, hvordan vi registrerer og hvilke værdier, som vi ser i landskaber, særligt interessante med henblik på, hvorledes de kan indarbejdes og prioriteres højere i planlægningen og kulturarvsforvaltningen.

4 Tidligere Skov- og Naturstyrelsen samt By- og Landskabsstyrelsen

Kulturarv – et spørgsmål om værdi for dig og mig?

Hvad vil det sige at tale om landskab i et kulturarvsperspektiv? Og hvem definerer kulturarven? Efter hvilke kriterier og interesser? Hvordan kan vi bruge kulturarven? Det er spørgsmål der i stigende grad stilles i arbejdet med kulturarvsforvaltning og planlægning, for definitioner og betydninger rykker sig bestandigt i takt med, at udvælgelseskriterier, idealer og værdier forhandles imellem forskellige interessenter. Sagen tilspidses yderligere, når det handler om de landskaber, der danner scenen for vores personlige historie og erindringer, og som i sagens natur er foranderlige – som også landskaberne i sig selv er det.

Skønt vi stadig mangler redskaber, som er i stand til at indfange kvaliteter ved dette dynamiske genstandsfelt, der spænder over mange skalaer samt har og rummer mange aktører, så øges fokus på stedet, konteksten og landskabet, hvor den konstante vekselvirkning mellem det eksisterende (fortiden og nutiden) og mulige nye udviklinger bliver ekstra synlig. Antagelsen om stedets og kulturarvens betydning og potentiale som ressource for lokal

udvikling og identitet bakkes op af diverse undersøgelser. Forud for strukturreformens ikrafttrædelse i 2007 stillede Kulturarvsstyrelsen[1] og RealDania sammen skarpt på de fordele, som kommunerne kan høste ved at inddrage kulturarven mere aktivt i deres kommuneplaner, der efter reformen udgør det vigtigste styringsredskab for udviklingen i kommunerne. Analysen *Kulturarv – en værdifuld ressource for kommunernes udvikling: en analyse af danskernes holdninger til kulturarv* (2005) fokuserede på bygninger, fortidsminder og kulturmiljøer. Denne landsdækkende undersøgelse afdækkede borgeres og virksomheders holdninger til kulturarvens bevaring, udvikling og betydning – og tilkendegav, at de vigtigste værdier og kvaliteter ved kulturarven for borgerne er, at den fortæller om vores historie (89 %), giver adgang til viden for kommende generationer (76 %) og udgør en del af vores identitet (73 %). Interessant nok viser undersøgelsen også, at det i særlig grad er beboere i såkaldte 'udkantskommuner' (52 %) og i bykommunerne (49 %), der vægter kulturarvens betydning ved valg af bopæl. 82 % af borgerne foretrækker at bo i en bygning med kulturarvsværdi – også selvom boligen vil være noget dyrere (se Kulturstyrelsen, 2005). Tallene er også interessante set i lyset af den rurale-urbane migrationsproces, der aktuelt skævvrider Danmarkskortet

1 I dag Kulturstyrelsen

med vedvarende migration til storbyerne og tilsvarende overskud af fraflyttede boliger i det åbne land. I 2015 udgav Realdania yderligere rapporten *Vores fælles skatkammer – Bygningsarven er penge værd*, som påviser at kulturarven bidrager til at tiltrække økonomisk værdi til steder.

Dernæst er der i forbindelse med 'Fredningskaravanen' (2010 -2015) under Kulturstyrelsen blevet udarbejdet en Danmarksomspændende tilstandsrapport over samtlige fredede bygninger som en vigtig del i Bygningskultur 2015. Som den mest omfattende af sin slags i bygningsfredningslovens historie, skal registreringerne herfra klarlægge hvilke værdier, der er vigtige at beskytte og hvor de optræder. Endvidere forventes det, at samarbejdet mellem Kulturstyrelsen, Realdania, kommunenetværket og lokale museer vil danne grobund for et fornyet fokus på bygningskulturen i kommunerne.

Mens man kan glæde sig over den udstrakte opmærksomhed på landskabet i en international sammenhæng i form af ELC og i national sammenhæng på kulturarven på bygningsniveau, kan man imidlertid spørge, hvad der i Danmark sker med landskabskulturarven. Hvad sker der med den signifikante kultivering af landskabet og rummene imellem husene, som ikke er fredet eller dømt bevaringsværdig? Som tingene er nu, er den grønne kulturarv i fare for at blive overset og udvisket af den generelle samfundsudvikling og

nye klimatiske vilkår for vores naturgrundlag. Landskab er mere end potentielle byggegrunde, hvilket også den europæiske landskabskonvention peger på ved at fremhæve landskabet som bindemiddel og fælles grund i krydsfeltet mellem bevaring og udvikling. Men det mangler at manifestere sig i vores begreber, metoder og praksisser.

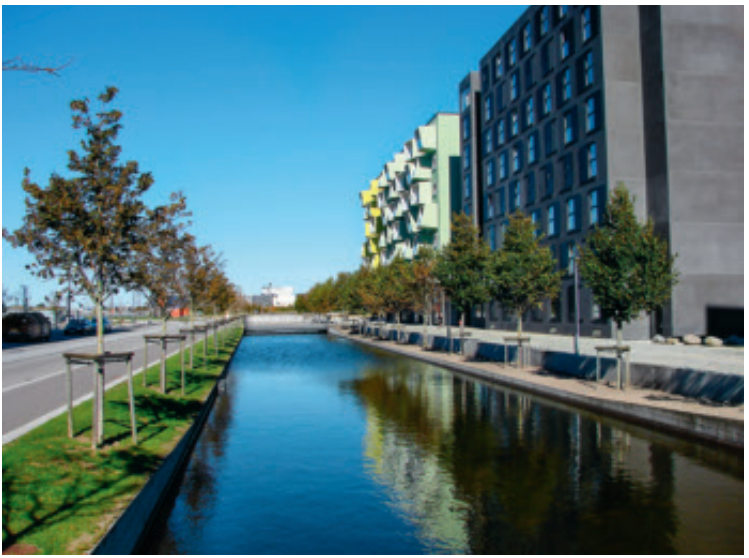

Figur 4: På få år er en hel ny bydel skudt op på bar mark i Ørestaden. Til gengæld tager det lang tid – muligvis flere generationer – at forankre en kultur og identitet omkring bydelen. Mens nogle i dag har svært ved at få øje på Ørestadens værdier, vil bydelen måske om nogle årtier kandidere til kulturarv, der da kan danne bærende ramme og fortælling for en ny byudvikling på stedet. Copyright: Wikipedia Commons Foto: Signe Sophie Bøggild

New Heritage
– fra genstand til proces

Kulturarv er ikke ensbetydende med bevaring. Spørgsmålet om, hvad vi forstår ved kulturarv, har forandret sig markant de seneste to årtier. Siden 1990erne har der udviklet sig til et dynamisk felt omkring kulturarv – et nyt paradigme – betegnet 'New Heritage' ('ny kulturarv'). Fokus har forrykket sig fra selvberoende statiske kulturarvsobjekter, hvis skæbne eksperter afgjorde i forhold til, hvorvidt de skulle bevares i deres status quo tilstand, til en mere relationel, procesorienteret og måske demokratisk tilgang til kulturarv, der beror på kontinuerlig (gen)forhandling blandt aktører med forskellige idealer og interesser. I denne kulturarvsforståelse spiller stedet og landskabet en hovedrolle. Gennemskåret og overlejret som der er af kulturelle lag, prægninger og processer, der er tæt forbundet med menneskers erindring, hverdagsbrug, liv og færden i relation til et lokalområde. Begreber som kontekst, stedsans, identitet, karakter og kulturhistorie har fået øget opmærksomhed.

Denne deltagende og kommunikerende tilgang til kulturarv hænger ligeledes sammen med en ny situation inden for forvaltning og planlægning. Planlæggeren og kulturarvsforvalteren må til stadighed balancere mellem at fungere som ekspert og projektleder, der styrer forhandlinger imellem mange forskellige fagligheder og interessenter. I tråd med denne borgernære 'demokratiske vending' omtalte Tina Saaby ved sin tiltrædelse som stadsarkitekt i København sin rolle som at "skabe *et fælles sprog mellem bygningskunst, borgere og byrum."*[1] Ifølge Saabye udgør tværfaglighed og kommunikation kernekompetencer i hendes hverv. Den 'demokratiske vending' afspejler sig også i den nye nationale arkitekturpolitik, der bærer den folkelige titel *Arkitekturpolitik: Mennesker i Centrum* (2014). Den engelske kulturarvsteoretiker og arkæolog Graham Fairclough, der udgør en af hovedkræfterne bag udfoldelsen af new heritage paradigmets dynamiske tilgang til kulturarv, beskriver det således:

"Kontekst er alt, kan man sige, og de fleste menneskers kontekst er deres lokalområder. Kulturarven, især når den er destilleret som landskab (med dets tidsmæssige helheder, dets fokus på stedet og det banale, dets forbindelse til væren) udgør en materiel og immateriel

1 Saabye in Dansk Arkitektur Center, http://www.dac.dk/da/service-sider/nyheder/2010/juni/tina-saaby-som-koebenhavns-nye-stadsarkitekt/

arv fra fortiden, som findes overalt og ikke kun på særlige steder, men hvis anerkendelse er betinget af mennesker og deres synspunkt. Det afgørende for en person er normalt, hvad der omgiver dem i deres daglige liv, og det er i denne arena new heritage forsøger at virke …"[2]

Fairclough retter i særlig grad kulturarvsblikket mod landskabet og forbindelsen heri til den grønne kulturarv er tydelig. New Heritage paradigmets demokratiske aspekt har betydning for, hvad vi betragter som kulturarv. På sigt kan processen med at identificere og aktivere kulturarv i dette udvidede felt virke inkluderende i betydningen af at finde kvaliteter, identitet og værdi på steder, der ofte forklejnes som historieløse 'ikke-steder' uden identitet og attraktion (som forstadens 'ghetto' eller provinsens 'udkantsdanmark'). På bygningsmæssigt niveau rummer eksempelvis Vestegnen, hvor mange kommuner er udbygget i velfærdsstatens blomstringsperiode, f.eks. kun ganske få bevaringsmæssige bygninger (som Rødovre Rådhus af Arne Jacobsen). Hvis man derimod skifter optik til Den Grønne Kulturarv, i tråd med det proces-orienterede *'New Heritage-paradigme'*, der ikke skelner mellem 'gode' og 'dårlige' landskaber, fremkommer der et potentiale til at

2 Fairclough, 2008, 303, vores oversættelse fra engelsk

Figur 5: På det arkitektoniske plan rummer et sted som Vestegnen, der for en stor dels vedkommende er udviklet i takt med velfærdssamfundets opbygning, ganske få fredede bygninger som Arne Jacobsens Rødovre Rådhus. Her inspirerer pionerprojekter som Hvidovre Kulturarvskommune og Albertslund Kommunes samarbejde med Kroppedal Museum Syd2020 ved at betragte kulturarven i en større skala og at inddrage borgerne i processen med at identificere kulturarv på et sted, der angiveligt er uden kulturarv. Selvom kommuner som Hvidovre eller Albertslund bygger på tabula rasa planlægning på bar mark viser landskaberne sig at have stor betydning for dannelsen af en lokal stedsidentitet og kulturarv. Courtesy Kroppedal, Albertslund Kommune og Syd2020.

finde nye betydninger, historier og kvaliteter, som også forbinder sig til spørgsmål om respekt og anerkendelse af de mennesker, der bebor stedet til hverdag. Dette kan få stor betydning for områdernes udvikling jævnfør den tidligere citerede undersøgelse fra 2005 om danskernes forhold til kulturarv, der viste at de fleste foretrækker at bo på steder med kulturarv.

I praksis må fagfolk dog manøvrere imellem mange forskellige dagsordner og felter og som Saaby fungere som mediatorer, katalysatorer og forvaltere. Men stederne, vi som borgere bebor lokalt, ændrer sig radikalt, når de møder globaliseringens konkurrencespil og udfordres af klimaforandringer og urbanisering. I denne virkelighed bliver kulturarven vigtig i spørgsmål om lokal forankring, livskvalitet, grøn omstilling, demokratisk deltagelse, etc. Her synes koblingen til det proces-orienterede new heritage-paradigmes ikke-hierarkiske hverdagsperspektiv produktivt.

Den strategiske brug af kulturarv som en ressource, der er uløseligt knyttet til landskabet og lokal identitet, har i Holland en aktiv ambassadør i arkæologen Jan Kolen. Han var initiativtager til det tværfaglige forskningscenter omkring kulturarv på Vrije Universität i Amsterdam, CLUE[3] med tætte for-

3 Cultural Landscapes and Urban Environments

bindelser til praksis inden for såvel kulturarvsforvaltning som planlægning. Afsættet for CLUE er således åbenhed over for, at kulturarven kan indgå i en udviklingsproces, en transformation, med udgangspunkt i stedet og konteksten. Kolen har udviklet en 'landskabsbiografisk metode', der tager afsæt i det enkelte steds gradvise udvikling. Herved forener han aspekter af bevaring og forandring – og involverer flere tværdisciplinære perspektiver i anerkendelse af, at kulturarv og kulturarvsforvaltere ikke åbenbarer værdier af absolut sandhed. Herved ligner tilgangen arkitektens, der også arbejder i dialog med den omverden, som bygningsværket skal bidrage til. Jan Kolen og geografen Mattijs Witte understreger således i tråd med problemstillingen omkring den grønne kulturarv vigtigheden af at udvikle nye måder til at forstå landskaber, der udfordrer forvaltningsmæssige apparater og vedtagne rammeværker:

"I denne transformationsproces bliver det også klart, at de gamle kulturarvsbegreber (som et stadigt mindre 'univers' af levn og monumenter), traditionelle forvaltningsredskaber (såsom lovgivning og bevaringsmetoder) og traditionelle rammer for at studere landskabers historie skal revideres eller erstattes. Der er behov for innovative begreber, der både kan anvendes til at bygge nyt og kritisk reflektere over den nye udvikling."[4]

4 Kolen & Witte, 127, vores oversættelse fra engelsk

Et positivt aspekt ved at operere indenfor dette nye paradigme, som Kolen og andre betegner 'transformation' – der navigerer imellem bevaring og forandring, benyttelse og beskyttelse, og som vægter dynamiske landskaber tættere på folks hverdag mere end statiske bygninger/objekter – er således, at det muliggør en dialog på tværs af fagligheder og aktører. Denne tværfaglige dialog kan befordre, at forskellige perspektiver kan forbindes og undersøges kritisk. Herved dannes et mere substantielt grundlag for fremtidige beslutninger.

Forvaltningspraksis – internationale konventioner

Lad os se på, hvordan relationen mellem planlægnings- og kulturarvsområdet ser ud i et europæisk perspektiv. Oversigten over natur-kulturaksen (se side 56-71) forekommer indviklet, men sagen kompliceres yderligere af det tværnationale lovapparat på planlægnings- og kulturarvsområdet, som Danmark er omfattet af. Parallelt med de seneste årtiers omfattende nationale forandringer på kommune- og landsplan er forvaltningen af landskaber nemlig blevet gradvist mere indlejret i internationale konventioner om natur- og kulturbeskyttelse på EU-plan og FN-niveau, hvor nogle er mere progressive og nytænkende end andre. Natur-, planlægnings- og miljøbeskyttelsesområdet reguleres i dag af 50 nationale love og mere end 500 bekendtgørelser, der udspringer fra 220 EU-forskrifter. Mange af de danske love er af ældre dato end EU-reguleringerne, og de er blevet tilpasset og justeret igennem årtier i takt med, at natur- og miljøproblemerne er blevet mere synlige. Af denne årsag er det samlede regelsæt på området i dag yderst komplekst, mens

lovene retter sig snævert mod enkelte elementer. Derfor iværksatte Miljøministeriet i 2012 en overordnet og tværgående analyse af hele regelområdet, hvilket igen kan opfattes som et udtryk for, at man efterstræber mere tværfaglighed og helhedstænkning. Som Ole Christiansen, tidligere direktør i Miljøministeriet, formulerede det:

"Reguleringerne er blevet alt for sektoropdelte, og vi har mistet meget af orienteringen mod helheden. Det er hver lov for sig, hvert ministerium for sig, hver styrelse for sig og hvert kontor for sig. Det er den søjletænkning vi skal væk fra. Vi skal rive jerntæpperne ned og i stedet tænke i helheder."[1]

Miljøministeriets udgangspunkt er en omfattende beskyttelseslovgivning. Nutidens regler på natur- og miljøområdet er imidlertid ofte stadig førstegenerations beskyttelsesregler. Som arvegods fra efterkrigstidens velfærdsstat er de ikke altid gearede til aktuelle krav og udfordringer som klimaforandringer og urbanisering. I regi af EU og FN er der dog udarbejdet en række internationale konventioner, som hver især udgør nyttige redskaber i arbejdet med at sikre en fælles natur- og kulturarv på tværs af nationale grænsedragninger. Konventionerne danner væsentlige bidrag til en formalisering af visioner indenfor forskellige områder.

1 Christiansen, p.46

I de følgende gennemgås indholdet af nogle af de vigtigste internationale konventioner, der indvirker på det grønne kulturarvs-felt. Visse konventioner er mest i overensstemmelse med det traditionelle objekt-orienterede kulturarvsbegreb, mens andre bærer idealer om demokrati, anerkendelse og inklusion, som er indlejret i det mere proces-orienterede '*new heritage-paradigme*'. I tråd hermed præges nogle konventioner mere af en skarp opdeling mellem natur- og kulturarv, mens andre sammentænker de to i et mere helhedsorienteret, relationelt og tværfagligt felt med landskabet i centrum. Fairclough karakteriserer således landskabet som det mest tværfaglige felt, hvor forskellige fagdiscipliner overlapper og kan mødes om at etablere et fælles dynamisk genstandsfelt – et fælles grundlag, en *"common ground"*, der danner basis for at tænke bæredygtighed på andre måder:

"Alle de praktiske bekymringer omkring bæredygtighed mødes i samlingspunktet mellem menneskelig indgriben/handling/ageren, produktion og forbrug, demografi og identitet, den individuelle og kollektive stræben, der skaber landskabet og kan sammenfattes med ordene 'som opfattet af mennesker'... At spørge landskab om hjælp til at løse alle disse [spørgsmål] kan synes urealistisk, men det spiller helt sikkert en rolle."[2]

2 Fairclough, 2012, p. 476

Modsat ældre konventioner omkring kulturarv, som Granada eller Valletta, hvor bevaringen af fysiske levn fra fortiden er omdrejningspunktet, breder de nyere Faro- og Firenze-konventioner kulturarvsbegrebet ud til at indbefatte: 1) Forvaltningen af forandring af hele miljøet – hele vores arv fra fortiden, vores landskab. 2) Fokus på de måder, hvorpå kulturarv kan bidrage til forskellige formål på et højere plan og i en større kontekst (Fairclough, 2008, 31-32). Ved at demokratisere kulturarv fra at udgøre et særområde for eksperter til at berøre samtlige aspekter af regeringspolitikker og økonomiske aktiviteter, flugter principperne og værdigrundlaget i Faro- og Firenze-konventionerne med det proces-orienterede 'new heritage'-paradigme.

Her følger en beskrivelse af de vigtigste internationale konventioner, der indvirker på den grønne kulturarvs-feltet og måderne, hvorpå den opfattes og håndteres. De konkurrerende opfattelser og fokusområder indenfor forvaltningen og udpegningen af natur- og kulturarv, som konventionerne vidner om, gentager sig i nogle af de dilemmaer/den forvaltningsmæssige forvirring, som de 80 svarpersonerne i undersøgelsen udtrykker:

Verdensarvskonventionen: UNESCOs Verdensarvskonvention om beskyttelse af verdens kultur- og naturarv blev vedtaget i 1972 samtidig med Oliekrisens og Vietnamkrigens opbremsning fra stødt vækst siden

efterkrigstiden. Baggrunden var den stigende risiko for, at naturområder, arkæologiske mindesmærker og kulturværdier ville blive ødelagt pga. forurening, turisme, krig, manglende vedligeholdelse eller generelt forfald. I pagt med FNs humanistiske ideal er formålet først og fremmest at udpege og bevare kultur- og naturarv i 'verdensklasse' eller på 'global skala', dvs. med betydning for hele menneskeheden. Der spores en række paradokser og indre konflikter, som muligvis bunder i konkurrerende opfattelser: På den ene side opdeler UNESCO stadig verdensarven i henholdsvis natur- og kulturarv, så Stevns Klint og Vadehavet f.eks. får mærkaten naturarv, mens Jellingestenene og Roskilde Domkirke betegnes som kulturarv. På den anden side er definitionen på natur- og kulturarv faktisk ganske bred. Verdensarv kan indbefatte historiske bygningsværker, et naturfænomen af æstetisk, geologisk eller videnskabelig betydning eller et levested for truede plante- og dyrearter. Ifølge UNESCOs definition kan værdierne desuden være skabt af naturen, mennesket eller i sammenspillet mellem menneske og natur.

Granada-konventionen: I 1985 vedtog EU Granada-konventionen, hvis erklærede mål er at sikre bevaringen af Europas arkitekturarv. Konventionen blev baseret på en værdivurdering og tankegang om, at den europæiske arkitekturarv dels er enestående og rigt varieret – og dels bærer billedet og fortællingen om

Europas fortid og nutid, som udgør en væsentlig del af kontinentets fælles historie og identitet – et dyrebart fundament for oplevelse og livskvalitet og med klar henvisning til EUs vision om at skabe en fælles europæisk identitet. På denne baggrund skal Granadakonventionen styrke beskyttelsen af den europæiske arkitektoniske kulturarv og fremme et fælles samarbejde om denne opgave mellem de europæiske lande. Der fokuseres på et genstandsfelt, der betegnes 'arkitekturarven', som i klassisk objekt/bygnings-baseret kulturarvsforstand indbefatter bygninger og monumenter, som afspejler en historisk, arkæologisk eller kunstnerisk værdi. Imidlertid inkluderer begrebet også områder, som er delvist bebyggede og skabt i samspillet mellem menneske og natur – og områder, der udgør en del af den historiske sammenhæng, som bygningerne og monumenterne indgår i.

Valletta-konventionen: Valletta-konventionen, der også er kendt som den Europæiske Konvention om Beskyttelse af den Arkæologiske Kulturarv eller Malta Konventionen, blev vedtaget af Europarådet i 1992. Den multilaterale traktat danner et rammeværk for bevaring, beskyttelse og forskning omkring arkæologisk kulturarv på europæisk plan. Som det hedder i artikel 1:

"Alle efterladenskaber og objekter og alle andre spor af menneskeheden fra tidligere tider anses for at være elementer af den arkæologiske arv. Den arkæologi-

ske arv omfatter strukturer, konstruktioner, grupper af bygninger, udviklede steder, bevægelige objekter, monumenter af anden art samt deres sammenhæng, uanset om den er beliggende på land eller under vandet."[3]

I den reviderede udgave af konventionen fokuseres der desuden på bevaringsproblematikker i forhold til udviklingsprojekter og på en liste over mulige trusler for kulturarven: Naturkatastrofer, ulovlige udgravninger og mangel på offentlig bevidsthed om kulturarvens værdi. Samtidig er det hensigten at integrere bevaring og arkæologisk kulturarv i urbane og regionale planlægningspolitikker, samt at igangsætte samarbejde og 'konsultationsprocesser' mellem arkæologer og projektudviklere.

Landskabskonventionen: The European Landscape Convention, ELC-Konventionen der også er kendt som Firenzekonventionen, er formuleret i Europarådsregi og vedtaget på EU-plan i 2000 og trådte i kraft i 2004. Som et vægtigt dokument understreger den lovgivningsmæssigt vigtigheden af at skærpe fokus på landskabet planlægningsmæssigt, kulturelt, økonomisk, politisk, etc. i fremtiden. Ifølge konventionen påvirker landskaber menneskets identitet og afspejler mangfoldigheden af en fælles kultur- og

3 vores oversættelse

naturarv. Landskabet forstås her som et resultat af samspillet mellem naturens egne processer og/eller samspillet mellem natur og mennesker. Som det formuleres: *"Alle typer landskaber er vigtige for vores velfærd og trivsel."*[4] Konventionen bunder i erkendelsen af, at landskabet konstant forandrer sig i takt med samfundsudviklinger indenfor landbrug, industri, byplanlægning, turisme, m.m. Formålet er at sikre, at vi bevarer landskaber af høj kvalitet på europæisk plan. Desuden skal konventionen medvirke til at beskytte og forvalte landskabet på en bæredygtig måde og anvendes til at udbedre ødelagte landskaber. I ELC defineres landskab bredt som byområder, landområder, havområder og naturområder, hvilket er ganske interessant i forhold til Den Grønne Kulturarvs *'landskabsmæssige bredde'* og høje *'tolerancetærskel'* overfor høj- og lavkultur, kunst og funktion. På linje med new heritage-paradigmets demokratisering af kulturarven inkluderes alle landskaber uanset tilstand og kvalitet. Hermed undgås vanlige hierarkier mellem gode og dårlige landskaber: *"Landskabet overalt udgør en vigtig bestanddel i menneskers livskvalitet: I by og på land, i nedslidte områder såvel som i områder af høj kvalitet, i områder anerkendt som værende af stor landskabelig skønhed og i helt almindelige områder."*[5]

4 Den Europæiske Landskabskonvention: http://www.coe.int/t/dg4/ cultureheritage/heritage/landscape/versionsconvention/Danois.pdf
5 ibid.

Faro-konventionen: Denne rammekonvention fra 2005 er også kendt som Europarådets rammekonvention om kulturarvens værdi for samfundet. Faros tilblivelse er affødt af Europas nytegnede politiske landkort efter Berlinmurens fald i 1989 og de krige, der blussede op efter kommunismens kollaps i den tidligere Østblok. Konventionen blev vedtaget af Europarådet, der indtil 1990erne udgjorde en mellemstatslig samarbejdsorganisation mellem vesteuropæiske lande. Efter Den Kolde Krig befandt Europa sig i en ny politisk situation. Europarådet indlemmede østeuropæiske medlemmer og koncentrerede sig om at forstærke demokrati, menneskerettigheder og beskyttelse af minoriteter. Hovedformålene med Faro er således dels, at modvirke konflikter, der ofte begrundes i kulturelle forskelle mellem mennesker, dels at fremme betydningen af kulturarv i arbejdet for fred, demokrati og sameksistens i migrationens, globaliseringens og urbaniseringens tidsalder, der præges af mere diversitet og mangfoldighed. Som sådan rækker konventionen og dens bagvedliggende værdisæt ud over traditionelle måder at betragte og forholde sig til kulturarv i særdeleshed og kultur i almindelighed og har således et stærkt strategisk sigte. Faro handler mere om hvorfor kulturarv skal bevares end om, hvad der skal bevares. Det er spørgsmål, der i høj grad knytter an til fremtidige udfordringer som klimaforandringer og urbanisering: Kulturarv

og kulturmiljøer betragtet i forhold til samfundsmæssige udfordringer som bæredygtig udvikling, etniske konflikter og globalisering. Lovteksten præsenterer kulturarv som en ressource for menneskelig udvikling, styrkelse af kulturel diversitet og fremme af interkulturel dialog - og som del af en økonomisk model, der baseres på bæredygtigt ressourceforbrug. Ved ikrafttrædelsen af konventionen i 2005 blev det fastlagt, at kulturarv kan anvendes som en værdifuld ressource for at integrere forskellige aspekter af udvikling: Kulturelt, økonomisk, økologisk, socialt og politisk. Endvidere hedder det, at kulturarv har værdi i kraft af sig selv og de bidrag, den kan tilbyde andre politikområder: At kulturarv (skrevet i flertal som "heritages") udgør en ressource, som kan styrke bevidstheden om kulturel identitet i konflikter og beskytte kulturel diversitet og stedsans ("sense of place") i globaliseringens epoke som et bolværk mod tiltagende standardisering: *"Kulturarv udgør ressourcer til at udvikle en dialog, demokratisk debat og åbenhed mellem kulturer."*[6] Det europæiske samfund forandres: økonomisk krise, energiomstilling og mønsterændringer i demografi som følge af migration og ressourceknaphed. Disse forandringer foranlediger behov for nye udviklingsmodeller, drevet af mere demokrati, herunder styrket borgerdeltagelse, bedre regeringsførelse samt mere

6 vores oversættelse

åbne og transparente institutioner. Faro forbinder på innovativ vis begrebet om *"Europas fælles kulturarv"* med Europarådets værdisæt om menneskerettigheder og fundamentale friheder og ser den fælles kulturarv som et vægtigt bidrag til at styrke sameksistens, livskvalitet og boligmiljøer, hvor borgerne kan trives sammen.[7]

7 Europarådet: http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Identities/default_en.asp

Bevaringsværdier og erindringskultur

Op gennem det 20. århundrede ændres vores forståelse af kulturarv fra at være noget absolut til at være noget relativt forstået som en øget betoning af det perceptuelle, hvorved fokus placerer sig i udvekslingspunktet mellem mennesker og en verden derude. Tingene er altså ikke længere i sig selv. De er i kraft af de værdier, vi tillægger dem, hvilket er et forhold allerede den østrigske kunsthistoriker Aloïs Riegl gjorde os opmærksom på tidligt i 1900-tallet og som den australske kulturarvsforsker Laurajane Smith slagkraftigt har formuleret som *"there is no such thing as heritage."*[1] Tingenes værdi tilskrives af mennesker, det vil sige af dig og mig, eksperterne og alle de andre – og altså ikke af eksperterne alene. Det indebærer selvsagt, at den tilskrevne værdi kan være i flertal, og at disse værdier måske endog er indbyrdes modstridende.

Riegl går i artiklen *"Der Moderne Denkmalkultus. Sein Wesen und seine Entstehung"* fra 1903 tæt på de værdier, der danner grundlag for den

1 Smith (2006) Uses of Heritage

vestlige verdens optagethed af ruiner på daværende tidspunkt og som det fortsat giver god mening at studere. Riegl fremhæver to førende og absolutte værdier: Aldersværdi (Alterswert) og historisk værdi (historisches Wert), som begge i udgangspunktet knytter sig til kategorien af utilsigtede monumenter. Det vil sige monumenter, der oprindeligt er opført til andre formål end at mindes, men som vi efterfølgende ønsker at bibeholde. Industriruiner tilhører eksempelvis denne kategori af utilsigtede monumenter. Aldersværdi knytter sig til objekter med en betydelig alder og betoner dermed også det skrøbelige og det forbigående til fordel for permanens. Historisk værdi refererer til et 'monument', der udgør et historisk vidnesbyrd og forbinder monumentet til et bestemt tidspunkt, en æra eller en begivenhed. Foruden alders- og historisk værdi introducerer Riegl to relative og tidsrelaterede værdier: brugsværdi og kunstværdi. Den første forklarer sig selv med at vi værdsætter noget for den funktion, det tilbyder. Kunstværdi, derimod, afhænger ifølge Riegl af Kunstwollen. Kunstwollen skal ikke forstås som en meta-historisk kraft, men snarere som en "idealforhold, hvor objektet bliver en mægler mellem viden, der kan sanses, og virkelighed", og derfor bliver det både subjektivt, kollektivt og tidsafhængigt. I dag kan både de absolutte og relative værdier, alder, historie,

brugs- og kunstværdier hjælpe os med at forstå vores egne eller andres påskønnelse eller afvisning af potentiel kulturarv.

Siden 1980'erne er interessen for erindringsbegrebet vokset fra at være det måske mest negligerede og fraværende begreb i historieteorien til hos en række historikere at udgøre det mest centrale. Denne interesse kan ses som en modbevægelse eller et korrektiv til den forudgående praksis og som et forsøg på at bygge bro mellem den videnskabelige objektivitet og den subjektive erindring.

Tre tænkere med relation til den franske Annales-skole i Strasbourg har med forskellig betoning udviklet erindringsbegrebet. Den franske filosof og sociolog Maurice Halbwachs (1877-1945) skelner mellem historisk og autobiografisk erindring og kredser med sin betegnelse *mémoire collective* omkring erindringens sociale struktur og sammenhæng.[2] Halbwachs fastslår, at erindring er noget, der tilhører det enkelte menneske, og derfor kun eksisterer som en del af en levende erfaring. Men iflg. Halbwachs er den individuelle erindring marginal, idet den kun kan lokaliseres og genkaldes inden for en kollektiv kontekst. Denne kontekstuelle ramme definerer Halbwachs som sociale grupper eller fællesskaber – hvor de vigtigste er familien, religiøse

2 Halbwach, M.: On Collective Memory, The Heritage of Sociologi, The University of Chicago Press, Chicago 1992

grupper, sociale klasser – der både definerer, hvad der skal erindres og hvad, der skal glemmes. Gruppernes fælles erindring er ikke et resultat af fortiden, men konstitueres løbende af nutidige forhold og interesser.

I forlængelse af Halbwachs' arbejder står historikeren Pierre Nora (født 1931). Han bygger videre på Halbwachs grundlag og introducerer ideen om såkaldte erindringssteder – *lieux de mémoire*. Herigennem undersøger han distinktionen mellem erindring og historie med det formål at udviske forskellen. Iflg. Nora fungerer nationen ikke længere som rum for den levende erindring, men hævder derimod, at den kollektive erindring knytter sig til erindringssteder, *lieux de mémoire*, som er steder, genstande eller institutioner. Nora afdækker, hvorledes den europæiske moderniseringsproces har ændret erindringens mulige rum. Hvor der tidligere fandtes klart afgrænsede erindringsfællesskaber, milieux de mémoire, som fx bondekulturen, er disse gemmesteder for den kollektive erindring forsvundet under pres fra globalisering, demokratisering og massekulturens udbredelse. Den levende erindring kommer med erindringsfællesskabernes forfald i stedet til udtryk i de såkaldte erindringssteder. Ofte er disse steder fysisk-materielle eller rumlige fænomener, såsom museer, kirkegårde, tilbagevendende fester, traktater, monumenter o. lign, men de

kan ligeså vel være af symbolsk karakter alene som litterære figurer eller bestemte datoer. Selv om Nora betoner, at den symbolske dimension er af afgørende betydning, befinder hans erindringssteder sig mellem det konkrete og det symbolske. Stederne bliver en slags markører af et betydningspotentiale, som de enkelte grupper kontinuerligt formulerer og projicerer ind i dem. Dialogen med stedernes oprindelige historiske referencer bliver dog stadig mere spinkel i takt med massemediernes monopolisering af fortiden. Erindringsstederne eksisterer kun i kraft af sig selv, de skaber erindring og kan betragtes isoleret - som øer af betydning.

Endelig ses den franske historiker og filosof Michel de Certeau (1925-1986), der vægter historikerens rolle og dermed historiografien. Ved at påvise historikerens subjektive og selvstændige funktion i historieskrivningen inddrages erindringsaspektet på ny, og der skabes en parallel til Halbwachs' nutidsorienterede tilgang.

Med vægtningen af mennesker og de mange opfattelser, som udspringer heraf gøres tilskrivningen af værdier både flygtig og skrøbelig. Den er under alle omstændigheder yderst dynamisk, eftersom den afspejler kulturelle og samfundsmæssige strømninger og for så vidt er en kontinuerlig og aldrig afsluttet handling med mange delresultater. Det er dog også tydeligt at nogle former for grøn kulturarv næppe

vil kunne opfanges af ovenstående metoder. I Del II stiller vi skarpt på hvilke metoder, der anvendes i forhold til forskellige grønne kulturarvstypologier og dermed indirekte på hvilke værdier, der associeres hermed. Men først en opsummering af baggrunden.

Opsamling del I:
Hvorfor grøn kulturarv?

Hvorfor tale om grøn kulturarv, når vi – som vi netop har gennemgået – i Danmark på den ene side nu har en lov, der muliggør fredning af landskabsarkitektoniske værker og på den anden har tilsluttet os Den Europæiske Landskabskonvention, der udpeger vigtigheden af landskabets rolle for udviklingen af vores identitet og velbefindende? Svaret ligger i spørgsmålet selv: Der er ganske langt mellem de to positioner. I den ene taler vi om fredning, hvilket i sig selv er en udfordring i al den stund, at genstandsfeltet er yderst dynamisk. Det er derfor vanskeligt at bevare – fastholde en tilstand – som fredning i udgangspunktet tilskriver - og dertil kommer, at endnu ingen bevaringsværdier er udpeget af det udvalg, der har skullet forvalte denne lov. I den anden taler vi om at alt per se – og in casu vores åbne rum og i ELC-terminologien landskaber – har potentiel værdi og dermed at alt er af interesse. Disse to positioner står milevidt fra hinanden og der er behov for at bygge bro og i første omgang udforske alt dét, der ligger imellem dem.

Formålet med at introducere begrebet 'grøn kulturarv' er således flerfoldigt:

Grøn kulturarv som fælles grund

For det første i en dansk sammenhæng at skabe en bevidsthed om vigtigheden af landskabet og dermed også af den grønne kulturarv som 'fælled', 'et common', som fælles grund. Det indledende træk herved er at navngive dét, vi ønsker at synliggøre: Grøn kulturarv.

Grøn kulturarv som et tidsligt og rumligt kontinuum

For det andet at skabe et fundament for at tænke landskabet i et kontinuum; som noget der binder fortid og nutid sammen og heri rummer løfter om en fremtid. Denne kontinuumstanke rummer endvidere en forestilling om, at kulturarv ikke er statisk, men dynamisk - og således knytter an til såvel bevaring som udvikling. I et 'New Heritage' perspektiv implicerer kulturarvsudpegningen ikke nødvendigvis ikke kun bevaring, men vil også kunne give rum til forandring. Men at tænke landskab i et kontinuum betyder nødvendigvis at al forandring – alle udviklingsprojekter – nødvendigvis må tage sit afsæt i en aktiv anerkendelse af det foreliggende.

Grøn kulturarv båret af et mangefold af værdier

For det tredje at forbinde forestillingen 'grønne

kulturarvsværdier' med et mangefold af værdier. Eksempelvis indebærer 'værk'-aspektet af de 'landskabsarkitektoniske værker' et fokus på kunstnerisk værdi. Vi ønsker at øge vores forestillinger om, hvilke værdier vi kan forbinde med grøn kulturarv. Dette gør vi mere konkret i Del II, hvor vi spørger aktuelle kulturarvsforvaltere om deres syn på og arbejde med en række potentielle 'grøn kulturarvs'-typer.

Grøn kulturarv som en natur-kultur hybrid

For det fjerde at synliggøre det komplekse natur-kultursamspil, som udmærker og er et af den grønne kulturarvs konstituerende aspekter. Denne hybriditet fremgår af forbindelsen mellem 'grøn' og 'kultur' i begrebet grøn kulturarv.

Synliggørelse af den grønne kulturarvs fælles udfordringer

For det femte synliggør vi med konkretiseringen af, hvad vi kan forstå ved grøn kulturarv for de fælles udfordringer, som disse steder rummer. Disse fælles 'ydre' udfordringer spænder bredt og de mest markante, som behandles i nærværende sammenhæng er:

- Vores ændrede syn på hvad vi forstår ved kulturarv
- Ændrede klimavilkår i form af ændrede nedbørs-, vind- og temperaturforhold

- Urbanisering og spørgsmål om, hvordan vi forholder os til grøn kulturarv i planlægningen

- Ændrede forvaltningsmæssige vilkår, hvor kulturarv tidligere i var et entydigt nationale anliggende ligger forvaltningen i dag på kommunalt niveau

- Synliggørelse af den grønne kulturarvs potentialer som samlende faktor

For det sidste og sjette er det formålet med introduktionen af den grønne kulturarv at slå et slag for de muligheder netop den grønne kulturarv qua ovenstående forhold rummer til at synliggøre potentialet, – og samtidigt også at imødekomme behovet for i langt videre udstrækning end det i dag er tilfældet at få planlægnings-, klimatilpasnings- og kulturarvsspørgsmål til at spille sammen.

For at skabe en ny bevidsthed, kultur og værdisætning omkring den grønne kulturarv må vi først og fremmest definere konturerne af et felt: Hvilken størrelse eller hvilket genstandsfelt arbejder vi med og hvilke begreber behandler vi? Endvidere er det vigtigt at tegne et billede af, hvordan forvaltningspraksis er på området i dag. Dermed kan vi få et klarere billede af, hvilke mekanismer den grønne kulturarv indgår i og hvilke udfordringer – især i forhold til klimaforandringer og urbanisering – den står overfor i fremtiden. På dette grundlag kan vi

udpege nogle indsatsområder, der kan sikre, at den grønne kulturarv bliver en aktiv del af vores fremtid og skabe mere samling på et fragmenteret område.

Bogens næste afsnit, Del II, skal således på det empiriske plan bidrage til at danne overblik over og udgangspunkt for en ny bevidsthed om samt samle og konkretisere et fragmenteret felt – den grønne kulturarv. Indledningsvist indkredses og beskrives dette genstandsfelt forsøgsvist på baggrund af 12 forskellige landskabstypologier som fordeler sig på fire overordnede kategorier: tæt by, åbent land, landsby/købstad/kulturmiljø og forstad. Denne beskrivelse danner udgangspunkt for at betragte forskellige landskaber i et samlet kyst-til-kyst perspektiv og på tværs af vanlige skel mellem natur- og kulturarv, natur/kultur og by/land. Dernæst kortlægges den grønne kulturarv som en forvaltningsmæssig struktur, der bygger på et administrativt system fra velfærdstatens velmagtsdage, som er skræddersyet til en national vision om naturbevaring og tilgængelighed til grønne områder for alle. Denne struktur er gået noget ud af form i dag, hvor fokus har forrykket sig til det lokale og specifikke med et vågent øje på det globale, interurbane konkurrencespil. Herefter analyseres de begreber og kategoriseringer, der normalt anvendes til at betegne landskaber. Denne begrebslige undersøgelse viser, hvorfor der er behov for at omformulere vaneprægede vokabularer, der

ved deres tvedelte 'zoneinddelte' struktur dårligt reflekterer fakta på jorden, hvor land/by, natur/kultur m.m. overlapper på hybride måder. Og endelig undersøger vi de metoder og tilgange, som kommunerne i dag bruger til at arbejde med landskabskulturarv. Denne kortlægning skal danne udgangspunkt for en metodisk nytænkning på baggrund af samlebetegnelsen den grønne kulturarv.

II

GRØN KULTURARV I PRAKSIS

VÆRDIER, KLIMATILPASNING OG METODER

Undersøgelsens konkrete afsæt

Nærværende analyse bygger på en landsdækkende, kvantitativ spørgeskemaundersøgelse, som blev foretaget i foråret 2013. Skemaerne blev sendt ud via e-mail til kommuner og udvalgte kulturhistoriske museer over hele landet, hvorefter 80 medlemmer af Bygningskultur 2015s kommunale netværk indvilligede i at deltage. Fordelingen af svarpersoner fordeler sig over hele landet, så undersøgelsen i omfang og geografisk fordeling kan siges at være tilpas lødig til at repræsentere gældende praksis på landsplan (se figur 7).

Spørgsmålene blev formuleret i forhold til tre hovedkategorier: kulturarv, klima og urbanisering, som vi i Del I har redegjort for er nødvendige at sammentænke i et kyst-til kyst-perspektiv og på tværs af vanlige skel for at kunne imødegå fremtidens udfordringer.

Den grønne kulturarv – et katalog over mulige typer

For at indkredse grøn kulturarv har vi forsøgsvist opstillet en 'matrix', hvori vi sammenstiller en række fotografier, der repræsenterer forskellige typer af grøn kulturarv og endvidere placerer dem i et kyst-til-kyst perspektiv. Vi arbejder således med fire hovedgrupper: 1) tæt by, 2) forstad, 3) landsby/købstad/kulturmiljø og 4) åbent land. Disse fire grupper rummer dels by-land-aksens forskelligheder, dels modsvarer de i høj grad institutionaliserede opdelinger og zoneinddelinger. Dernæst har vi identificeret en række mulige grøn-kulturarvs-typologier. Denne liste er potentielt meget lang, men vi har valgt i alt 12 typologier, som dels bekræfter og udfordrer opfattelser af hvad kulturarv knyttet til landskab måtte være, dels fordeler sig med tre typologier inden for de fire hovedgrupper, og således bidrager til at synliggøre genstandsfeltets diversitet:

1. Tæt by: Kolonihaver, Voldanlæg og parker, torve og pladser.
2. Forstad: Industri- og erhvervsområder, parcelhusområder, friarealer.

3. Landsby/købstad/kulturmiljø: Kystfiskerlaug, stjerneudskiftninger, gadekær.
4. Åbent land: Middelalderlandskaber, landvindingslandskaber og alleer.

Dette udvalg er vores konkretisering af det eksperimentelle paraplybegreb den grønne kulturarv, som tillader os at kaste et nærmere blik på de enkelte typer og spørge til de kommunale kulturarvsforvalteres vurdering af, hvilke værdier vi kan forbinde med de enkelte typer og deres klimaforandringsudfordringer - og til hvilke metoder, der anvendes til de respektive typers kvalitative registrering og vurdering.

Deltagerne i spørgeskemaundersøgelsen har vi således bedt forholde sig til de 12 forskellige og i vore øjne potentielle grønne kulturarvstyper i et tværgående kyst-til-kyst perspektiv. Svarpersonerne er blevet præsenteret for et fotografisk eksempelmateriale – den såkaldte 'matrix' - der repræsenterede henholdsvis tæt by, forstad, købstad/landsby/kulturmiljø og åbent land. Samlet set vidner analysen om, hvordan man rundt om i kommunerne forholder sig til den grønne kulturarv i forskellige kontekster og med varierende grad af prægning af menneskelig aktivitet: kolonihaver, voldanlæg/parker, torve/pladser, industri/erhvervsområder, parcelhusområder, friarealer ved yngre boligbebyggelser, kystfiskerlaug, stjerneudskiftninger, gadekær, middelalderlandskaber,

Tæt by

kolonihaver

voldanlæg og parker

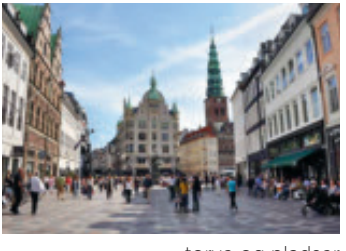

torve og pladser

Forstad

industri- og erhvervsområder

parcelhusområder

friarealer

Figur 6: *Fire kategorier - 12 typer*

Som en konkretisering af den grønne kulturarv blev der opstillet en 'matrix', der sammenstillede en række fotografier. Den viser i første ombæring de fire hovedgrupper: tæt by, forstad, landsby/købstad/kulturmiljø og åbent land. Dernæst 12 forslag til konkrete grønne kulturarvstyper, svarende til tre per hovedgruppe. Valget af typer skulle demonstrere dels bredden af den potentielle grønne kulturarv, dels at der er tale om et fænomen, hvis mange typer findes overalt i Danmark

Landsby/ købstad/ kulturmiljø

kystfiskerlaug

stjerneudskiftninger

gadekær

Åbent land

middelalderlandskaber

landvindingslandskaber

alléer

landvindingslandskaber og alléer. Disse forskelligartede former for grøn kulturarv er selvsagt ikke udtømmende for hvad vi kan forstå som grøn kulturarv, men de valgte typer er dog tilpas repræsentative til at tegne dels et aktuelt billede af tilgangen til de fire hovedkategorier, dels anslå diversiteten af betegnelsen grøn kulturarv.

Vi har spurgt til hvilke værdier, som svarpersonerne tillægger de enkelte typologier samt deres vurdering af vigtighed og relevans i et kulturarvsperspektiv. Dernæst er svarpersonerne blevet bedt om at beskrive deres respektive kommunes tiltag over for klimaforandringernes påvirkning af den grønne kulturarv, dvs. i forhold til de samme 12 grønne kulturarvstypologier. Besvarelsen af spørgsmål, der blev formuleret med udgangspunkt i matrixens kategorier og typologier - i krydsfeltet mellem kulturarv og klimaforandringer - vidner endvidere om, hvordan kommunerne relaterede sig til et af undersøgelsens tyngdepunkter, som er urbanisering. Og endelig skulle respondenterne beskrive hvilke metoder, som de gør brug af ved registrering og videre forvaltning.

Majoriteten af deltagerne (69 %) har svaret individuelt, mens de øvrige besvarede spørgsmålene par- eller gruppevis. Svarprocenten fra spørgsmål til spørgsmål varierede ganske meget – fra 13 personer til 80 personer. Det afspejler givetvis den oplevede relevans af undersøgelsens yderst forskel-

lige spørgsmål, der går på tværs af de sammenhænge den enkelte svarperson arbejder indenfor til daglig. Dertil kommer, at situationen i en kystkommune som Lemvig er anderledes end i en velfærdsforstadskommune som Ishøj. Forskelligheden afspejler endvidere, at ansvaret for planlægningen med strukturreformen i 2007 er blevet lagt ud i de enkelte kommuner, og at der i dag er stor bevågenhed overfor det lokale og stedsspecifikke. Samlet set vurderes undersøgelsen at være tilstrækkelig valid som basisgrundlag for kvalificerede udtalelser om kommunalt ansatte kulturarvsforvaltere og planlæggere aktuelle forholden sig til kulturarv, klimaforandringer og urbanisering.

I undersøgelsen har vi valgt at skærpe optikken til at belyse kulturarvsforvalteres og planlæggeres opfattelse af og tilgang til den grønne kulturarv. Dog kunne man have valgt andre vinkler. Eksempelvis kunne det have været oplagt at have undersøgt lokale borgeres forhold til de forskellige grønne kulturarvstyper og steder, som undersøgelsen tager sit afsæt i. Det valgte fokus på forvalterne begrundes dels i genstandsfeltets dobbelttydighed af materialitet og forvaltning, dels i kommunernes forvaltningsmæssige ansvar. Herved skabes en interessant prisme for værditilskrivning i krydsfeltet mellem funktion og æstetik, praksisformer samt begrebsdannelse og -anvendelse.

Figur 7: *De i alt 80 svarpersoner, der indvilgede i at deltage i undersøgelsen, fordeler sig jævnt over Danmarkskortets kommuner.*

Profil af svarpersonerne i spørgeskemaundersøgelsen

Bygningskultur 2015s primære satsningsområde omkring kulturarv i planlægningen afspejles tydeligt gennem repræsentationen af medlemmer i det kommunale netværk. Det gælder både den uddannelsesmæssige baggrund og det professionelle fokus, vi finder hos hovedparten af spørgeskemaundersøgelsens i alt 80 deltagere.

Svarpersonerne havde mulighed for at angive op til to svar om uddannelsesbaggrund (figur 8). Bredden i besvarelserne tegner et billede af en mangfoldig uddannelsesmæssig baggrund. Størstedelen af respondenterne havde en uddannelse indenfor arkitektur og planlægning, en fjerdedel angiver, at de har en baggrund indenfor kulturarv/kulturhistorie, mens ganske få er uddannet indenfor klima, natur/miljø og landskabsforvaltning. Imidlertid falder 12 % under restkategorien "andet", der rummer særtilfælde som en pædagog, der sad i byrådet, en bygningshåndværker, en veterinær, en landbrugsuddannet, en teknisk designer, ingeniør og geograf. Besvarelserne vidner indirekte om, at der ikke findes en decideret kultur-

arvsforvaltningsuddannelse i Danmark. Sådanne er dog undervejs med bl.a. Aarhus Universitets nyåbnede masteruddannelse i Sustainable Heritage Management foruden det stærkt øgede fokus på kulturarvsspørgsmål, som vi finder inden for etablerede uddannelser som eksempelvis de to arkitektskoler og i forhold det 'grønne kulturarvsområde' det fokus som vi finder på BSc og MSc landskabsarkitekt-uddannelserne på Københavns Universitet.

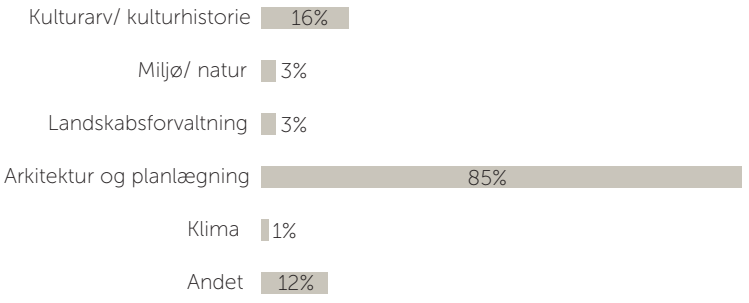

Figur 8: *I hvilken hovedkategori ligger din uddannelse?*

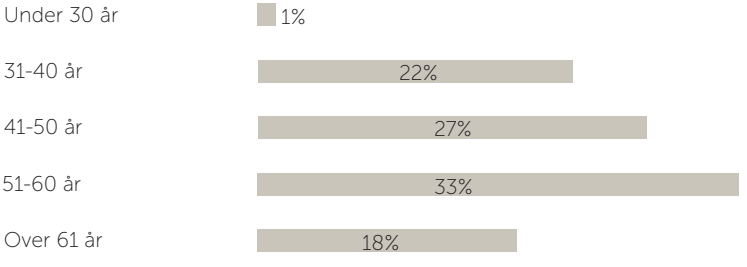

Figur 9: *Svarpersonernes alder*

Arbejdsfordeling og interesser blandt de kommunale aktører

Svarpersonernes professionelle og personlige profil farver naturligvis svarene i spørgeskemaundersøgelsen, men den rummer også overraskelser og paradokser, der overskrider 'kultur/natur aksens' typiske skillelinjer. Når deltagerne skal angive deres afdelings arbejdsmængde indenfor en række fokusområder på en skala fra 1 til 5 ligger kulturarv og kulturhistorie f.eks. forholdsvis tæt på natur og miljø.

Det altovervejende flertal af svarpersonerne er ansat i kommuner og svarpersonerne fordeler sig jævnt ud over landets kommuner. Nogle få % af svarpersonerne arbejder på kulturhistoriske museer eller andetsteds. Aldersprofilen ligger på et gennemsnit omkring 45 år, hvilket er interessant ved at øge sandsynligheden for, at mange har erfaring fra tiden før radikale omstruktureringer som kommunalreformen i 2007 og endda tidligere tiltag som indførelsen af kategorien kulturmiljøer i midten af 1990erne.

I det følgende ser vi nærmere på hvilke arbejdsopgaver og emneområder svarpersonerne trods deres specifikke uddannelsesmæssige baggrund og den

samlede gruppes mangfoldige fagligheder bruger deres tid på. Kulturarvs- og kulturhistorieområdet er for ingen af svarpersonerne et entydigt arbejdsområde – det er spørgsmål, som de arbejder med udover andre ting. Vi har ikke kunnet kortlægge, hvordan kulturarvsområdet indgår for de enkelte svarpersoner. Altså om kulturarvs- og kulturhistoriespørgsmål er et aspekt af andre arbejdsområder eller om et er et særskilt område, som de kun i begrænset omfang arbejder med. Et tilsvarende billede tegner sig, når vi spørger til arbejdsmængden inden for miljø- og naturområdet.

Som det fremgår af figur 12 udgør arkitektur og planlægning derimod et hovedfokusområde hos over halvdelen af svarpersonerne. Det fremgår endvidere, at landskabsforvaltning ligger ret lavt. Næsten en tredjedel svarer, at landskabsforvaltningsområdet beslaglægger den laveste arbejdsmængde eller finder det slet ikke relevant i deres job.

Klima udgør i arbejdsområdehenseende en mellemkategori, som scorer højt, skønt få interviewpersoner har en uddannelsesmæssig baggrund indenfor dette område. For en tiendedels vedkommende optager klimarelateret arbejde den største arbejdsmængde i deres nuværende virke, mens omkring 60 % angiver det som deres næststørste eller tredjestørste ansvarsområde. 3 % finder slet ikke klimaet relevant. Alligevel er der ingen tvivl om, at klimahåndtering i dag udgør

en overordnet dagsorden indenfor kommuneplanlægningen, og som iflg. vores undersøgelse ser ud til at favne flere fagligheder.

45 % af svarpersonerne finder ikke arbejde indenfor andre områder relevant, hvilket kan ses som at nok arbejder de med andre ting, men at det ikke er væsentligt i nærværende sammenhæng. 27 % prioriterer eksplicit andre arbejdsområder højest: Nogle har særlige 'kæpheste' – mange arkitektfaglige – hvilket underbygges af udsagn som: *"Jeg prioriterer egne arbejdsopgaver"*, *"organisationsmæssige opgaver"*, *"bygningsvedligehold"*, *"byfornyelse/områdefornyelse/byudvikling"*, *"udviklingsprojekter/byrum, formidling."* Andre er mere helhedstænkende og konkrete fra opgave til opgave, mens den endelige beslutning ligger i lokalpolitikernes hænder: "Alle interesser behandles og afvejes ved hver enkel planlægningsopgave. En tværfaglig gruppe med repræsentanter for hver af de nævnte interesser beskriver de aktuelle interesser for det aktuelle planlægningsområde, og prioriterer herefter, hvordan de enkelte hensyn skal vægtes. Byrådet træffer det endelige valg."

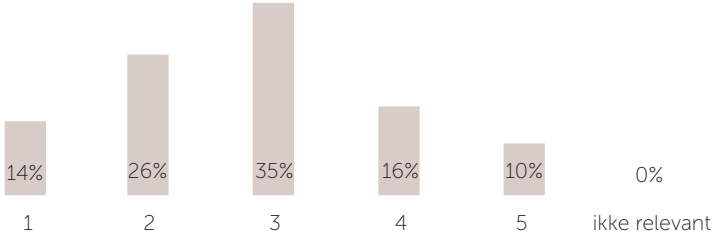

Figur 10: *Hvordan vurderer du din arbejdsmængde indenfor kulturarv/kulturhistorie (1 er lavest, 5 er højest)?*

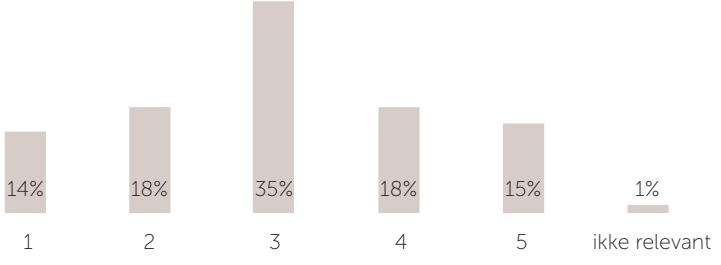

Figur 11: *Hvordan vurderer du din arbejdsmængde indenfor miljø/natur (1 er lavest, 5 er højest)?*

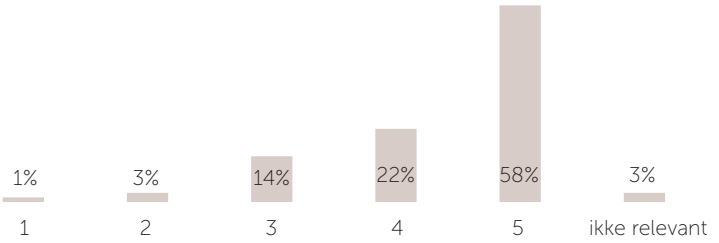

Figur 12: *Hvordan vurderer du din arbejdsmængde indenfor arkitektur og planlægning (1 er lavest, 5 er højest)?*

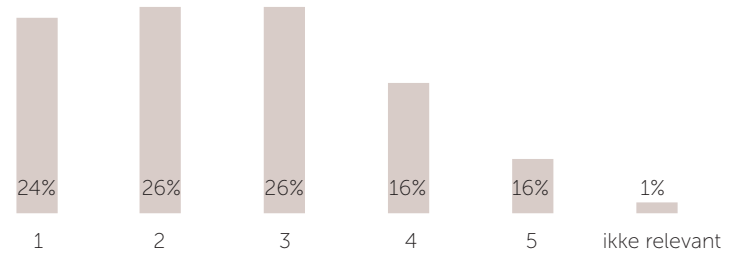

Figur 13: *Hvordan vurderer du din arbejdsmængde indenfor landskabsforvaltning (1 er lavest, 5 er højest)?*

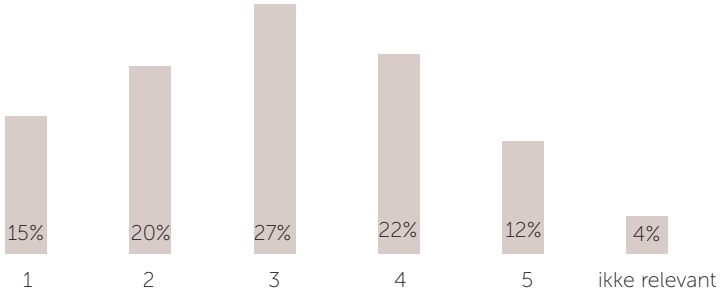

Figur 14: *Hvordan vurderer du din arbejdsmængde indenfor klima (1 er lavest, 5 er højest)?*

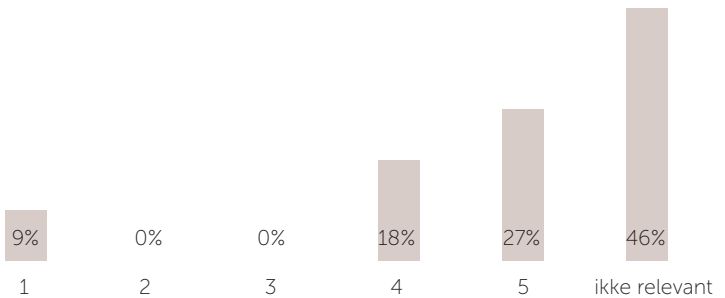

Figur 15: *Hvordan vurderer du din arbejdsmængde indenfor andet (1 er lavest, 5 er højest)?*

Prioritering af forskellige interesser på arbejdspladsen

Billedet ændrer sig noget, hvis man spørger til deltagernes egen prioritering af forskellige interesser i deres nuværende job på en skala fra 1 til 5. Over halvdelen af svarpersonerne vægter kulturarv højest eller næsthøjest i deres arbejde, mens kulturhistorie ligger en del lavere. Muligvis afspejler denne fordeling igen, at flertallet udgøres af arkitekter og planlæggere, der er mere vant til at arbejde med kulturarv som fysiske strukturer (objekter) end med immateriel kulturarv som kulturelle processer og historiefortælling (narrativer). Samlet tegner dette et billede af en særdeles kulturarvsinteresseret svargruppe – og man kan måske gå så langt som til at sige, at kulturarvsinteressen går ud over deres uddannelses- og jobmæssige funktioner. De er med andre ord ildsjæle – hvilket deltagelsen i kulturarvsnetværket og interessen for at stille op som svarperson på vores undersøgelse i sig selv vidner om.

Vi har også spurgt til det område, som man i det hedengangne Miljøministerium i sin tid benævnte kulturmiljø. Vores undersøgelse viser, at det vægtes højt af svarpersonerne med over to tredjedele fordelt

henover de tre højeste kategorier. Sandsynligvis er dette et udtryk for, at mange af deltagernes arbejdsliv – svarende til aldersgennemsnittet omkring 45 år – er præget af udgivelsen af kommuneatlassene fra 1993. Kommuneatlasserne udsprang af det daværende Skov- og Naturstyrelsen[1], der introducerede begrebet *"kulturmiljø"*. Vedtagelsen af Ny Lov om planlægning fra samme år tilstræber en balance mellem benyttelse og beskyttelse af kulturmiljøet: De historiske bygninger og bymiljøer, fortidsminderne og kulturlandskabet.

Prioritering af interesser i forhold til miljø er forholdsvis høj i betragtning af svarpersonernes faglige profil. Hvor det blot udgør en hovedinteresse hos 1 % af deltagerne, har det næsthøjeste prioritet hos lidt over en fjerdedel og tredjeprioritet blandt lidt under halvdelen af det kommunale netværk. Interessetilkendegivelsen i forhold til natur forrykker svartallene en anelse, men er ret samlignelig.

De forvaltningsmæssige og interessebårne konflikter indenfor 'kultur/natur-aksen' er mere påfaldende i skævvridningen mellem den høje prioritering af planlægning på den ene side og den lave interesse for landskabsforvaltning på den anden side. 10 % hævder, at landskabsforvaltning slet ikke har relevans for deres arbejde, en femtedel siger, at det har laveste prioritet for dem. Ud over mangel på tradition for at tænke landskab som kulturarv, skyldes dette muligvis,

1 nu Naturstyrelsen

at man nærer tiltro til, at fredning beskytter landskaberne. Som en respondent bedyrer: *"Landskaberne er fredet."* Blot 4 % vurderer, at de prioriterer landskabsforvaltning højest, mens en fjerdedel dog svarer, at det har næsthøjeste prioritet.

Interesseforskellene er også udtalt indenfor planlægning i henholdsvis en tæt by kontekst og i det åbne land, hvor planlægning i sidstnævnte kategori ifølge undersøgelsen prioriteres betydeligt lavere: For omkring en femtedel af deltagerne har planlægning i det åbne land højeste interesse, for omkring en fjerdedel næsthøjest, mens 5 % svarer, at det er irrelevant for dem. Over halvdelen af svarpersonerne prioriterer imidlertid planlægning i en urban kontekst højest, mens det har næsthøjeste prioritet for lidt under en tredjedel. Hvor ca. 3 % ikke finder byplanlægning vigtig, er der ingen, der angiver det som laveste prioritet i deres arbejde.

Igen ligger klimaprioriteringen ret højt – dog kun med over halvdelen som anden eller tredje prioritet, mens kun 11 % prioriterer det højest. I forhold til restkategorien "andet" finder 67 % det ikke relevant, 0 % har det som førsteprioritet og 33 % som anden-prioritet uden at uddybe det nærmere.

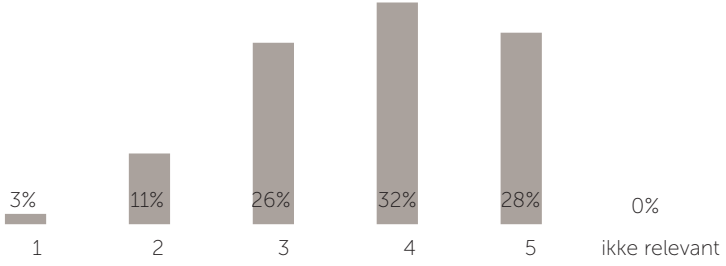

Figur 16: *Hvordan prioriterer du kulturarv i dit nuværende job (1 er lavest, 5 er højest)?*

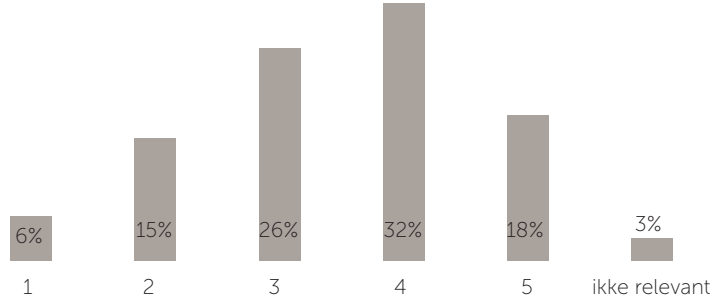

Figur 17: *Hvordan prioriterer du kulturhistorie i dit nuværende job (1 er lavest, 5 er højest)?*

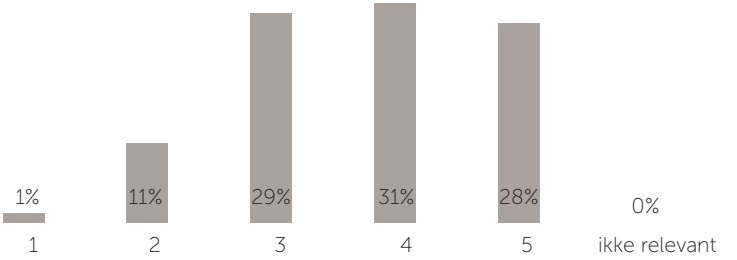

Figur 18: *Hvordan prioriterer du kulturmiljø i dit nuværende job (1 er lavest, 5 er højest)?*

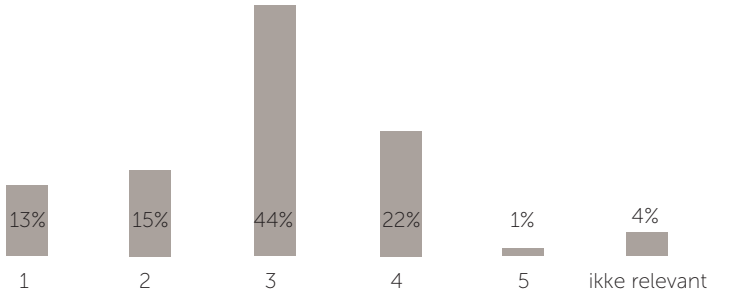

Figur 19: *Hvordan prioriterer du miljø i dit nuværende job (1 er lavest, 5 er højest)?*

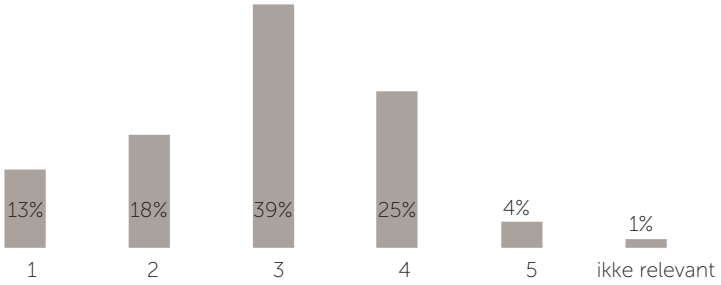

Figur 20: *Hvordan prioriterer du natur i dit nuværende job (1 er lavest, 5 er højest)?*

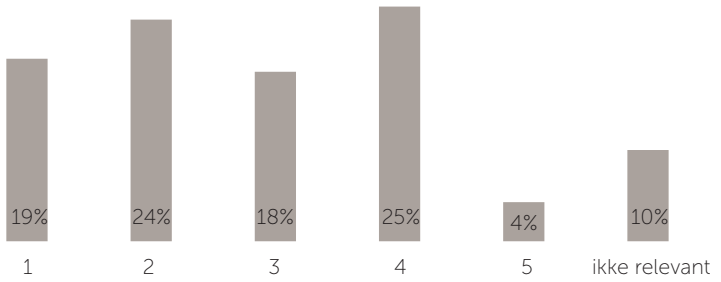

Figur 21: *Hvordan prioriterer du landskabsforvaltning i dit nuværende job (1 er lavest, 5 er højest)?*

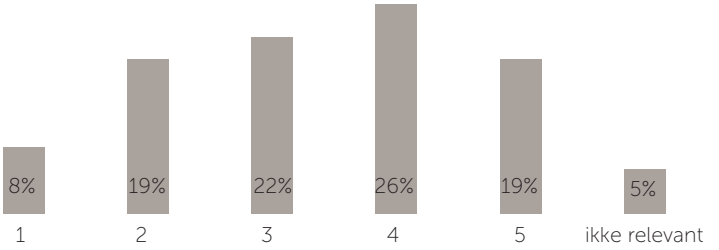

Figur 22: *Hvordan prioriterer du planlægning (åbent land) i dit nuværende job (1 er lavest, 5 er højest)?*

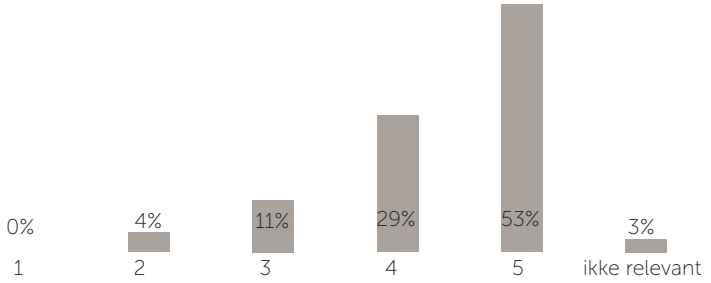

Figur 23: *Hvordan prioriterer du planlægning (by) i dit nuværende job (1 er lavest, 5 er højest)?*

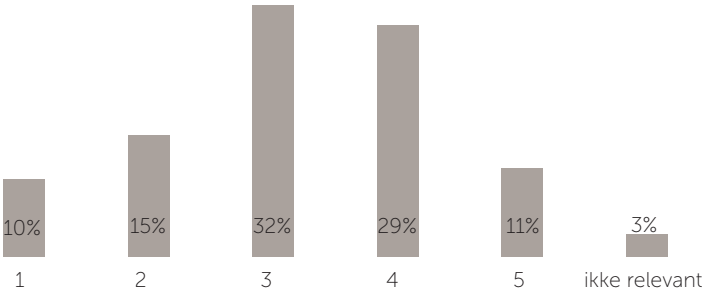

Figur 24: *Hvordan prioriterer du klima i dit nuværende job (1 er lavest, 5 er højest)?*

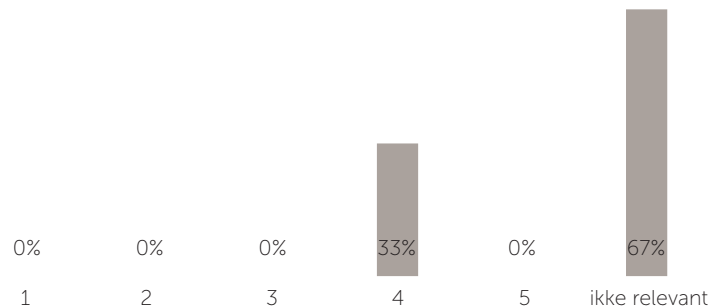

Figur 25: *Hvordan prioriterer du "andet" i dit nuværende job (1 er lavest, 5 er højest)?*

Figur 26: Superkilen, Nørrebro, København. Den høje prioritering af planlægning i byen fremfor i det åbne land kan afspejle mere opmærksomhed og mediebevågenhed på kvalificering af steder i en urban kontekst. Mange nye offentlige rum for byliv er skabt på brokvartererne i København, som tidsskriftet Monocle har kåret som 'verdensmester i livskvalitet'. Mens hovedstaden månedligt tilføres tusind 'nykøbenhavnere ' (især amerikanere, unge østjyder og nyfødte) ser udviklingen i mange mindre byer med et skrumpende befolkningstal anderledes ud. Og måske reflekterer undersøgelsen delvist dette forrykkede demografiske mønster med urbaniseringspres på storbyerne og afflytning visse steder i provinsen. Copyright: Wikipedia Commons Leif Jørgensen.

Planlægger, kend din kommune

Svarpersonernes udpegning af karakteristika ved deres kommune knytter sig delvist til de store forandringer, som det danske landskab igennem de senere år har undergået på såvel fysisk som forvaltningsmæssigt plan.

Svarene synes at afspejle det igangværende opbrud mellem åbent land og tæt by. Trods zoneinddelinger, kategoriseringer og administrative skel er det således blevet stadig vanskeligere at opretholde et rent snit imellem land og by i takt med urbanisering, afvikling, rural-urban migration, m.v. Efter strukturreformen i 2007 har kommunerne desuden fået overdraget ansvaret for at udfærdige kommuneplaner, herunder målrettede/specialiserede bevarende lokalplaner samt klimatilpasningsplaner, mens kommuneplanlæggerne skal forholde sig til et ændret Danmarkskort og nytegnede kommunegeografier. Kommunesammenlægningen i 2007 har bevirket, at planlæggere har skullet forholde sig til såvel en ny geografi som demografi. Randers er et godt eksempel: Fra at udgøre en traditionel dansk

købstad før strukturreformen har kommunens karakter ændret sig drastisk med tilkomsten af et nyt og stort opland af landsbyer og åbent land.

I denne situation synes evnen til at kunne identificere og italesætte, hvad der kendetegner éns kommune desto vigtigere: karakter, værdier, kvaliteter – og selv også udfordringer. Denne karakteristik kan skabe et lødigt fundament for at kunne arbejde henimod en udvikling med forankring i den lokale kontekst og med en bæredygtig balance mellem benyttelse og beskyttelse. Mange af deltagerne i undersøgelsen efterspørger imidlertid redskaber og metoder til at kunne foretage denne kortlægning på en kvalificeret måde. Begreber, metoder og praksisser må således tages op til revision, så de bedst muligt passer til virkeligheden og 'fakta på jorden'. Det kommer vi til.

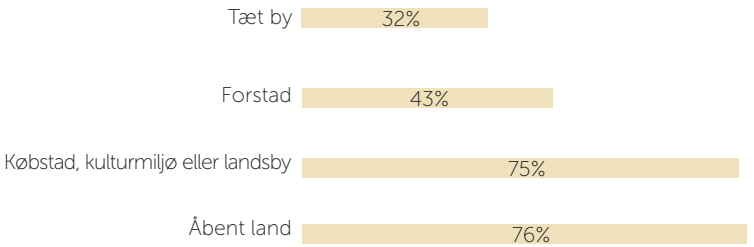

Figur 27: *Hvad er karakteristisk for din kommune?*

Den grønne kulturarvs værdier

Visse former for potentiel grøn kulturarv synes – trods den 'kulturelle frisættelse' af kulturarven gennem de sidste årtiers opblødning af kulturarvsbegrebet hen imod det demokratiske og proces-orienterede new heritage-paradigme – at have højere prioritet end andre. Undersøgelsen tegner et billede, der varierer i forhold til, hvorvidt der lægges vægt på æstetiske, kulturhistoriske eller andre kvaliteter. Nogle vurderinger svarer mere til det objektbundne connaisseur-blik (alder, arkitektonisk kvalitet, m.m.), mens andre peger mere i retning af at tilskrive landskaber værdi som kulturarv qua deres sammenhæng med forskellige former for kulturelle processer, dynamikker og prægninger med livline til borgernes hverdagsliv og erindring. Endvidere er designede former for grøn kulturarv som byparker og pladser umiddelbart lettere at 'fordøje' som selvberoende værker og potentiel kulturarv end eksempelvis forstadens friarealer eller kystfiskerlaug. Disse forskelle illustrerer, hvordan den grønne kulturarvs iboende helhedstænkning udfordrer vores vanlige kategorier og udvælgelseskriterier.

I det følgende stiller vi skarpt på, hvordan de 12 potentielle grønne kulturarvstyper vurderes af de kommunale kulturarvsforvaltere. Vi spørger til, hvordan de i daglig tale kategoriserer hver enkelt typologi: Som kulturarv, som kulturmiljø, som kulturlandskab eller som noget andet. Hver betegnelse henviser til hver sin forståelsesramme, hvor vi her låner af Gyldendals Den Store Danske. Kulturarv til den klassiske, højkulturelle forståelse: *"Kulturprodukter, der i særlig grad udgør et lager for menneskelig erfaring"* og i snæver betydning som kanoniseret kultur; kulturmiljø til et *"geografisk afgrænset område, der ved sin fremtræden afspejler væsentlige træk af samfundets historiske udvikling"*; kulturlandskab til en agrar og råstofudvindingsmæssig ramme, mere specifikt som *"landskabet, således som det fremstår påvirket af menneskers virksomhed"* og dermed i direkte modsætning til naturlandskabet.

Tæt by: Kolonihaver

Kolonihaven er forbundet med udfoldelsen af velfærdssamfundet, idet disse jordlodder skulle give arbejderklassen et naturfriskt pusterum fra de ofte små boliger i byernes lejekaserner med op til tredje baggård. Med sin kombination af lys, luft og hygiejne samt fællesskab, foreningsliv og sund kost fra haven indgik kolonihaven naturligt i fortællingen om det gode liv. I dag udgør kolonihaven som folkelig bygningskultur en fast bestanddel i utallige danskeres liv og erindring. Over de senere år har kolonihaverne fået en renæssance i takt med, at flere børnefamilier har fravalgt

forstadslivet til fordel for en bolig i en af de større byer. Her fungerer kolonihaven oplagt som et grønt åndehul eller have-supplement til livet i bymidten. Kolonihaver forbindes i høj grad med det levede liv, med betydningsskabende kulturelle processer og menneskelig praksis omkring et sted mere end et traditionelt kulturarvsobjekt.

Et overvældende flertal af svarpersonerne skønner, at kolonihaver udgør et kulturmiljø, mens ca. en tredjedel også tillægger dem egenskaber som kulturarv, kulturlandskab eller andet (f.eks. "midlertidig anvendelse" og "trivsel"). Imidlertid er der nogen variation i karakteristikken af kolonihaver: mens 58 % af svarpersonerne fra forstadskommuner angiver kolonihaver som kulturmiljø, er det kun 44 % af deltagerne fra åbent land, der karakteriserer dem som sådan.

Langt over halvdelen af svarpersonerne fra det kommunale kulturarvsnetværk vurderer, at kolonihaver har kulturhistorisk værdi, fordi de tjener en særlig funktion, og at de får betydning som kollektive erindringssteder, der repræsenterer en fælles historie i samfundet: "en social ramme" og "fælles identitet" er nogle af de karakteristikker svarpersonerne har suppleret deres svar med. Omkring en fjerdedel tillægger kolonihaver kulturhistorisk værdi pga. deres særegenhed, mens de scorer lavere på klassiske kulturarvsparametre som formidling af historie, alder og æstetik.

Igen kan der spores en variation blandt svarpersonerne: I tæt by-kommunerne roser 48 % af deltagerne kolonihaverne for deres æstetik, mens hele 67 % i forstadskommuner gør det samme. Ifølge tallene synes der således at være en vis forkærlighed for kolonihaver i forstaden, hvor mange af kommunens indbyggere er pionerer eller efterkommere fra byens arbejderkvarterer og dermed er bekendt med historien om de oprindelige kolonihaveejere fra stenbroen, der senere fik hus og have i parcelhuskvarterer.

Kulturarvsforvalternes egne og specifikke udsagn om kolonihaverne og deres fremtidige perspektiver, som står nedenfor, vidner om forskellige tilgange til, opfattelser og værditilskrivninger af dette bynære stykke grønne kulturarv af yngre dato, der ikke er velbeskrevet som kulturarv:

"Et sted for fysisk og mental rekreation, vigtigt med lommer med 'ikke-planlagte' strukturer."

"I forhold til tætte byområder, giver de åndehuller i hverdagen samtidig med at de fortæller en bid historie. Hvis de erstattes skal det være af noget, der giver alle, der ønsker det adgang til jorddyrkelse. Så fastholdes hovedideen med kolonihaver, men videreudvikles. Hos os har vi ingen, men vi har til gengæld altid naturen et stenkast væk."

"Åndehuller og fristeder med plads til kreativitet og rekreativitet. Det brogede, folkelige og mangfoldige."

"Det er godt for folkesundheden i familien. Det er også en form for natur."

"I vores kommune har vi for mange kolonihaver, og tendensen er, at de nogle steder er svære at afhænde. Med andre ord er vi velforsynede, og reelt kunne nogle undværes. Til gengæld bør de tilbageværende så gives fokus, så de bevares som kolonihaver og ikke over tid pludselig bliver til sommerhusområder."

"Kolonihaveområderne udgør et tidsbillede, som samtidigt har stor social og rekreativ værdi. Det er vigtigt, at områderne fastholdes i denne funktion og ikke ødelægges af 'parcelificering' (sic)."

"Fænomenet har rødder langt tilbage og er blandt andet en væsentlig del af arbejderbevægelsens historie."

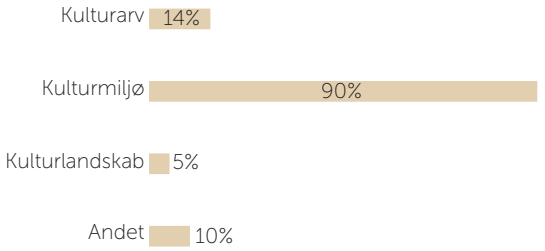

Figur 28: *Hvordan betegner svarpersonerne kolonihaver?*

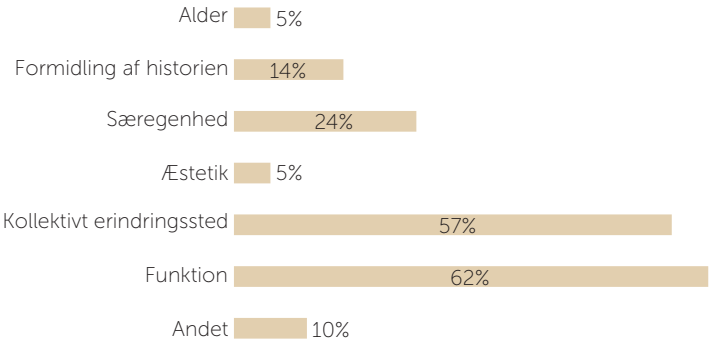

Figur 29: *Hvilken kulturhistorisk værdi tillægger svarpersonerne kolonihaver?*

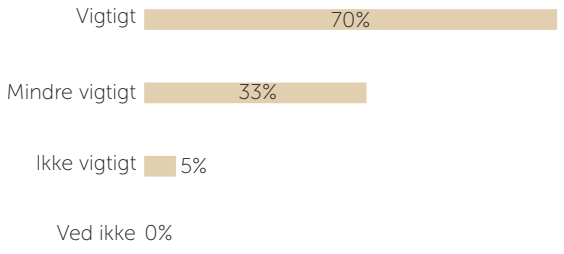

Figur 30: *Hvor vigtigt er det at have fokus på kolonihaver i fremtiden?*

Tæt by: Voldanlæg og parker

Voldanlæg og parker udgør en anden type grønne, åbne rum, der i dag kan forbindes med folkesundhed og rekreation. Fra primært at være scene for borgerskabets sociale opvisning ved søndagspromenader er de blevet almentilgængelige mødesteder. I mange byer danner voldanlæg, der tidligere skulle forsvare byer mod ydre fjender, bogstavelig talt fundamentet for grønne områder. Tænk bare på Københavns Tivoli, Botanisk Have, H.C. Ørstedsparken, Christiania, Østre Anlæg etc. Retablering af voldanlæg igennem de senere år fungerer desuden

som identitetsmarkør og skelet for nye rekreative områder i byen, f.eks. i Fredericia og Vestvolden i hovedstadsområdet.

Lidt over trefjerdedele af svarpersonerne anser parker og voldsanlæg for kulturarv, mens lidt over halvdelen tillægger dem værdi som henholdsvis kulturmiljø og kulturlandskab. Da svarpersonerne gerne må klassificere det samme sted i flere kategorier skal disse svar ikke ses som modsætningsfyldte. Undersøgelsens deltagere er meget enige i deres tilskrivning af kulturhistorisk værdi.

Tæt på alle vægter formidlingen af historien højest i forhold til voldanlæg og parker og et godt stykke over halvdelen tillægger dem værdi som kollektivt erindringssted, halvdelen fremhæver områdernes alder og æstetik, mens en tredjedel prioriterer særegenhed og en fjerdedel deres funktion.

Kulturarvsforvalternes egne og specifikke udsagn om voldanlæg og parker og deres fremtidige perspektiver viser, at der i forhold til denne kategori er en udbredt forståelse for deres historiske betydning for byen og dens identitet:

"Historien i vores byer er vigtig for identitetsskabelsen og forståelsen. Samtidig er parker og voldanlæg med til at give byerne struktur og nærrekreative arealer. I forbindelse med fremtidens klimatilpasning får alle byens grønne områder en ny betydning."

"De udgør et grønt kulturhistorisk element, der fortæller om historien og repræsenterer stedets alder og sjæl, som samtidig giver fornemmelse af tryghed og stabilitet."

"Den historiske fortælling, der ligger i stedet, fortjener at blive bevaret. Større voldanlæg har jo også betydning for den bystruktur, der omgiver dem."

"De kunne få en ny funktion som offentlige dyrkningsarealer eller med integrerede motionsruter med udfordringer (trapper/forhindringer)."

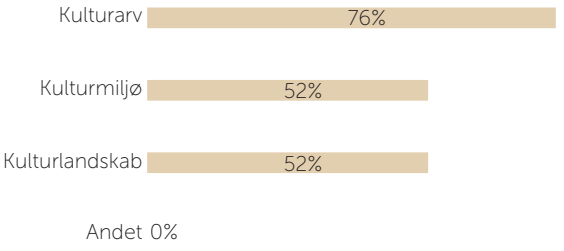

Figur 31: *Hvordan betegner svarpersonerne voldanlæg og parker?*

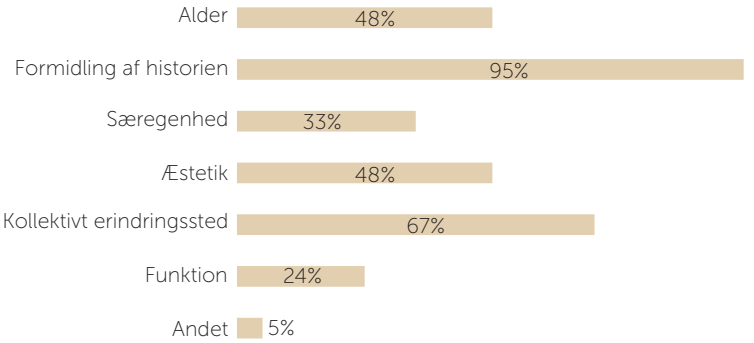

Figur 32: *Hvilken kulturhistorisk værdi tillægger svarpersonerne voldanlæg og parker?*

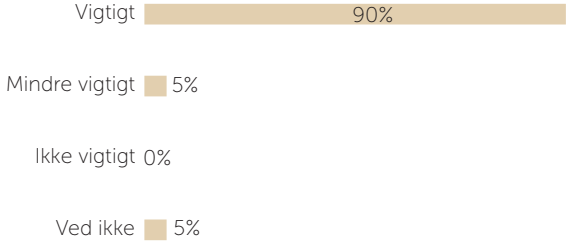

Figur 33: *Hvor vigtigt er det at have fokus på voldanlæg og parker i fremtiden?*

Tæt by: Torve og pladser

En tredje 'tætby kategori' indenfor Den Grønne Kulturarv udgøres af torve og pladser, der historisk set har konstitueret et centrum for livet i byen og offentlige rum for demokratiske ytringer og mellemmenneskelige møder på tværs af køn, etnicitet og klasse. Som sådan har denne type en tusindårig tradition, der væver den tæt sammen med stedsidentitet, offentlighed og kulturhistorie.

Omkring trefjerdedele af svarpersonerne betegner torve og pladser som kulturmiljø, mens lidt over halvdelen ser dem som kulturarv og under 10 % som

kulturlandskab. Nogle deltagere synes, at det er en landskabstypologi med mange facetter, der er svær at beskrive over én kam. Som en person anfører: *"Det er svært at sige generelt. Der findes mange nye torve og pladser, som ikke er nogen af delene."* Langt større enighed kan spores i forbindelse med værditilskrivningen. Størstedelen af deltagerne er enige om, at torve og pladser har kulturhistorisk værdi, fordi de tjener en særlig funktion, godt over halvdelen tilskriver dem æstetiske kvaliteter, mens lidt over halvdelen tilskriver dem værdi, som formidlere af historien.

Kulturarvsforvalternes egne og specifikke udsagn om torve og pladser og deres fremtidige perspektiver fremhæver dem som hjørnestenen i byernes sociale og kulturelle aktiviteter, hvor møder finder sted. Hvad der i dagens kommuner måles som 'byliv':

"Torvene er afgørende først og fremmest for 'det gode byliv' – med oplevelser og aktiviteter, som samlingspunkt, rum for hvile og betragtning og som fælles spiserum."

"Torve og pladser er vigtige uderum i byen, steder mennesker mødes. Samtidig kan torve og pladser formidle historie og fortælle om byens udvikling og tidlige funktion – men det er ikke en nødvendighed for at torvet/pladsen er vigtig i byens funktionelle sammenhæng."

"Kulturbærende element på linje med TV, aviser, biblioteker, kirke/forsamlingshuse, idrætsområder, etc."

"De repræsenterer et knudepunkt, der gennem tiderne har fungeret som historiske samlingssteder for byens borgere."

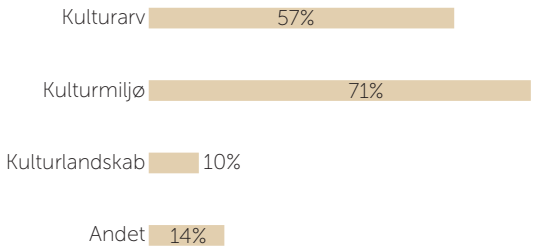

Figur 34: *Hvordan betegner svarpersonerne torve og pladser?*

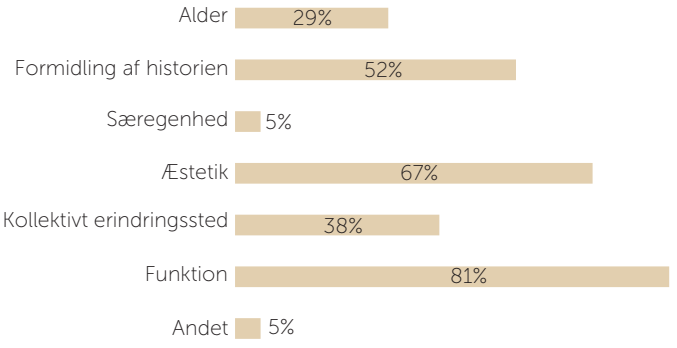

Figur 35: *Hvilken kulturhistorisk værdi tillægger svarpersonerne torve og pladser?*

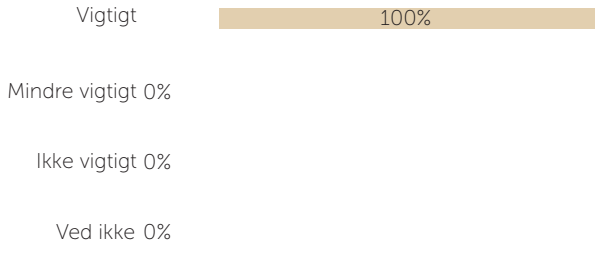

Figur 36: *Hvor vigtigt er det at have fokus på torve og pladser i fremtiden?*

Forstad:
Industri- og erhvervsområder

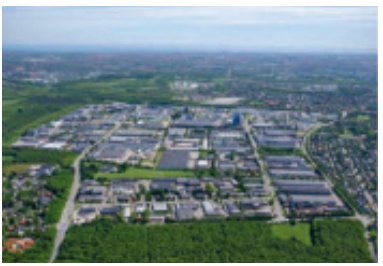

Som en integreret del af forstadens totalplanlagte, zoneinddelte ensemble af landskaber ligger de industri- og erhvervsområder, der udgør et nyere kategori indenfor kulturarv. I disse år runder mange af disse områder de 50 år, som lovgivningsmæssigt angiver fredningsgrænsen og således åbner for at se nærmere på dem i et kulturarvsperspektiv. Typologien forbindes med opbygningen af det fordistisk-organiserede industrisamfund, vi på den ene side er i færd med at forlade, men som på den anden mange menneskers liv og minder fortsat deler skæbnefællesskab med. Sporene fra sløjfede indu-

strier er talrige og hele byers identitet er sammenvævet med dem. Aalborg og Frederiksværk er eksempler på byer, der aktivt inddrager industriarven i kommuneplanlægningen. Både Aalborg og Halsnæs kommune har følgelig taget livtag med nye tilgange til denne 'grå' del af den grønne kulturarv som kulturarvskommuner.

Lidt over halvdelen af deltagerne i undersøgelsen betragter industri- og erhvervsområder som kulturmiljø, mens lidt over en tredjedel anser dem for kulturarv. Blot 14 % betegner områderne som kulturlandskaber. Det fremgår af svarene, at der er tale om en kulturarvskategori, der stadigvæk er i støbeskeen, kræver nye tilgange, står til diskussion og i tidsmæssig henseende er tæt på os og samtiden. Dette bekræftes af, at nogle af svarpersonerne har vanskeligt ved at italesætte deres tilgang til industri- og erhvervsområder. Svarene vidner om, at et nyt vokabular er under opbyggelse: *"Ikke-rum", "potentiale for byomdannelse", "blandingsområder"*, *"svaret vil afhænge af det konkrete område"*, *"SLOAP – space left over after planning", "identitetsskabende"* og *"kan være kulturmiljø, hvis der er særlige værdier til stede, og hvis stedet fortæller en særlig historie."*

Hvad angår industri- og erhvervsområders kulturhistoriske værdi tilskriver trefjerdedele af respondenterne dem værdi som formidler af historiske begivenheder, et godt stykke over halvdelen betragter dem som kollektive erindringssteder, lidt under halvdelen ser dem som tjenende en bestemt funktion, mens en tredjedel tillægger dem

værdi pga. deres særegenhed. Blot 17 % skatter deres æstetiske kvaliteter. Her spores en vis forskellighed i opfattelse og værditilskrivning: Det er især kommuner med en identitet som købstad/landsby/kulturmiljø, der anser industri- og erhvervsområder som kulturmiljøer, og som forbinder områderne med deres evne til at formidle historien – gerne knyttet til et lokalområde. Samtidig er det især svarpersoner, hvis kommune omfatter det åbne land, der synes, at industri- og erhvervsområder udgør et vigtigt fokusområde i fremtiden, nemlig 76 %, mens blot 56 % af de ansatte i tæt by-kommuner er af samme mening.

Forskelligartetheden i udsagn om industri- og erhvervsområder og deres fremtidige perspektiver understreger, hvordan industri- og erhvervsområder kan dække over så forskellige områder som Carlsberggrunden, Avedøre Holme, Esbjerg Havn, der med god grund kan forbindes med vidt forskellig identitet, kontekst og historie:

"Det afhænger af erhvervsområdets type og karakter. Der forskel på Carlsberggrunden og Værebro Industriområde."

"For Esbjergs vedkommende er industri og havn omdrejningspunktet for byens opståen og beståen. Esbjerg er en 1900-tals by med klare forbindelser til industrisamfundet da det stod stærkest."

"Industriområder kan spejle historisk udvikling."

"Jeg tror ikke, man vil kunne styre et erhvervsområde ud fra kulturhistoriske interesser, eller kun i meget begrænset omfang."

"Hvis industrien flytter ud bør området tilbageerobres af by/landskab."

"Industriområder er under forandring – eksempelvis er mange mindre havne omdannet til ukendelighed og dermed mister en by en del af identitet og dannelseshistorie."

"De ældste af dem er med til at forankre byens historiske udvikling og kan bidrage til en stærk bymæssig profil."

"Lokalisering og genanvendelse – sammenhæng med resten af byen."

"Der er på nuværende tidspunkt rigeligt med åbne erhvervsområder, som er meget tidstypiske. Med tiden når mange af dem er omdannet til andre funktioner i byen, vil man nok værdsætte de tilbageblevne som kulturhistoriske mindemærker for industrialderen og den funktionelle planlægning, men der er vi ikke endnu."

"Fortæller om en svunden tid og fortidens almene arbejdspladser og arbejdsgange."

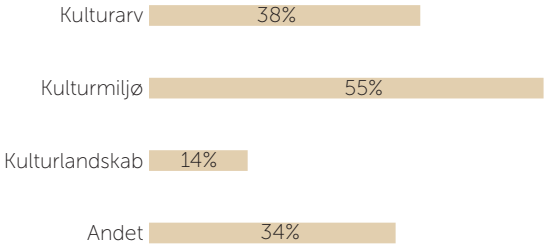

Figur 37: *Hvordan betegner svarpersonerne industri- og erhvervsområder?*

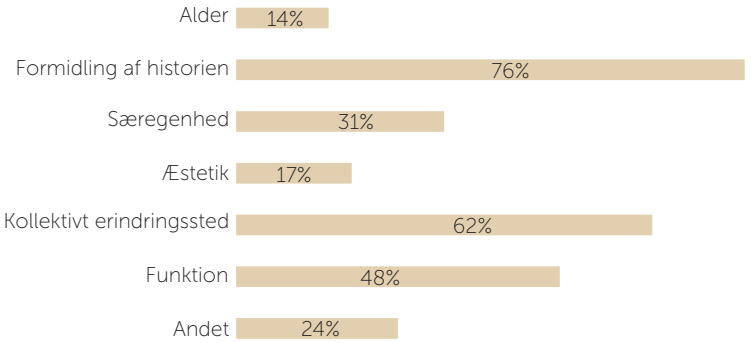

Figur 38: *Hvilken kulturhistorisk værdi tillægger svarpersonerne industri- og erhvervsområder?*

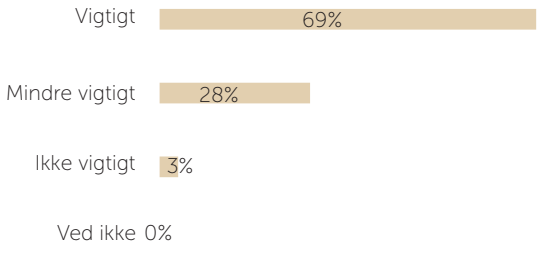

Figur 39: *Hvor vigtigt er det at have fokus på industri- og erhvervsområder i fremtiden?*

Forstad:
Parcelhusområder

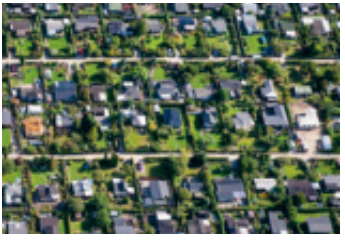

Et sted imellem land og by – i forstaden – spreder parcelhusområder sig over meget af det danske landskab som ramme om den anden halvdel af det 20. århundredes drøm om det gode liv med hus og have for kernefamilien. Denne form for grøn kulturarv forbinder sig til utallige danskeres hverdag og erindring, uanset hvor i landet vi befinder os. På samfundsmæssigt plan er områderne med deres fælles landskab i form af stisystemer, centre, legepladser, sportsarealer, etc. en del af utopien om det gode liv i velfærdssamfundet, som vi stadigvæk er

i færd med at undersøge, hvordan vi kan forholde os til som kulturarv.

Således betragter omkring totredjedele af deltagerne i spørgeskemaundersøgelsen parcelhusområder som kulturmiljø, lidt over en tredjedel anser dem for kulturarv, mens et stykke under en femtedel betegner områderne som kulturlandskab. En femtedel betegner dem som 'andet', der omfatter følgende betragtninger: *"ingen af delene", "infrastruktur", "det kan man ikke sige generelt"* og *"kulturarven på bygningsniveau vurderes lavt i parcelhusområdet, men strukturen/helheden kan rumme væsentlige bevaringskvaliteter og formidler en historie om parcelhusets udvikling som danskernes foretrukne boform."* Interessant nok fremhæver flere af svarpersonerne således storskala planer som mere interessante fremfor de enkelte bygninger.

Lidt over halvdelen af svarpersonerne vurderer den kulturhistoriske værdi ud fra, at parcelhusområderne udgør kollektive erindringssteder, og at de udfylder en særlig funktion. Lidt under halvdelen anerkender deres evne til at formidle historien, en fjerdedel mener, at de har æstetisk værdi. Alderen spiller ikke overraskende den mindste rolle i disse efterkrigstidsområder. Der er mange meninger om deres potentielle værdi som kulturarv – sandsynligvis grundet deres heterogene karakter og fordi de ligger så tæt på os i tid og udgør rammen for adskillige danskeres hver-

dagsliv. Når svarpersonerne skal fremhæve særlige kvaliteter ved parcelhusområder fremhæves planens større skala, ligesom de åbne rum mellem husene udgør forgrund snarere end baggrund. Bl.a. nævnes stisystemer, fortætning i forhold til det samlede arealudlæg, stationsnærhedsprincippet og *"industrialisme – de engelske havebyer – drømmen om egen parcel. Udviklingen kan aflæses i mange områder."*

I forbindelse med nedenstående udsagn om parcelhusområder og deres fremtidige perspektiver er det værd at lægge mærke til, hvordan flere af deltagerne relativerer begreberne 'landskab' og 'natur' ved at sætte dem i kursiv. Det vidner om et behov for at etablere begreber, der kan favne den grønne kulturarv, ikke mindst den yngre af slagsen fra velfærdssamfundet, som del af en ny teori og praksis:

"Parcelhusområder betragtes ikke som bevaringsværdige hos os."

"Ligesom industriområder repræsenterer det en del af den historiske udvikling."

"Rummer en række særlige 'danske' kulturformer."

"Afspejler tendenser i tiden af samfundsmæssig karakter, udgør karakteristisk 'landskab' med fællestræk."

"Som lejekasernerne for arbejderne og byernes tidlige industrialisering, er parcelhuse et tids- og samfundsmæssigt billede på middelklasse Danmark."

"Bokvalitet, social værdi (naboskab), bolig tæt ved 'naturen.'"

"Trods det at der kan siges meget grimt om disse områder, repræsenterer de en stil og en fremgangsmetode til planlægning, der var særegen for en tid."

"Det er en sårbar del af kulturarven."

"De optager meget af vores byer, og spiller stor rolle for mange."

"Også parcelhusområder forandres hastigt, 50ernes villakvarterer med statslånhuse er under pres for omdannelse."

"Rummer sjældent særlige kvaliteter."

"Områdernes kvalitet kræver en vis bevågenhed. Men det er op til ejerne og lokalsamfundet at håndtere."

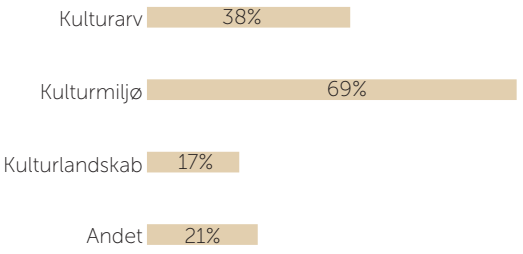

Figur 40: *Hvordan betegner svarpersonerne parcelhusområder?*

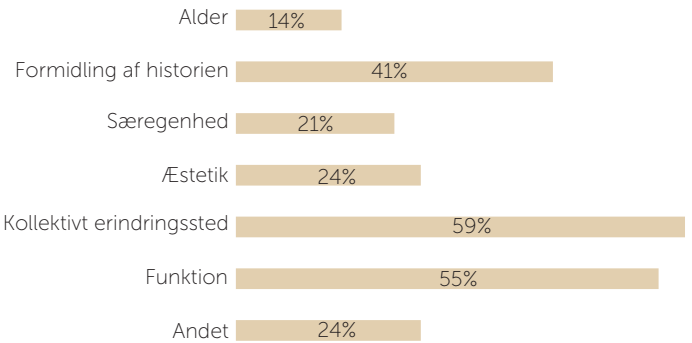

Figur 41: *Hvilken kulturhistorisk værdi tillægger svarpersonerne parcelhusområder?*

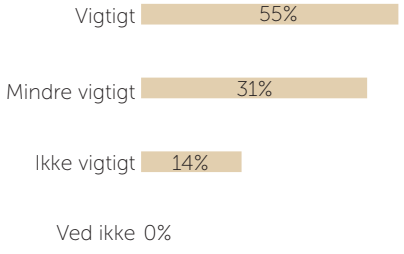

Figur 42: *Hvor vigtigt er det at have fokus på parcelhusområder i fremtiden?*

Forstad: Friarealer

Friarealer som en integreret og konstituerende del af boligbebyggelser forbindes især med boligbyer og forstæder fra efterkrigstiden. Med sine vidt udstrakte rekreative grønne græsarealer, der i tråd med CIAM og de engelske havebyer, oprindelig var planlagt efter et kollektivt ideal som mødesteder for 'folket', står mange friarealer i dag underligt tomme hen. Udfordringen kan bl.a. være, at de som del af de almene boligforeningers territorium både synes at tilhøre alle og ingen. De kan derfor føles svære at tage ejerskab til ligesom nogle føles utrygge at

færdes i. Samtidig rummer nogle af disse boligbebyggelsers friarealer store æstetiske kvaliteter som det eksempelvis er tilfældet med C.Th. Sørensens Højstrupparken og Bellahøj eller Ole Nørgaards Albertslund Syd og Ishøjplanen (i dag Vejleåparken). Skønt disse landskaber ofte stadig ses som negative tabula rasa tomrum, der potentielt kan fortættes med nye bygninger og boliger, rummer de også et stort socialt og økologisk bæredygtigt potentiale, f.eks. som rum for regnvandsopsamling og urbane haver, som der bl.a. eksperimenteres med rundt om i danske kommuner. Imidlertid er mange drømme om det gode liv indlejret i de grønne friarealer. C.Th. Sørensen drømte om drivhuse og overdækkede torve, hvor folk kunne færdes året rundt, og om at en gartner tilknyttet hvert boligområde - som en moderne herregårdsgartner - kunne undervise den lokale ungdom og pleje friarealerne: "De voksnes legeplads."

Omkring halvdelen af deltagerne i undersøgelsen betegner friarealer som kulturmiljø, knap halvdelen anser dem derimod som kulturlandskab – kun 14 % anser dem for kulturarv. Lidt over en fjerdedel af respondenterne kategoriserer dem som 'andet', der bl.a. dækker over: "rekreativt område", "funktion", "åndehuller, der ikke nødvendigvis udgør noget kulturelt", "et væsentligt sammenbindende element i et samlet kulturmiljø", "visuel værdi", "mødested",

eller "boligbebyggelserne med deres store friarealer er en del af den funktionsopdelte by."

I forhold til udpegningen af friarealernes kulturhistoriske værdi lægger det overvældende flertal vægt på funktion, lidt over halvdelen svarer æstetik, lidt under halvdelen betegner friarealerne som kollektive erindringssteder, en tredjedel svarer formidling af historien, en fjerdedel værdsætter deres særegenhed – alderen spiller den mindste rolle. Der er ikke kun mange divergerende, men også stærke meninger om disse grønne områder. Som del af de almene boligområder, der har stået højt på den politiske dagsorden igennem de senere år med tiltag som 'antighettoisering' og 'områdeløft', provokerer det tydeligvis nogle at foreslå disse friarealer status som kulturarv. Imidlertid synes vi at have glemt mange af de intentioner, som disse friarealer bærer på.

Kulturarvsforvalternes individuelle og specifikke meget forskellige udsagn om friarealer og deres fremtidige perspektiver understreger, at forstadens friarealer udgør endnu en kategori. Denne kategori er tæt på vores samtid og er blandt andet derfor vanskelig at indplacere indenfor det vanlige kulturarvsspektrum, der forhandles i forhold til nye værdier og idealer om det gode liv og det gode boligområde:

"Ingen tvivl om at friarealer er vigtige! Men det er ikke for deres kulturhistorie. Det er de på grund af

deres funktion og rekreative værdi og fremadrettet formentlig også for løsningen af klimatilpasningen."

"Et af de væsentligste parametre for en boligs attraktionsværdi er nærheden til og den lette adgang til grønne friarealer og naturen."

"Man har saneret store dele af København på grund af manglende friarealer. Og det er som det allerede er glemt, man har ikke taget ved lære."

"De er en historisk misforståelse. De enkelte gode fortjener opmærksomhed på linje med parker. De efterladte bør indgå i nye sammenhænge, fx bebyggelse jævnfør Stockholmsundersøgelsen om vurdering af boligpriser som funktion af bymæssighed."

"Fortæller historien om det fælles – vægtning i det almene boligbyggeri mellem uderum og boligblokke – de engelske havebyer."

"Mange friarealer kunne blive meget bedre og fungere bedre som mødesteder osv."

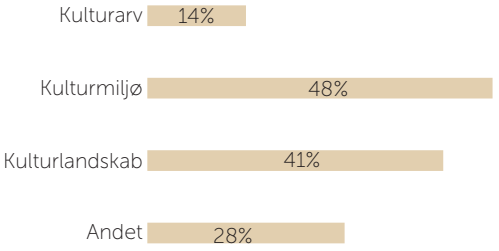

Figur 43: *Hvordan betegner svarpersonerne friarealer?*

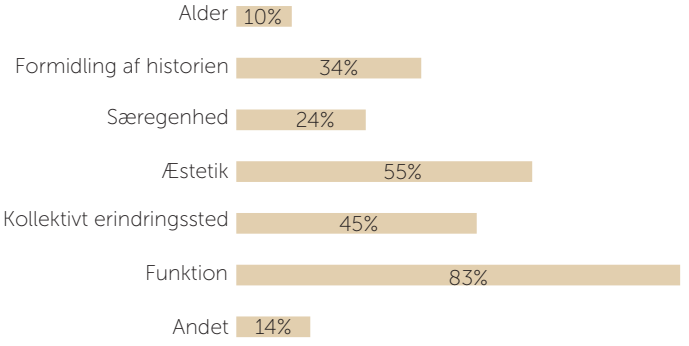

Figur 44: *Hvilken kulturhistorisk værdi tillægger svarpersonerne friarealer?*

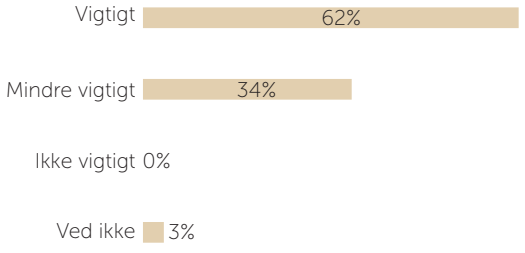

Figur45: *Hvor vigtigt er det at have fokus på friarealer i fremtiden?*

Landsby/ købstad/ kulturmiljø: Kystfiskerlaug

Langs Danmarks lange kystlinje findes kystfiskerlaug, der i mange tilfælde har eksisteret gennem århundreder, og som på én gang er knyttet tæt sammen med landskabet og sociale, økonomiske og kulturelle praksisser omkring et bestemt truet erhverv: fiskeriet. Foreviget i Hans Kirks klassiske roman *Fiskerne* og Krøyers Skagensmalerier danner havfiskeriet en hel kultur eller livsform, der på gennemgribende vis har præget det omkringliggende miljø. I de senere år er fiskere ud fra økonomiske, identitetsbærende, miljømæssige og sociale interesser

gået sammen om at bevare lokale bæredygtige kystfiskerlaug, der presses økonomisk af større pengestærke rederier.

Denne potentielle grønne kulturarv udfordrer tydeligvis deltagerne i spørgeskemaundersøgelsen. Over to tredjedele af respondenterne kategoriserer kystfiskerlaug som kulturmiljø, noget over halvdelen som kulturarv, mens blot 14 % betegner kysterfiskerlaugene som kulturlandskab. Hvor blot lidt over halvdelen af svarpersonerne i kommuner med tæt by, købstad/landsby/kulturmiljø og åbent land anser kystfiskerlaug som kulturarv, svarer hele 80 % i forstadskommuner det samme. Svarene varierer også i forhold til deltagernes uddannelsesbaggrund og afspejler traditionelle skel indenfor kultur/natur aksen med vanlig opdeling imellem naturarv og kulturarv: Hundrede % af svarpersonerne med en uddannelse indenfor miljø, natur og klima kategoriserer kystfiskerlaug som kulturmiljøer. Omvendt betegner 55 % af deltagerne med en uddannelsesbaggrund indenfor arkitektur/planlægning og 71 % indenfor kulturarv/kulturhistorie kystfiskerlaug som kulturarv, samtidig med at de anser dem for kulturmiljøer, men også kulturlandskab for en femtedels vedkommende.

Lidt over trefjerdedele af deltagerne i spørgeskemaundersøgelsen mener, at kystfiskerlaug har kulturhistorisk værdi, fordi de formidler historien, et

godt stykke over halvdelen tillægger dem værdi som kollektivt erindringssted og pga. deres særegenhed, mens lidt under halvdelen tilskriver dem æstetiske kvaliteter.

Kulturarvsforvalternes individuelle og specifikke udsagn om kystfiskerlaug og deres fremtidige perspektiver viser, at flere har svært ved at inkludere kystfiskerlaug i Den Grønne Kulturarv. Således vurderer nogle, at man kun kan tale om et kulturmiljø i det omfang, at kystfiskerlauget stadig fungerer. Andre lægger vægt på autenticitet og frygter for, at rammerne for et truet erhverv stivner i en tivolisering eller musealisering. Her anes et iboende spændingsforhold mellem materielt og immaterielt, æstetik og narrativ, objektbaserede eller procesbaserede tilgange til kulturarv:

"Kystfiskeriet er i stadig tilbagegang, hvorfor kulturmiljøerne er sårbare og det er ofte nødvendigt at finde alternativ udnyttelse af området og finansiering til vedligehold."

"Såfremt kystfiskerlaug skal overleve, skal vilkårene for kystfiskerne forbedres. Ellers kan der kun blive tale om kulisse eller museum – gamle kuttere på en strand."

"Det er en del af stedets identiet/historie, hvis funktionen er forsvundet kan en ny funktion indtænkes."

"Som så meget andet bliver det også forældet – fremadrettet har det primært en fortællings-funktion. Det beretter om vores fælles fortid. Det bliver 'nice to have' ikke 'need to have'."

"Identitet. Vores rødder og erindringer."

"Det udgør en del af vores maritime kulturarv og er fortsat et erhvervsgrundlag."

"Danmark er et land plantet midt i havet. Derfor lange kyststrækninger og en lang historie om benyttelse af havet som forrådskammer, m.m."

"De industrialiserede havne er meget ens – de tidligere havne var meget afhængige af de lokale forhold – og har derved hver især deres egenart. Sporene er imidlertid ved at forsvinde på grund af utidssvarende anlæg."

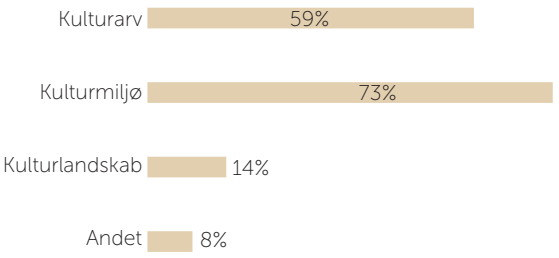

Figur 46: *Hvordan betegner svarpersonerne kystfiskerlaug?*

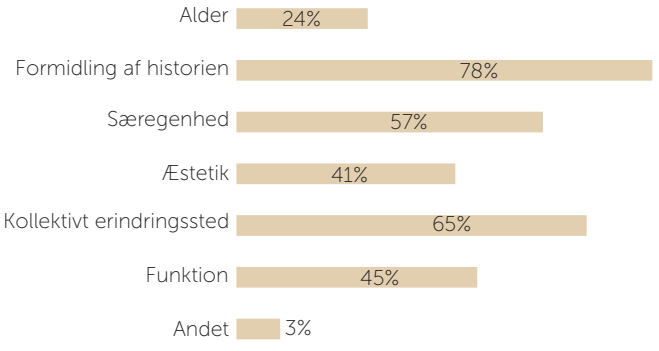

Figur 47: *Hvilken kulturhistorisk værdi tillægger svarpersonerne kystfiskerlaug?*

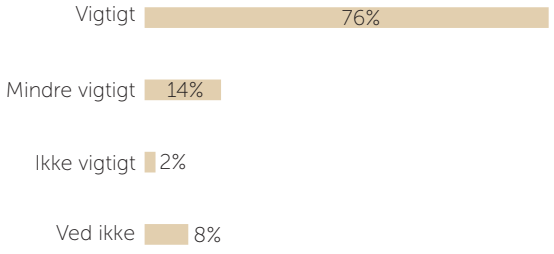

Figur 48: *Hvor vigtigt er det at have fokus på kystfiskerlaug i fremtiden?*

Landsby/ købstad/ kulturmiljø: Stjerneudskiftninger

Stjerneudskiftninger udgør en landskabstypologi med rødder i det åbne land. Betegnelsen henviser til en af de metoder, som under landboreformerne fra slutningen af 1700-tallet blev anvendt til at samle landbrugsjorden, der tidligere lå spredt over mange jordlodder. Med stjerneudskiftningen fik den enkelte gård ét sammenhængende jordstykke i direkte tilknytning til gården, som blev liggende i landsbyen. Stjerneudskiftede landsbyer kan i dag ofte kendes på vejføringen, der følger gamle markskel omkring byen.

På linje med vanlig forvaltningspraksis indenfor natur/kulturaksens faste ramme opfatter næsten samtlige deltagere i spørgeskemaundersøgelsen stjerneudskiftninger som et kulturlandskab. Denne læsning fremhæves af, at de få respondenter med baggrund indenfor natur/miljø og klima udelukkende anskuer dem som kulturlandskaber med kulturhistorisk værdi pga. deres evne til at formidle af historien. Pænt over halvdelen anser stjerneudskiftninger som kulturmiljøer, mens lidt under halvdelen betegner dem som kulturarv. Stjerneudskiftninger er således opstået ved en bogstavelig kultivering af landskabet, der har præget det på signifikant vis.

I vurderingen af stjerneudstykningernes kulturhistoriske værdi tillægger det store flertal dem især kulturhistorisk værdi qua formidling af historien, lidt under trefjerdedele anser dem for kollektivt erindringssted, mens blot en femtedel tilskriver denne landskabstype æstetiske kvaliteter. Deltagerne lægger dog vægt på, hvordan stjerneudskiftninger udgør en synlig landskabelig struktur, der er let at aflæse, og som præger mange dele af landskabsstrukturen herhjemme. Alligevel synes æstetisk tænkning i den store skala og i det åbne land mere uvant end værdi bundet til funktion og historiefortælling eller 'fortælleværdi'. Der er second thoughts i forhold til nytteværdien og landbruget, hvis interesser nok vil være afgørende for stjerneudskiftede markers fremtid med den liberale landbrugsreform fra 2010 sammen med affolkning af landsbyer pga. rural-urban migration.

Kulturarvsforvalternes individuelle og specifikke udsagn om stjerneudskiftninger og deres fremtidige perspektiver kan fortælle os noget om, hvordan balancen mellem benyttelse og beskyttelse er til debat, hvilket også afspejler effekten af et ændret Danmarkskort:

"Bevarelse er uforeneligt med moderne landbrug, hvorfor det er væsentligt at udvælge det/de eksempler, der bør beskyttes."

"Hvis der er mulighed for at bevare karakteristikken i landskabet gennem bevarende lokalplaner, skal man have fokus på det."

"Kun synlige diger er beskyttet – ikke almindelig markskel. Disse er i fare for at forsvinde."

"Det kan bevares et eller flere steder, men det er problematisk hvis det bremser udviklingen af landmandens muligheder for at dyrke jorden efter moderne metoder. Det er mest en historie, man ser på kort eller luftfoto og ikke noget man nødvendigvis kan se når man er i det."

"Det er et væsentligt landskabstræk der ikke nødvendigvis er til hindring for et moderne landbrug. Det fortæller samtidig noget om vores fælles fortid – det er værd at bevare, især når det ikke hindrer modernisering."

"Ser ikke klimatilpasning som en stor trussel, sammenlignet med fraflytning fra landsbyer og ekstensivering af landsbruget."

"Fortæller vigtig historie om landboreformens betydning og spor i landskabet."

"Det fortæller en væsentlig del om vores landbrugskultur. Hegn og diger giver landskabet oplevelsesværdi."

"Der er få virkelig velbevarede eksempler tilbage på landsbyer med stjerneudskiftning. De levende hegn og de historiske markskel er under pres pga. de store landsbrugsbedrifter, hvor vedligeholdelse ofte er lig med fjernelse af beplantninger."

"Landbrugsdanmark er under stærk forandring fra små brug til meget store brug. Derfor vigtigt for historiefortællingen at bevare de stjerneudstykninger, der fortsat kan ses på danmarkskortet."

"Det er så svært at opleve, når man ikke lige sidder i en flyvemaskine. Derfor er formidlingen utrolig vigtig, såfremt vi synes, at fortællingen er vigtig at fastholde."

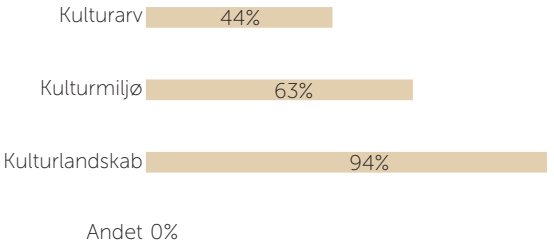

Figur 49: *Hvordan betegner svarpersonerne stjerneudskiftninger?*

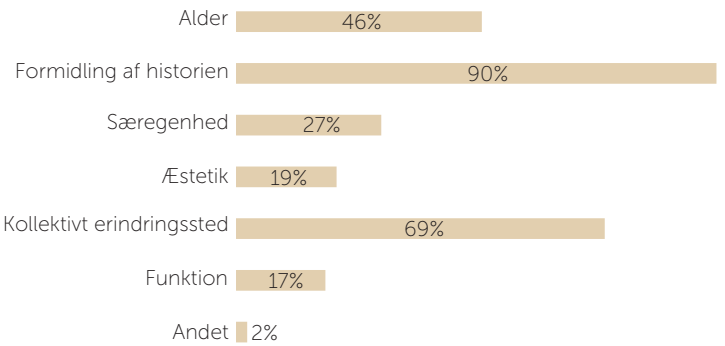

Figur 50: *Hvilken kulturhistorisk værdi tillægger svarpersonerne stjerneudskiftninger?*

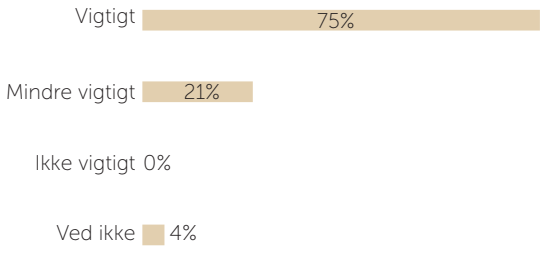

Figur 51: *Hvor vigtigt er det at have fokus på stjerneudskiftninger i fremtiden?*

Landsby/ købstad/ kulturmiljø: Gadekær

Gadekæret udgør et naturligt eller kunstigt anlagt vandområde, der for det meste udgør en integreret del af en landsbys oprindelige bebyggelse som lokalsamfundets navle. Hvor gadekæret før i tiden fungerede som vandingssted for kreaturer, vognvask og vandreservoir ved brandslukning – deraf betegnelsen branddam – har gadekæret ikke længere nogen praktisk betydning. I forhold til klima kan gadekæret imidlertid få en renæssance i forbindelse med opsamling af regnvand, som netop udgjorde en vigtig del af dens historiske funktion.

Også i forbindelse med gadekæret som potentiel grøn kulturarv gør de traditionelle forvaltningsmæssige skel og tankegods sig gældende: Det overvældende flertal af deltagerne i spørgeskemaundersøgelsen betragter gadekærret som et kulturmiljø, mens lidt over halvdelen ser det som kulturarv og noget under halvdelen opfatter det som kulturlandskab. Flere er usikre overfor, hvordan man skal kategorisere gadekær – ikke mindst sammenkædet med overskriften 'Den Grønne Kulturarv'. Nogle peger på tidligere funktioner, mens andre ser dem som et landskabselement, andre igen karakteriserer gadekær som "kulturmiljø, men kun i sammenhæng med landsbyomgivelserne – ellers kulturlandskab."

Godt trefjerdedele af respondenterne tilskriver gadekærret kulturhistorisk værdi pga. formidling af historien og som kollektivt erindringssted, mens lidt over halvdelen værdsætter de æstetiske kvaliteter. Svarpersonerne fremhæver, hvordan gadekær indgår som friarealer, der giver natur- og oplevelsesværdi, identitet som landsbyens gamle samlingssted eller *"natur og kultur bevaret som originale fælles rum på linje med parker og anlæg", "funktionen er her et åndehul i byen – eller fælles sted – og en erindring om landsbyens alder."* Fremfor at være et sentimentalt ikon for landsbyen af i går tænker nogle kommuner gadekærret ind i klimatilpasningsplaner som en branddam 2.0, der opsamler overskydende

vand. andre steder danner gadekærret grobund for fremtidig identitetsmarkør i affolkede landsbyer, der i kraft af sin historie tilfører stedet værdi og identitet.

Udsagn om gadekær og deres fremtidige perspektiver:

"Et gennemgående og genkendeligt træk i de fleste landsbyer."

"Er med til at give identitet til landsbyerne."

"Jeg tror, at gadekærret overlever sig selv. Der er i dag stor herlighedsværdi i landsbykær med gadekær."

"Krav til forsinkelsesbassiner til håndtering af overfladevand/regnvand giver mulighed for at genoplive 'gadekærret' – og/eller rense det gamle gadekær op så det kan tænkes ind i den fremtidige klimatilpasning."

"De fleste steder fortæller gadekærret kun en svunden historie men der, hvor de stadig er samlingssted, bør de bevares."

"Det skal være attraktivt at bo i landsbyerne. Det kræver oaser til rekreation. Og man kan vel også forestille sig, at de kan have en betydning som LAR løsning, om end de fleste vel i dag er §3 beskyttede."

"For fremtidig vedligeholdelses skyld kalder gadekær på fornyet landsbyfællesskab."

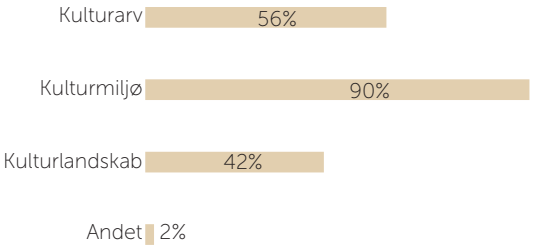

Figur 52: *Hvordan betegner svarpersonerne gadekær?*

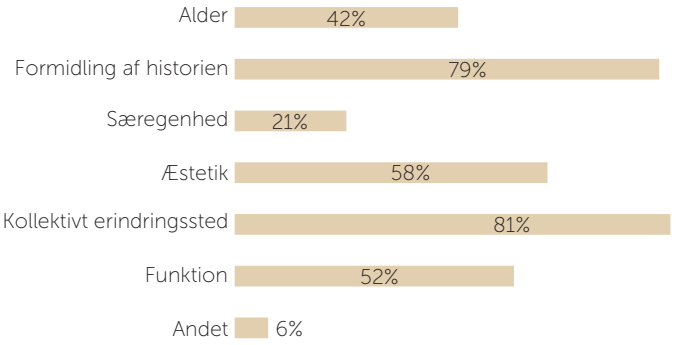

Figur 53: *Hvilken kulturhistorisk værdi tillægger svarpersonerne gadekær?*

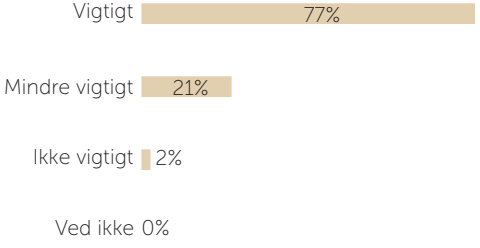

Figur 54: *Hvor vigtigt er det at have fokus på gadekær i fremtiden?*

Åbent land: Middelalderlandskaber

Middelalderlandskaber tæller mange forskellige landskabstyper fra Kalø Slotsruin til Enebærskoven på Bornholm og nogle kan endda også ligge under jorden som arkæologisk udgravningsområder. Det er tit kendetegnende, at disse områder favner alle skalatrin fra bygningsniveau til landskabsniveau. En af svarpersonerne karakteriserer således middelalderlandskaber som "en relation af bygninger (voldgrave, haveanlæg, osv.)."

Middelalderlandskaber betegnes af det altovervejende flertal af undersøgelsens deltagere som kulturland-

skab, mens knap trefjerdedele anser dem for kulturarv og lidt under halvdelen anskuer dem som kulturmiljø. Men hvor 67 % af repræsentanter fra forstadskommuner kommuner rubricerer middelalderlandskaber som kulturmiljøer, er det kun lidt under halvdelen af de øvrige 'kommunetyper', der betragter dem som sådan.

Langt hovedparten af svarpersonerne forbinder især kulturhistorisk værdi i middelalderlandskaber med formidling af historien, omkring trefjerdedele med alder, noget overraskende over halvdelen med kollektivt erindringssted og lidt over en tredjedel med æstetik. Her betyder alderen – et kriterium, der traditionelt forbindes med udpegning af kulturarven – tydeligvis meget for blåstemplingen. Mens der lægges mindre vægt på funktionen, fremhæves formidlingen og adgangen til et middelalderskab som væsentlige elementer for at begrunde bevaring.

Kulturarvsforvalternes udsagn om middelalderlandskaber og fremtidige perspektiver vidner om, hvordan landskaberne er mere eller mindre påvirket af menneskelig aktivitet og fremhæves ofte som oplevelsesøkonomisk aktiv, der kan tiltrække turister:

"Synes bare, at det er logisk, at steder, der har kunnet bevares siden middelalderen, også kan bevares for fremtiden. Det fortjener vores efterkommere, fordi det sætter vores udvikling i relief. Mere akademisk behøver det vel ikke at være..."

"Udover den kulturelle/historiske værdi repræsenterer de også flere steder en økonomisk værdi ift. turisme."

"Men der skal også være mulighed for i ny og næ at tilføje nye elementer fra vores tid for at fortsætte historien."

"Kan ikke genskabes, hvis det først går til grunde." "Svært at bevare med udvikling, men spor kan bevares særlige steder."

"Fortæller om tidligere tiders by- og landsbystruktur, infrastrukturanlæg, forsvarsanlæg. Oplevelsesværdi."

"Disse kulturlandskaber har stor fortælleværdi og det er vigtigt at hvert indgreb nøje overvejes."

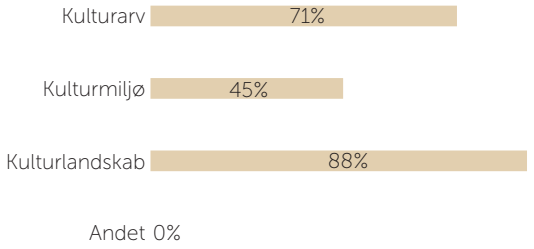

Figur 55: *Hvordan betegner svarpersonerne middelalderlandskaber?*

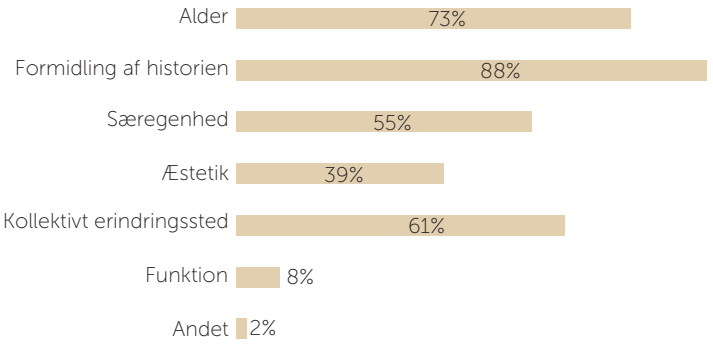

Figur 56: *Hvilken kulturhistorisk værdi tillægger svarpersonerne gadekær?*

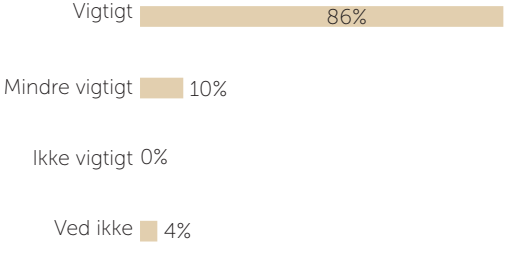

Figur 57: *Hvor vigtigt er det at have fokus på middelalderlandskaber i fremtiden?*

Åbent land: Landvindingslandskaber

Her har vi at gøre med en form for potentiel grøn kulturarv, der hidtil primært har været forbundet med og været forvaltet som et kulturlandskab tilhørende det åbne land. Det reflekteres også i svarfordelingen. Alle deltagerne i spørgeskemaundersøgelsen (100 %) betragter således landvindingslandskaber som kulturlandskaber, mens kun omkring en tredjedel også betegner dem som henholdsvis kulturmiljø og kulturarv.

I forhold til tilskrivning af kulturhistorisk værdi er den vigtigste værdi ved landvindingslandskaber for to

tredjedele af svarpersonerne formidling af historien, efterfulgt af funktion – godt over halvdelen. Ca. en femtedel af deltagerne tilskriver denne typologi særegenhed, mens lidt under en femtedel fremhæver deres æstetiske kvaliteter. Kategorien synes vanskelig at forholde sig til for de kommuner, der ikke har nogen landvindingslandskaber, mens de, der har dem, betoner landskabernes kulturhistoriske, landskabsmæssige og dyrkningsmæssige forbindelse med etablering af landbrug, understøttet af diger og tørlægning af marsken. Et landskab, der oprindelig var grundlagt med nytteværdien for øje, men som rummer æstetiske kvaliteter anno 2015, hvor vi kan nyde dem på behaglig afstand af det hårde markarbejde.

Kulturarvsforvalternes udsagn om landvindingslandskaber og fremtidige perspektiver opviser et skisma mellem natur og kultur - og mellem benyttelse og beskyttelse. Nogle anskuer landvindingslandskaberne som biotoper med artsdiversitet og en potentiel rekreativ værdi, mens andre vægter deres 'klimatilpasningspotentiale' i forhold til vandhåndtering i det åbne land.

"Naturgenopretningsinteresserne er normalt større end de kulturhistoriske bevaringsinteresser, og mange landvindingslandskaber er beskyttede af praktiske hensyn."

"De vil helt uundgåeligt indgå i fremtidens fokus på vandhåndtering i det åbne land."

"Hele landet er oversået med landvindings-landskaber. Der skal kun være fokus på udvalgte eksempler."

"Der bliver brug for at prioriteres flere arbejds-pladser fremover i de rekreative fælles landskaber og rum."

"Afvejning af naturinteresser kontra kulturhistorisk betydning."

"Vigtig del af bl.a. 1800-1900-tallets kulturhisto-rie. Væsentligt og særegent landskabstræk i mange egne af landet."

"Eksempel på tidligere tiders rationelle natursyn."

"Klimaudfordringer, naturpleje – nyt naturind-hold."

"Der er stor risiko for, at disse åbne landskaber udpeges som værende stedet hvor store industri-lignende landbrug kan lokalisere sig, da der er langt til nærmeste beboelse. Disse landskaber har en tendens til i bevidstheden at opfattes som golde og øde."

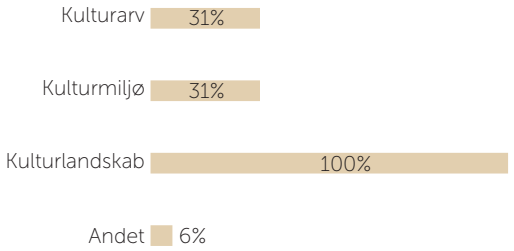

Figur 58: *Hvordan betegner svarpersonerne landvindingslandskaber?*

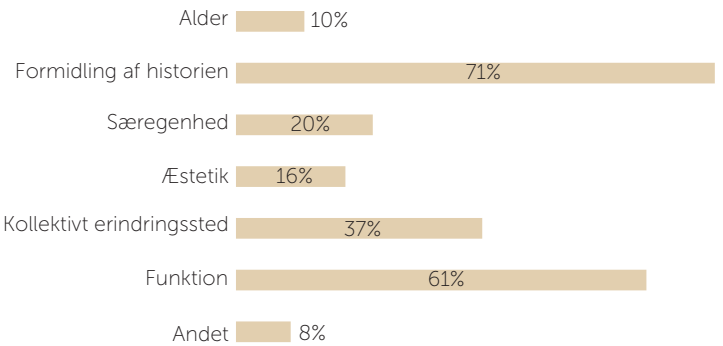

Figur 59: *Hvilken kulturhistorisk værdi tillægger svarpersonerne landvindingslandskaber?*

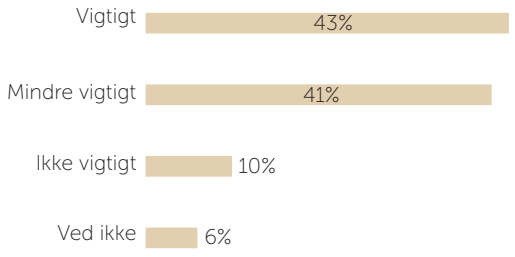

Figur 60: *Hvor vigtigt er det at have fokus på landvindingslandskaber i fremtiden?*

Åbent land: Alléer

Alléer udgør en lille, specifik kategori, der især knytter sig til herregårde i det åbne land og således udgør en del af et større 'herregårdslandskab'. Hvor der sjældent stilles spørgsmålstegn ved en herregårds værdi – Glorup på Fyn indgår f.eks. i kulturkanonen - udgør alléer fortsat et grænseland indenfor den grønne kulturarv.

Trefjerdedele af respondenterne betegner alléer som kulturlandskab, lidt over halvdelen betragter dem som kulturmiljø, mens en tredjedel vurderer dem som kulturarv. Der spores en vis variation: Mens

70 % af svarpersonerne fra forstadskommunerne kategoriserer middelalderlandskaber som kulturmiljøer, er det kun halvdelen af kommunerne i den tætte by, der betragter dem som sådan.

I forhold til tilskrivning af kulturhistorisk værdi er det alléernes skønhed, landskabsoplevelse, historiefortælling og iscenesættelse af landskabet, der vejer tungest blandt svarpersonerne. Næsten alle deltagerne i spørgeskemaundersøgelsen vægter alléers æstetiske værdier, lidt over halvdelen skatter deres evne til at formidle historien, lidt over en tredjedel fremhæver alder som et udvælgelseskriterium, mens en femtedel tillægger dem værdi qua særegenhed, kollektivt erindringssted og funktion.

Kulturarvsforvalternes individuelle og specifikke udsagn om alléer og fremtidige perspektiver viser hvordan, der er et vigtigt aspekt med hensyn til vedligeholdelse – ikke mindst i lyset af klimaforandringer og temperaturstigninger, der influerer på plantebestanden: "Træer er besværlige." Der er også visse udfordringer mht. trafiksikkerhed og infrastruktur:

"Alleer etableres ikke længere i det åbne landskab, primært fordi vi er i en tid, hvor det offentlige drifter og drifter. Træer er besværlige."

"Mange alléer har måttet lade livet – mange for at forbedre trafiksikkerheden. Den udvikling kan

ikke blive ved, for oplevelsen af at køre op ad en smuk allé skal vores børn og børnebørn også have mulighed for at opleve."

"Markerer vejens forløb og ofte en indikation om, at man er på vej mod noget prominent og historisk."

"Truet af fartbøller, lyst til at pløje for tæt på, omkostninger ved vedligehold."

"Synes ikke vigtigt ift. klimatilpasning, men derudover skal de så vidt muligt bevares/beskyttes."

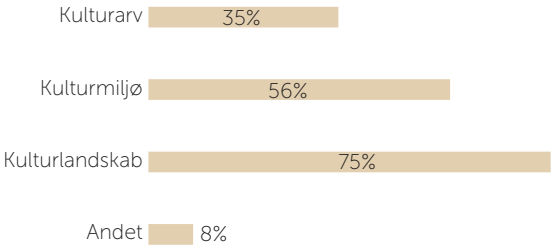

Figur 61: *Hvordan betegner svarpersonerne alléer?*

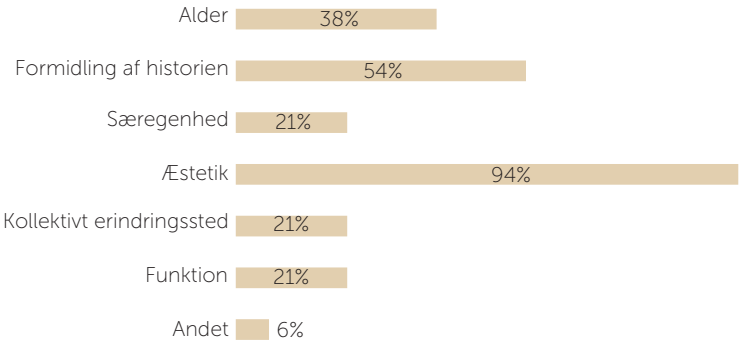

Figur 62: *Hvilken kulturhistorisk værdi tillægger svarpersonerne alléer?*

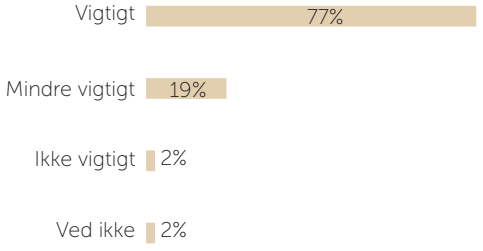

Figur 63: *Hvor vigtigt er det at have fokus på alléer i fremtiden?*

Grøn kulturarv vis-a-vis klimaforandringer

En del af fremtidens opgaver for planlægningen og kulturarvsforvaltningen er at kunne forudse, tilpasse sig og 'booste' modstandskraften, resiliensen, overfor ydre påvirkninger som urbanisering og klimaforandringer med robuste værktøjer. Byer er altid-allerede foranderlige, påvirket af dynamikker, der bliver stadig mere komplekse, og som planlæggerne søger at foregribe og håndtere.

Arbejdet med klimaforandringer i forhold til den grønne kulturarv kan let løbe ind i en række nye dilemmaer. Hvad sker der når ændringer af et landskab er forårsaget af klimaforandringer – uden forbindelse til menneskelig intention? Hvilken situation opstår, hvis en ekstrem begivenhed som en storm eller en oversvømmelse ødelægger alle de kendetegn, som et givent landskab er kendt og værdsat for hinsides al menneskelig hensigt? Hvad stiller man op i de tilfælde, hvor forandringerne sker som en langsom proces, der er så langstrakt og gradvis, at vi ikke lægger mærke til den, før det er for sent?

I det følgende ser vi på, hvordan kulturarvsforvaltere og planlæggere aktuelt forholder sig til klimaproblematikker i forbindelse med de fire hovedgrupper og de 12 forskellige former for potentiel grøn kulturarv, som er præsenteret i den 'grønne kulturarvsmatrix'.

Tæt by: Kolonihaver

Risikoscenarier for kolonihaver vurderes i forhold til beliggenheden, der varierer i forhold til lokalitet, kloakeringsforhold, befæstelsesgrad og nedsivningsmuligheder. Svarpersonerne noterer sig desuden, at kolonihaver ofte er lavtplaceret på marginale jordlodder, som kan være særligt følsomme overfor ekstrem nedbør og grundvandsstand. Skønt over halvdelen af kommunerne ikke har nogen konkrete strategier i forhold til kolonihaver, arbejder lidt over en tredjedel med klimaforandringernes påvirkninger i disse bynære landskaber, bl.a. ved at forholde sig til krav om LAR og grønne tage i lokalplaner, ved at tænke højere vandstand ind ved udlæg, lokalnedsivning, opførelse af diger, der muligvis vil få konsekvenser for kolonihaver og i det hele taget som en integreret del af lokalplanlægningen.

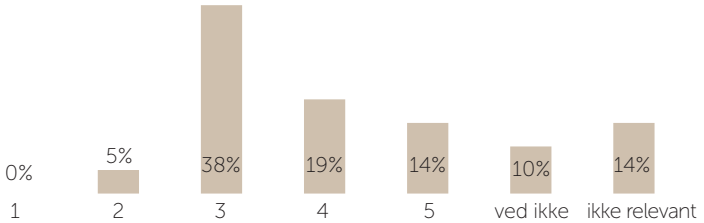

Figur 64: *I hvor høj grad vurderer kulturarvsforvalterne, at klimaforandringer påvirker kolonihaver (1 er lavest, 5 er højest)?*

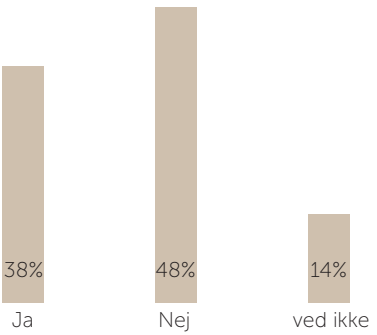

Figur 65: *Arbejder kommunen med klimaforandringernes påvirkninger på kolonihaver?*

Tæt by: Voldanlæg og parker

Stort set samme billede gentager sig i forhold til voldanlæg og parker. Kommunernes tiltag målrettes her i særlig grad ved at tænke disse anlæg som mulige recipienter for overfladevand, da de ofte er placeret ved større vandelementer. Svarpersonerne anfører, at ændringer i vandstanden kan være fatale for voldanlæggene, ligesom det i nogle parker kan være nødvendigt at revurdere beplantningen.

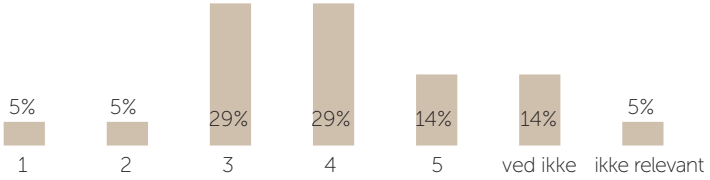

Figur 66: *I hvor høj grad vurderer kulturarvsforvalterne, at klimaforandringer påvirker voldanlæg og parker (1 er lavest, 5 er højest)?*

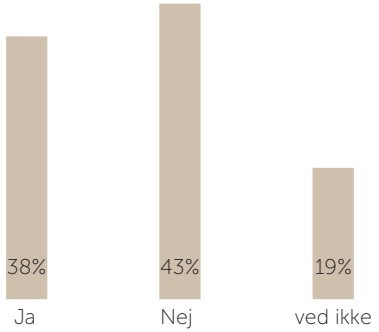

Figur 67: *Arbejder kommunen med klimaforandringernes påvirkninger på voldanlæg og parker?*

Tæt by: Torve og pladser

Som centrale offentlige rum i den tætte by, har kommunerne truffet betydeligt flere forholdsregler for at imødegå klimapåvirkningers påvirkninger af torve og pladser. Desuden er de i kraft af deres store fladeareal ideelle elementer i en større klimatilpasningsstrategi. Omkring to tredjedele af respondenterne vurderer disse byrum som højrisikozone for fremtidig indvirkning af klimaforandringer – særligt øget nedbør og håndteringen af regnvand. Således udtrykker undersøgelsens deltagere både et behov for at etablere vandreservoirer og for at revurdere belægninger. Flere ideer er indskrevet i lokalplaner og tæller bl.a. urbane pladsdannelser med LAR-løsninger, sumpbede med nedsivning frem for springvand med fast bassin, afledning af overfladevand, udledning af vand og generelt forsinkelse af regnvand.

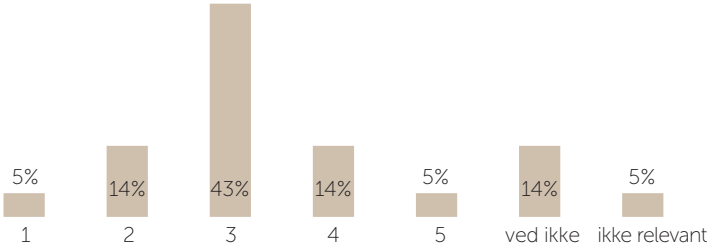

Figur 68: *I hvor høj grad vurderer kulturarvsforvalterne, at klimaforandringer påvirker torve og pladser (1 er lavest, 5 er højest)?*

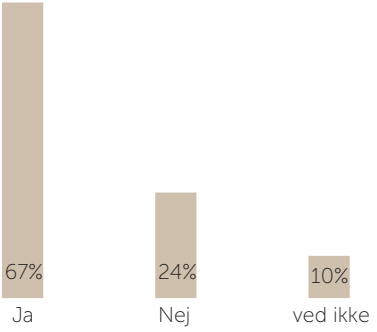

Figur 69: *Arbejder kommunen med klimaforandringernes påvirkninger på torve og pladser?*

Forstad:
Industri- og erhvervsområder

Her afhænger risikovurderingen meget af sted og type. Anlæg, der er beliggende i områder omkring havne og lavtliggende steder, anses for særligt følsomme overfor klimapåvirkninger, ligesom store flader med belægning betragtes som problematiske i forhold til øget nedbør. Krav om miljøvenlighed, forsinkelse af regnvand, udbygning af kloakkapacitet, befæstningsgrad, etablering af regnvandsbassiner, lokal nedsivning, kystsikring, håndtering af overfladevand, separat regnvandshåndtering i udvalgte erhvervsområder, m.v. er indskrevet som fokusområder i lokalplaner og klimatilpasningsplaner. Samtidig figurerer det som opmærksomhedspunkter på tjeklister omkring bæredygtig byudvikling.

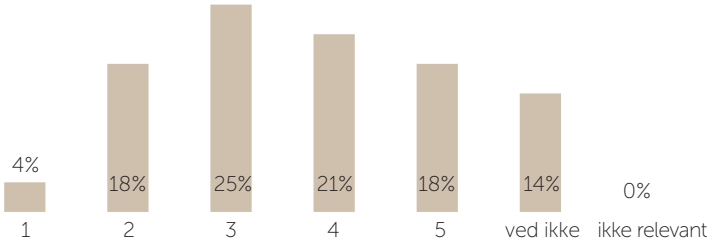

Figur 70: *I hvor høj grad vurderer kulturarvsforvalterne, at klimaforandringer påvirker industri- og erhvervsområder (1 er lavest, 5 er højest)?*

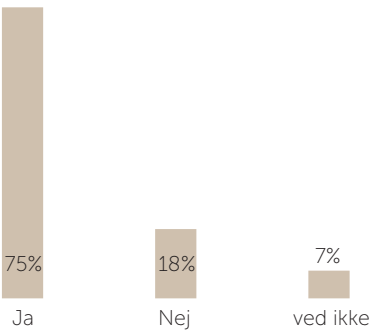

Figur 71: *Arbejder kommunen med klimaforandringernes påvirkninger på industri- og erhvervsområder?*

Forstad: Parcelhusområder

Hele 89 % af kommunerne har lavet klimatiltag specifikt rettet mod forstadens tætbefolkede parcelhusområder. Da flere af disse er placeret på steder med høj risiko for oversvømmelse, har man foretaget forsøg med regnvandshåndtering på parcelhusveje, vandafledning og håndtering af overfladevand, der er indskrevet i lokalplanener, kommuneplaner og klimatilpasningsplaner eller figurerer som et opmærksomhedspunkt på en tjekliste om bæredygtig byudvikling. Andre tiltag tæller bl.a. fokus på afvandingsforhold, LAR, solceller, et pilotprojekt for håndtering af styrtregn, regnvandsbassiner, vejarealer, krav til miljøvenlighed og et nyt fokus på klima i forbindelse med byggesagsbehandling.

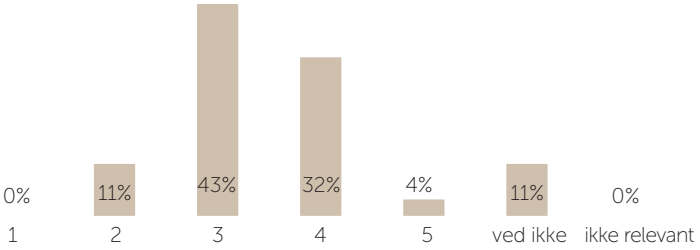

Figur 72: *I hvor høj grad vurderer kulturarvsforvalterne, at klimaforandringer påvirker parcelhusområder (1 er lavest, 5 er højest)?*

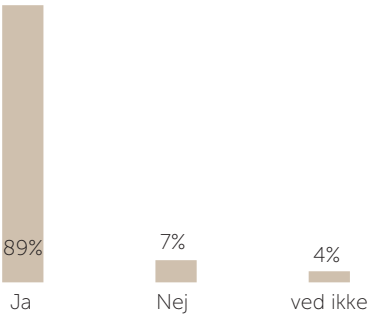

Figur 73: *Arbejder kommunen med klimaforandringernes påvirkninger på parcelhusområder?*

Forstad: Friarealer

Disse grønne områder i tætbefolkede forstadsområder udgør ligeledes et fokusområde for over tre-fjerdedele af kommuners klimaplanlægning. Igen er det især faren for ekstremt nedbør og oversvømmelse, der skræmmer og forsøges foregrebet - og disse åbne, grønne arealer bliver en del af svaret. Nogle indretter forsinkelsesbassiner, andre steder udgør regnvandshåndtering i friarealer et helt nyt byudviklingsområde, et sted afprøves et pilotprojekt for håndtering af styrtregn, atter andre anvender LAR-løsninger, vandafledning, etc., der indskrives i klimaplaner, kommuneplaner eller klimatilpasningsplaner, og som står centralt på tjeklister over bæredygtig byudvikling.

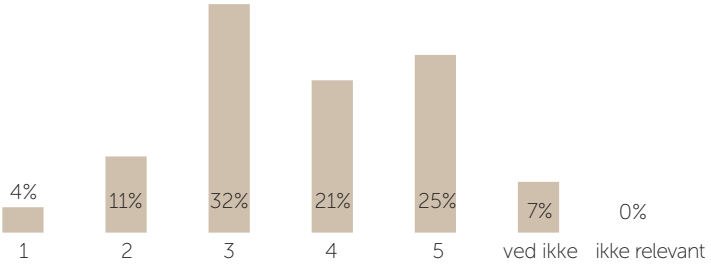

Figur 74: *I hvor høj grad vurderer kulturarvsforvalterne, at klimaforandringer påvirker friarealer (1 er lavest, 5 er højest)?*

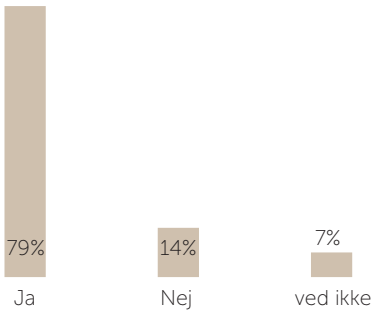

Figur 75: *Arbejder kommunen med klimaforandringernes påvirkninger på friarealer?*

Landsby/købstad/kulturmiljø: Kystfiskerlaug

Kommunernes klimaindsats ved kystfiskerlaug stemmer dårligt overens med risikoscenarierne for disse kystnære områder, der synes særligt følsomme overfor klimaforandringer. Det er et gennemgående træk i undersøgelsen, at klimatiltag halter bagud i landsbyer og landsområder i forhold til i urbane og suburbane områder. Under 10 % af kommunerne så som Lemvig har indskrevet klimaindsatser i lokalplanen, der retter sig specifikt mod kystfiskerlaug, langt over halvdelen har ikke truffet nogen forholdsregler, mens mere end en fjerdedel slet ikke ved om dette er tilfældet i deres kommune.

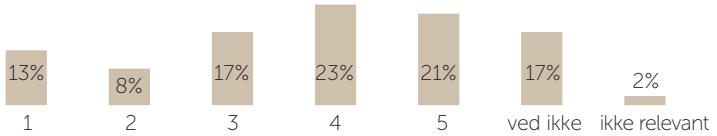

Figur 76: *I hvor høj grad vurderer kulturarvsforvalterne, at klimaforandringer påvirker kystfiskerlaug (1 er lavest, 5 er højest)?*

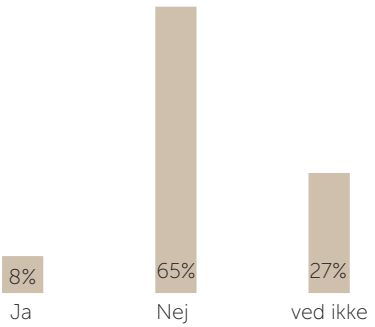

Figur 77: *Arbejder kommunen med klimaforandringernes påvirkninger på kystfiskerlaug?*

Landsby/købstad/kulturmiljø: Stjerneudskiftninger

Det lave blus for klimatilpasningstiltag gælder også for stjerneudskiftninger, som mange af undersøgelsens deltagere ikke vurderer som værende særligt udsatte landskaber. Kun 6 % af kommunerne arbejder med klimaforandringernes påvirkninger i disse kulturlandskaber, bl.a. ved at træffe hensyn i landsbylokalplaner, lokalplanlægning og byplanlægning. Godt over halvdelen af kommunerne har ingen klimaindsatser i forhold til stjerneudskiftninger, mens næsten en tredjedel er uvidende om status på dette område.

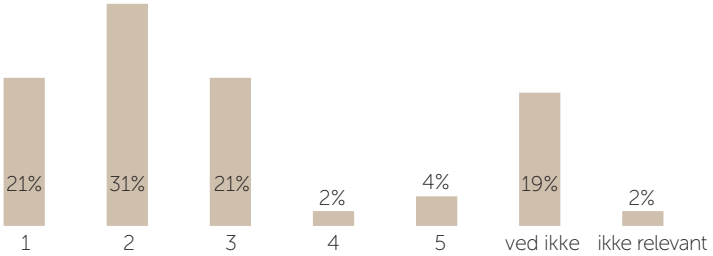

Figur 78: *I hvor høj grad vurderer kulturarvsforvalterne, at klimaforandringer påvirker stjerneudskiftninger (1 er lavest, 5 er højest)?*

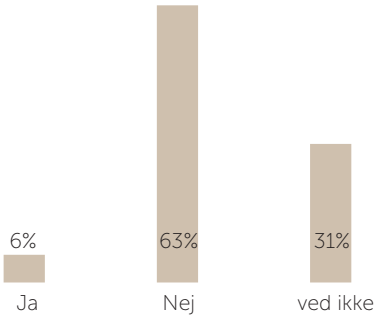

Figur 79: *Arbejder kommunen med klimaforandringernes påvirkninger på stjerneudskiftninger?*

Landsby/købstad/kulturmiljø: Gadekær

Under en femtedel af kommunerne har truffet konkrete klimatiltag i landsbyernes gadekær, som de fleste svarpersoner skønner middelfølsomme overfor klimapåvirkninger. Indsatser målrettes bl.a. med vandafledningsplaner, kontrol af indløb og overløb, som er indskrevet i landsbylokalplaner og mere generelt i lokalplaner, der ligesom andetsteds indeholder standardkrav om LAR, grønne tage, etc. Halvdelen af kommunerne har ingen konkrete planer på dette område, mens en tredjedel af svarpersonerne ikke er bevidste om, hvorvidt deres kommune barsler med tiltag på dette område.

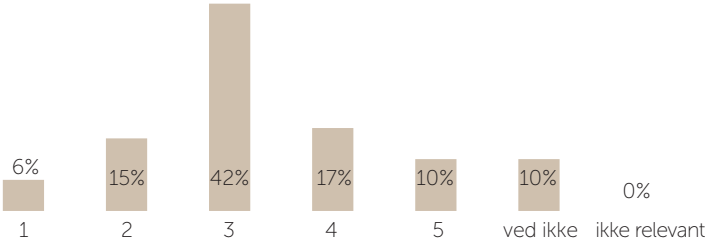

Figur 80: *I hvor høj grad vurderer kulturarvsforvalterne, at klimaforandringer påvirker gadekær (1 er lavest, 5 er højest)?*

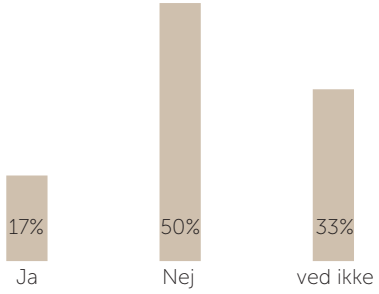

Figur 81: *Arbejder kommunen med klimaforandringernes påvirkninger på gadekær?*

Åbent land: Middelalderlandskaber

Set ud fra et klassisk kulturarvsperspektiv, hvor alder udgør et værdimæssigt adelsmærke, har kommunerne foreløbig udført ganske få klimatilpasningsindsatser rettet mod middelalderlandskaber. Knapt en femtedel af undersøgelsens deltagere angiver, at deres kommune har målrettet tiltag overfor denne landskabstypologi. Over halvdelen af kommunerne har endnu ikke truffet forholdsregler i denne retning, mens en fjerdedel er i tvivl om, hvorvidt det er tilfældet. Svarpersonerne måler risiko for påvirkning af klimaforandringer relativt i forhold til type og sted, men vurderer den alligevel forholdsvist højt for middelalderlandskaber. I de berørte kommuner opererer man med udarbejdelse af klimaplaner, vurdering i forhold til oversvømmelse, tiltag i dele af marsken, og fredede områder, der er udpeget i kommuneplanen og i lokalplanlægningen. Én person anfører visse æstetiske fortrin ved klimaforandringer: Placeringen af herregårde vil nogle steder træde mere distinkt frem, hvis vandstanden vedbliver med at stige: *"det vil give en tydeligere placering i landskabet."*

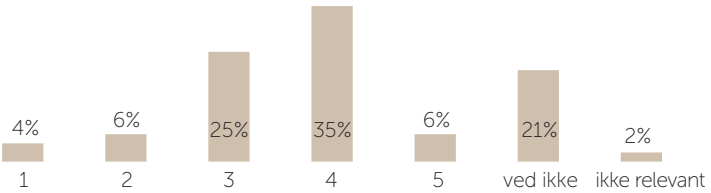

Figur 82: *I hvor høj grad vurderer kulturarvsforvalterne, at klimaforandringer påvirker middelalderlandskaber (1 er lavest, 5 er højest)?*

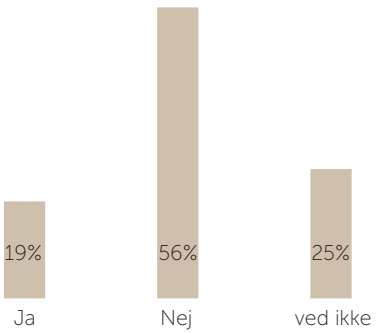

Figur 83: *Arbejder kommunen med klimaforandringernes påvirkninger på middelalderlandskaber?*

Åbent land:
Landvindingslandskaber

I betragtning af den høje risiko for oversvømmelse ved forhøjet vandstand som følge af klimaforandringer og temperaturstigninger forudsagt af FNs klimapanel IPCC, er kommunerne ikke nået langt med klimatilpasningstiltag i tilknytning til landvindingslandskaber. Dog er omfanget af klimatiltag forholdsvis højt sammenlignet med andre typer af landskaber i det åbne land. Det hænger selvsagt sammen med at klimaforandringerne går i retning af øgede vandmængder, og det netop er afledningen heraf, der er kernen for disse landvindingslandskaber samtidig med, at gevinsten på den ene side er faldet som dyrkningslandskaber og på den anden side er steget ved i stedet at lade disse områder indgå som element i vandmiljøplaner. Indsatser i landvindingslandskaber indbefatter bl.a. retablering af vådområder, fokus på marskområder, vurdering af afvanding og omgivelser, forhøjning af diger og dæmninger, pumpestationer, kystsikring og klimaplaner. Nogle forventer, at visse landvindingsområder på sigt må opgives som landsbrugsland, som følge af klimaforandringer.

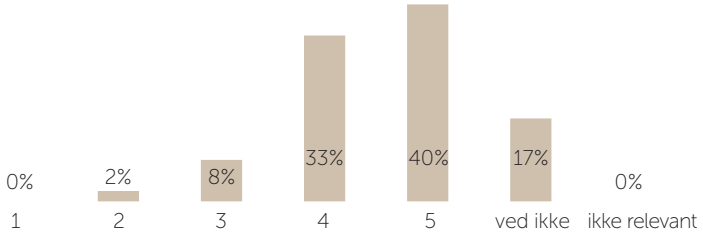

Figur 84: *I hvor høj grad vurderer kulturarvsforvalterne, at klimaforandringer påvirker landvindingslandskaber (1 er lavest, 5 er højest)?*

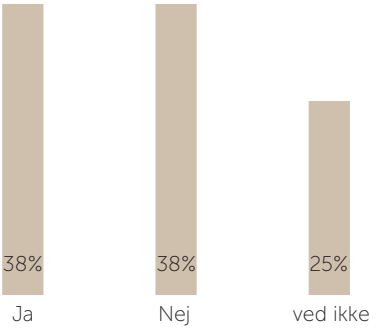

Figur 85: *Arbejder kommunen med klimaforandringernes påvirkninger på landvindingslandskaber?*

Åbent land: Alléer

Ingen af deltagerne i undersøgelsen vurderer, at alléer vil blive stærkt påvirket af klimaforandringer. Tilsvarende er det under 10 % af kommunerne, der har udfærdiget klimatiltag på dette område ved at træffe hensyn i landsbylokalplaner, klimaplaner og lokalplanlægning. To tredjedele har endnu ikke har truffet nogen foranstaltninger, mens lidt over en fjerdedel er uvidende om omfanget. I betragtning af hvor høj værdi herregårde og herregårdslandskaber tilskrives er den foreløbige klimaindsats i forhold til alléer overraskende begrænset. Det ændrer sig måske gradvist efter, at det fra 2010 er blevet muligt at frede landskaber som selvstændige værker frem for blot at udgøre et appendiks til en bygning. I øjeblikket er ingen alleer dog på dette fredningsudvalgs tentativliste.

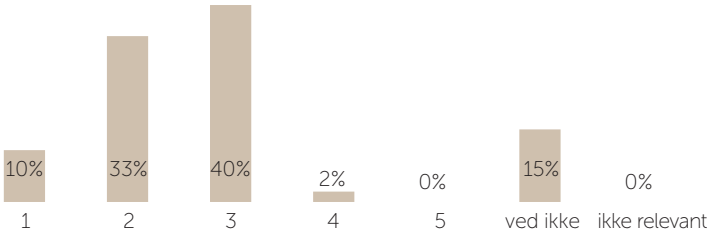

Figur 86: *I hvor høj grad vurderer kulturarvsforvalterne, at klimaforandringer påvirker alléer (1 er lavest, 5 er højest)?*

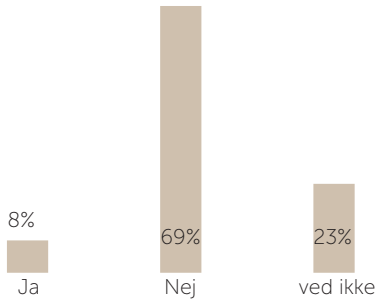

Figur 87: *Arbejder kommunen med klimaforandringernes påvirkninger på alléer?*

Figur 88: Ekstreme klimatiske situationer er ikke et helt nyt fænomen. På billedet ses konsekvenserne af Doubs flodens oversvømmelse af Saint-Amour pladsen i den franske by Besancon, 1910. (Copyright wikipedia commons)

Ansvar for klimatilpasning

Fokus på klimaforandringer og på klimatilpasning varetages i over halvdelen af kommunerne af en tværfaglig arbejdsgruppe sammensat af repræsentanter fra forskellige afdelinger, mens der i 13 % af tilfældene er oprettet en selvstændig afdeling med fokus på klima. I nogle få kommuner er en enkelt medarbejder ansat som hovedansvarlig for klimaindsatsen. For restgruppen "andets" vedkommende er billedet mere broget: I et tilfælde ligger klimaarbejdet også hos den enkelte medarbejder, "da hele kommunen er miljøcertificeret." En anden respondent fortæller, at der både er nedsat "en klimaafdeling og tværgående grupper." En tredje kommune har oprettet stillinger til "en klimachef med to medarbejdere", mens andre konstellationer tæller en "klimakoordinatorer", "klimakonsulent + kommuneplanarbejde" eller et "klimakontor, tværgående gruppe om klimatilpasning." I nogle ganske få kommuner udgør klimaindsatsen stadig et terra incognita, der enten er på trapperne eller endnu er uafklaret i fokus og form. Samlet set antyder resultaterne af vores un-

dersøgelse betydelige forskelle mellem fordelingen af ressourcer og bemanding i de store kommuner og de små kommuner.

I forhold til problemfeltet omkring den grønne kulturarv er det både interessant og opmuntrende at iagttage, hvordan klimarelaterede emner ifølge deltagerne i spørgeskemaundersøgelsen varetages på tværs af afdelinger og fagligheder i 61 % af kommunerne. Dermed er der et godt fundament at bygge videre på i forhold til den fremtidige opgave omkring at samle det fragmenterede felt, som den grønne kulturarv udgør og øge samarbejderne omkring det. Dog synes klimatiltag stadig at mangle en fælles berøringsflade med arbejdet omkring forvaltning af kulturarv og kulturhistorie i kommunerne.

Følgelig dominerer ingeniørerne og biologerne som de største faggrupper indenfor klimaindsatsen, efterfulgt af arkitekterne og landskabsarkitekterne. 29 % falder under restkategorien "andet", hvilket dækker over uddannelser som geograf, TechSam, geolog, cand.polit., bygningskonstruktør, urban designer, landinspektør, "beredskab", m.m. Imidlertid er det tvivlsomt, hvorvidt denne tværfaglighed strækker sig til at inkludere professionelle indenfor kulturarvsforvaltning, som eksplicit nyt fagområde – ikke mindst når det sammenkædes med klimaproblematikker. Vores undersøgelse viser at det synes hensigtsmæssigt at inddrage sådanne fagligheder mere i forbindelse med klimaindsatsen fremadrettet – og vice versa.

Over halvdelen af kommunerne arbejder sammen om klimaindsatsen med dels eksterne konsulenter (51 %), dels andre kommuner (56 %) både i form af et frivilligt og mere forpligtende samarbejde med nabokommuner. Mens der udveksles viden på tværs af kommunegrænserne betyder bistanden fra eksterne konsulenter, at klimakompetencerne ikke nødvendigvis når at sedimentere in-house og dermed integreres i kommunen på længere sigt. En femtedel (20 %) samarbejder med private aktører, mens knapt en tiendedel (9 %) inddrager det lokale museum. Restkategorien "andet" dækker i denne sammenhæng bl.a. staten og forsyningsselskaber.

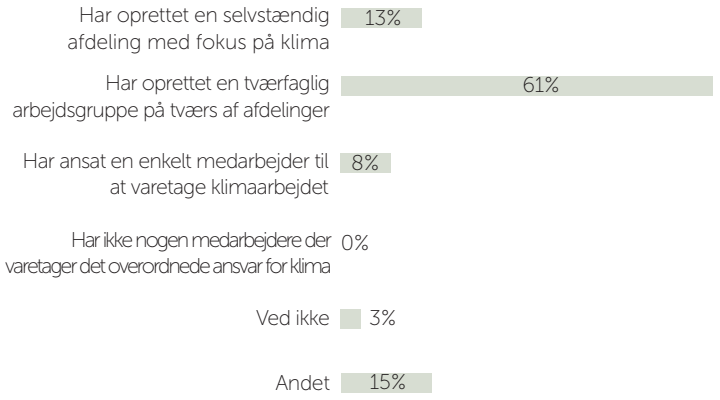

Figur 89: *Hvordan varetages fokuset på klimaforandringer i det daglige arbejde?*

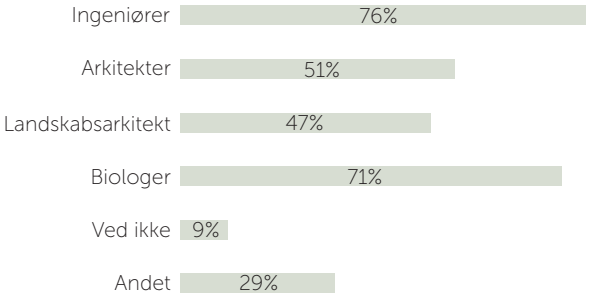

Figur 90: *Hvilke fagligheder sidder der i afdelingen/arbejdsgruppen med fokus på klima?*

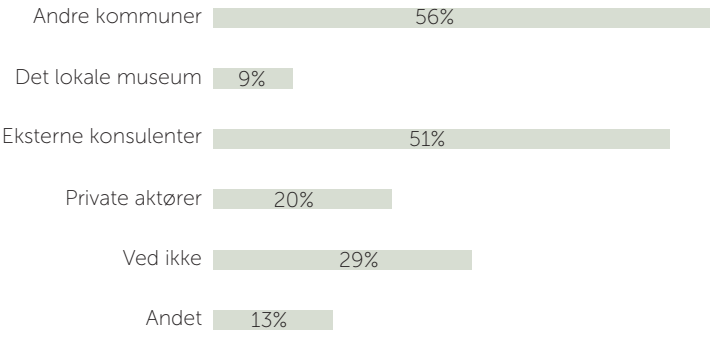

Figur 91: *Samarbejder du/I med andre kommuner eller aktører omkring klimaindsatsen?*

Figur 92: Ved Vadehavet er der indgået et såkaldt trilateralt samarbejde, der krydser Danmarks, Nederlandenes og Tysklands landegrænser. Allerede i begyndelsen af 1970erne konkluderede eksperter, at Vadehavets særegne økosystem umuligt kan inddeles ved hjælp af de nationale grænser. Man opfordrede derfor politikere fra de tre vadehavslande til sammen af varetage beskyttelsen og bevarelsen af området. Den første regeringskonference om Vadehavet blev afholdt i Nederlandene i 1978, der officielt indledte Det Trilaterale Vadehavssamarbejde. Samarbejdet er siden blevet væsentligt udbygget og såvel lokale og regionale myndigheder som NGOer er nu involveret gennem en række samarbejdsfora og arbejdsgrupper. På lokalt plan samarbejder Tønder, Esbjerg, Varde og Fanø kommuner desuden gennem Vadehavssekretariatet om at beskytte, hvad der på hjemmesiden karakteriseres som "områdets kultur- og naturværdier." (Vadehavssekretariatets hjemmeside: http://www.vadehavssekretariatet.dk/internationalt/dettri) Copyright wikipedia Commons.

Metoder til registrering og værdisætning

I løbet af de sidste to-tre årtier er der blevet udviklet en serie registreringsmetoder for kulturarv, som udgør de primære tilgange indenfor kulturarvsforvaltning blandt kommunerne og andre offentlige instanser i dag: SAVE, KIP, og LKM. For at forstå, hvordan den grønne kulturarv aktuelt bliver registreret og forvaltet giver vi indledningsvist et overblik over disse metoder og en beskrivelse af, hvordan de anvendes. Dette kan ydermere synliggøre de praktiske og ideologiske vanskeligheder og uoverensstemmelser, der dagligt udfordrer kulturarvsforvaltere og planlæggere.

SAVE-metoden: er en sammentrækning af "Survey of Architectural Values in the Environment" (= Kortlægning af Arkitektoniske Værdier i Miljøet). I 1990 igangsatte det daværende Planstyrelsen under Miljøministeriet udviklingen af SAVE systemet med en forsøgsregistrering i Præstø, Suså og Fladså kommuner og den første SAVE-vejledning blev udgivet i 1992. Som den nok mest populære tilgang til at identificere kulturarv benytter mange kommuner i dag SAVE til at

registrere bevaringsværdi. Fokus for denne metode er den enkelte bygning, men er siden blev udvidet til at omfatte større og mere landskabelige træk og enheder. Metoden bygger på en vurdering af fem forskellige forhold ved en bygning:

- Arkitektonisk værdi
- Kulturhistorisk værdi
- Miljømæssig værdi
- Originalitet
- Tilstand

Hvert af disse forhold vurderes på en skala fra 1-9 og sammenfattes til en samlet bevaringsværdi for bygningen. Vurderingen af bevaringsværdien bygger på et helhedsindtryk af bygningens kvalitet og tilstand. I hovedreglen vil den arkitektoniske og den kulturhistoriske værdi dog veje tungest. Vejledningen blev revideret i 2011 og de 'tematiske' og 'strategiske' kortlægninger fylder nu mere end i udgangspunktet. Men naturligvis forrykker fokus og værdi sig over tid. Som en af SAVEs founding fathers arkitekten Gregers Algreen-Ussing formulerer det:

"Lidt firkantet sagt konstruerer vi de kulturhistoriske værdier ud af fortidens bygningsmasse, som vi for øjeblikket finder er vigtige og væsentlige for os selv, og udelader andre. Når betegnelsen kultur-

historisk værdi indgår som et af hovedkriterierne i en vurdering af hver enkelt bygning, må det derfor forstås som et begreb, der refererer mere til en tolkning af nutidens behov end til materialitetens oprindelse."[1]

KIP-metoden: I midten af 1990erne lancerede Skov- og Naturstyrelsen (det nuværende Naturstyrelsen) under det daværende Miljø- og Energiministerium KIP-systemet, der er en sammenskrivning af Kulturhistorien i Planlægningen. Metoden hviler på af to søjler: Fase et er en kortlægning og beskrivelse ved at *"indsamle kulturhistorisk viden gennem litteratur- og kortstudier, i centrale registre, hos de kulturhistoriske museer, på lokalarkiver samt gennem besigtigelse."* Fase to består i en afgrænsning, prioritering og udpegning: *"Foreløbig udpegning af områder eller miljøer, der skal analyseres nærmere for at kunne afgrænse og prioritere kulturmiljøer. I denne fase indgår også overvejelser over, hvilke virkemidler der kan sikre de enkelte miljøer."*[2] KIP blev i sin tid iværksat som en kortlægningsmetode til at udpege værdifulde kulturmiljøer i byerne såvel som i det åbne land i tandem med regionplanlægning. Baggrunden for udviklingen af metoden var således

1 Ahlgreen-Ussing, 114

2 Kulturstyrelsen, http://www.kulturstyrelsen.dk/kulturarv/kommune-og-turisme/planlaegning/redskaber/kip/

datidens fokus på kulturmiljøer som spydspids for datidens aktivistiske miljø- og fredningspolitik (med udarbejdelse af kommuneatlas). Det foregik mens den siddende Miljøminister Svend Auken (S) i en kronik i Politiken udråbte kulturmiljøer til *'miljøpolitikkens tredje dimension'* og amterne stadig havde ansvaret for kulturmiljøerne i det åbne land. I dag anvendes KIP især i åben land sammenhæng, men anvendes også i andre kontekster. Man kan orientere sig nærmere om metoden i de informative publikationer *"Udpegning af værdifulde kulturmiljøer i regionsplanlægningen", "De Kulturhistoriske interesser i landskabet"* og *"Kulturhistorisk inddeling af landskabet."*

LKM-metoden: I 2003-2005 udvikledes Landskabskaraktermetoden, forkortet LKM, der: "omfatter det særlige samspil mellem et områdes naturgrundlag, kulturhistorisk betingede arealanvendelse og de særlige rumlige og visuelle forhold, der kendetegner et område og adskiller det fra de omkringliggende landskaber."[3] LKM bliver hovedsagligt anvendt som analyseredskab ved registrering af landskabelige bevaringsværdier. Formålet med metodens anvendelse er således at kortlægge landskabers karakteristika og at vurdere deres kvaliteter, udviklingstendenser og sårbarhed, samt hvorledes landskabsinteresser-

3 www2.blst.dk

ne kan tilgodeses via planlægning og forvaltning. Landskabskarakteren omfatter det særlige samspil mellem et områdes naturgrundlag, den kulturhistorisk betingede arealanvendelse og de særlige rumlige og visuelle forhold, der kendetegner et område og adskiller det fra de omkringliggende landskaber. Efter kommunalreformen i 2007 er forvaltningen af landskabet blevet et centralt element i kommunernes arbejde. I 2008 udgav By- og Landskabsstyrelsen (nu Naturstyrelsen) to vejledninger: Dels en videreudvikling af LKM på opfordring af kommunerne kaldet *"Vejledning om landskabet i kommuneplanlægningen"*, dels *"Apropos – Landskabskaraktermetoden og byudvikling"*. I rapporten *"Landskabskaraktermetoden – et kompendium"* (2005) anvendes begreber som: naturgrundlag, kulturhistorisk betingende arealanvendelse, kulturhistoriske mønstre, naturgeografi og kulturgeografi. Naturgeografi betegner her læren om landskabsdannelse og forandringer forårsaget af miljø- og naturprocesser, mens kulturgeografi behandler menneskers forhold til jorden. I håndbogen *"Landskab og kulturmiljø – miljøkonsekvensvurderinger i det åbne land"*, udgivet af Miljøministeriet og Skov- og Naturstyrelsen[4] i 2002, beskrives det, hvordan man kan tilrettelægger VVM-vurderinger, så konsekvenserne beskrives for at varetage hensynet til landskabet og

4 nu Naturstyrelsen

kulturmiljøet i det åbne land. Udbredelsen af LKM synes ikke at være så omfattende som SAVE og KIP, men flere svarpersoner angiver, at deres kommune tager tilløb til at benytte metoden.

Registrering af grøn kulturarvs typologier

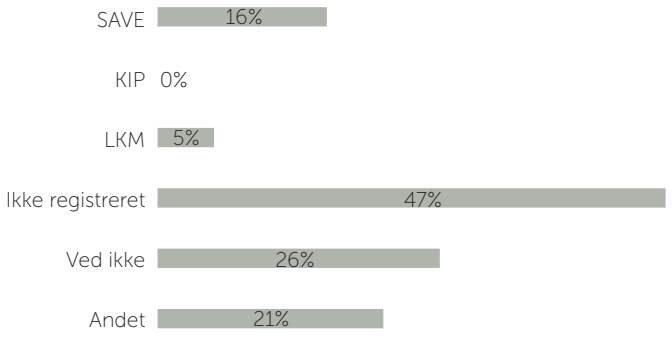

Figur 93: *Hvordan bliver kolonihaver registreret i kommunen?*

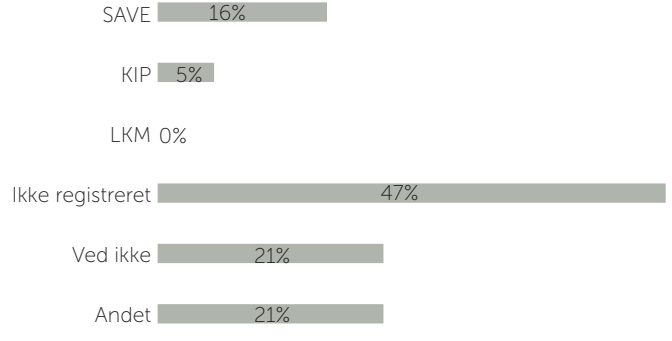

Figur 94: *Hvordan bliver voldanlæg og parker registreret i kommunen?*

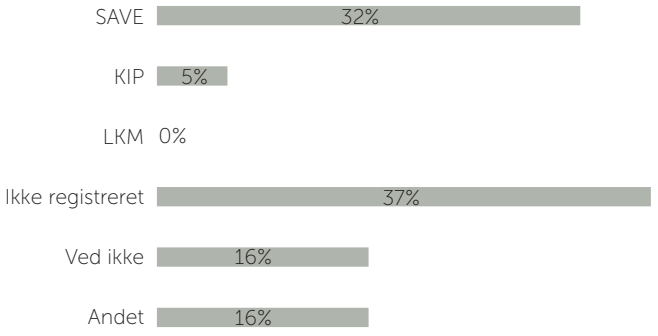

Figur 95: *Hvordan bliver torve og pladser registreret i kommunen?*

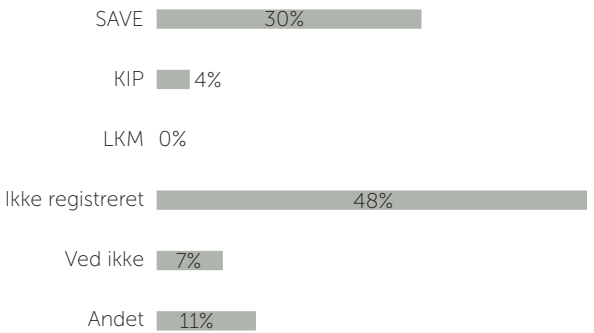

Figur 96: *Hvordan bliver industri- og erhvervsområder registreret i kommunen?*

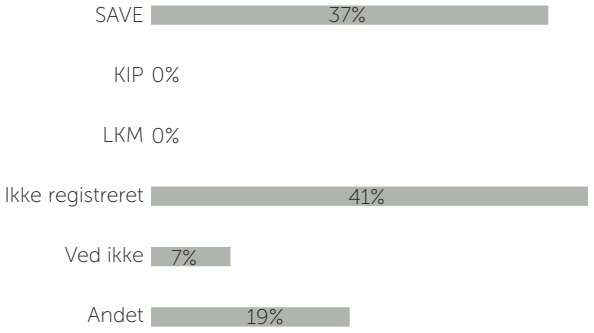

Figur 97: *Hvordan bliver parcelhusområder registreret i kommunen?*

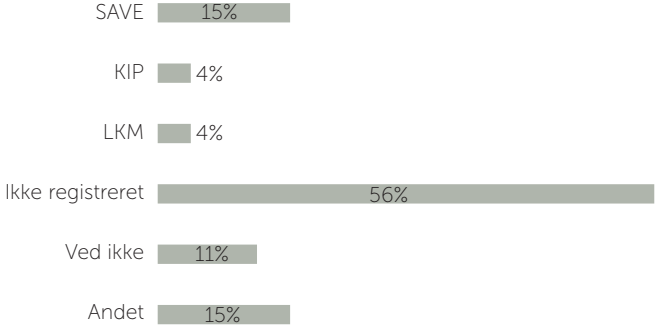

Figur 98: *Hvordan bliver friarealer registreret i kommunen*

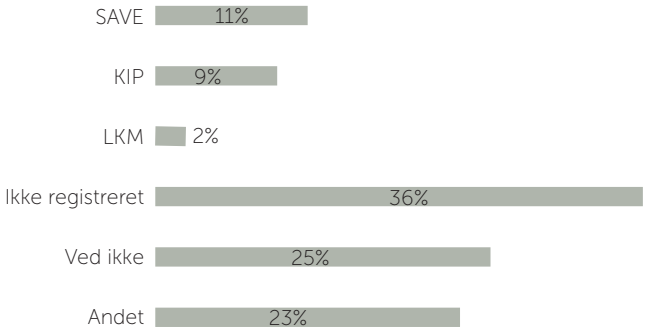

Figur 99: *Hvordan bliver kystfiskerlaug registreret i kommunen*

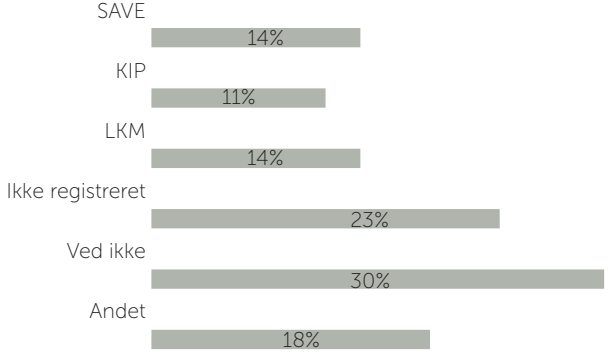

Figur 100: *Hvordan bliver stjerneudskiftninger registreret i kommunen*

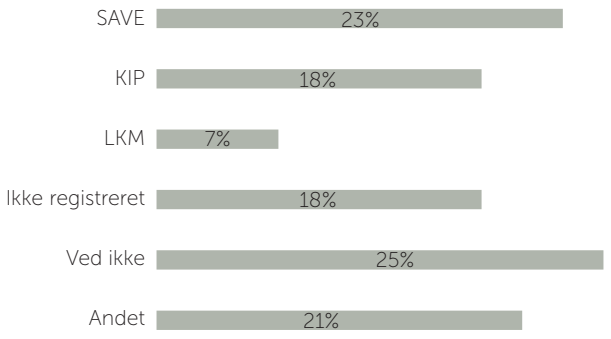

Figur 101: *Hvordan bliver gadekær registreret i kommunen?*

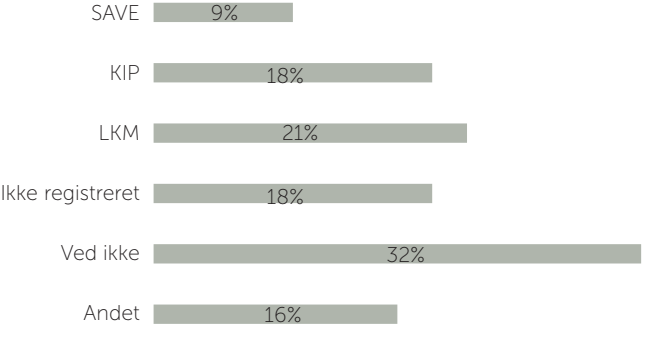

Figur 102: *Hvordan bliver middelalderlandskaber registreret i kommunen*

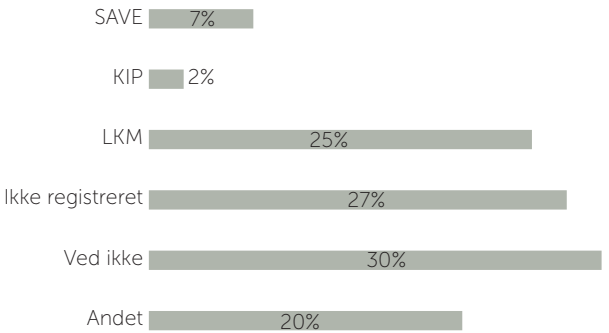

Figur 103: *Hvordan bliver landvindingslandskaber registreret i kommunen*

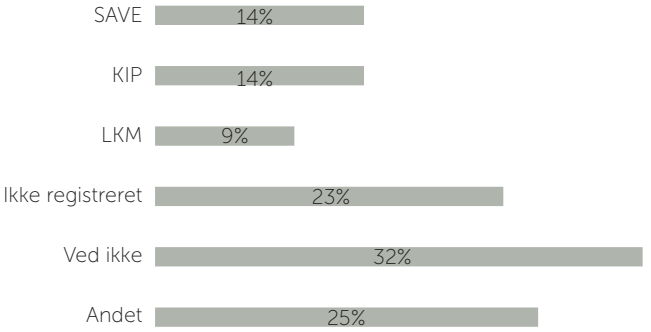

Figur 104: *Hvordan bliver alléer registreret i kommunen?*

Et gennemgående svar på spørgsmålet om, hvilke registreringsmetoder, der anvendes inden for de forskellige grønne kulturarvstypologier er, at en stor del slet ikke er registreret. Dernæst at respondenterne ikke ved om de er registreret. Ser man på besvarelserne inden for hver af de fire hovedkategorier: tæt by; forstad, købstad/landsby; åbent land, tegner mønsteret sig med større tydelighed. I tæt by er højst en tredjedel (torve/pladser 37 %, voldanlæg/parker 21 %, kolonihaver 21 %) med sikkerhed registreret, mens de resterende op til to-tredjedele ikke er eller vides registreret. Også for forstadskategorien tegner ikke-registreret/ved-ikke besvarelserne for langt over halvdelen. Her er det værd at bemærke, at boligområdernes friarealer er langt mindre registrerede end parcelhus- samt industri/erhvervsområderne. Faktisk er det 22 %, der er registreret med veldefinerede metoder i forhold til 33 % for industri/erhvervsområderne og 37 % for parcelhusområderne. Det er også i registreringerne af friarealerne, at vi finder størst metodemæssig spredning, idet såvel SAVE, KIP og LKM er i brug – dog med størst brug af SAVE. Det kan ses som udtryk for, at registrering af den typologi er en relativ ny aktivitet, og der således afprøves forskellige metoder.

De to sidste kategorier, købstad/landsby og åbent land, der kan ses som modpol den de to første kategorier som hhv. by- og landkommuner, er præget af størst

metodemæssig diversitet. Her optræder SAVE, KIP og LKM side om side med lidt forskellige vægtninger, men ingen af de valgte landskabstypologier inden for disse to kategorier er præget af én metode, der så at sige overskygger de øvrige.

At der kun i ringe udstrækning er anvendt SAVE og lignende ved registrering af pladser og torve, parker og voldanlæg skyldes eventuelt, at disse typologier forud for anvendelse af disse metoder, allerede har fundet ind i de bevarende lokalplaner og som sådan allerede betragtes som omfattet af en bevarende indsats.

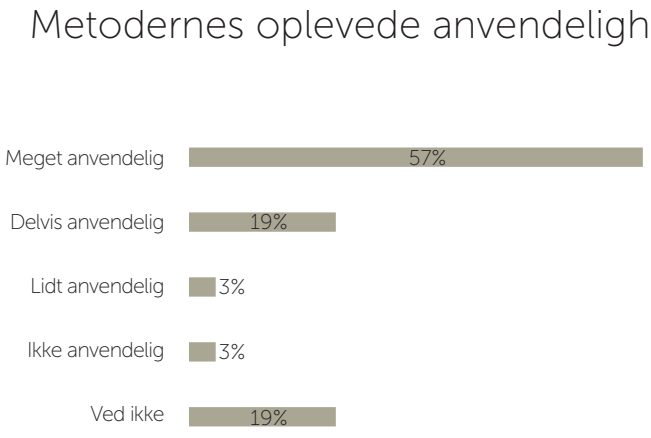

Figur 105: *Hvor anvendelig er SAVE generelt i det daglige arbejde?*

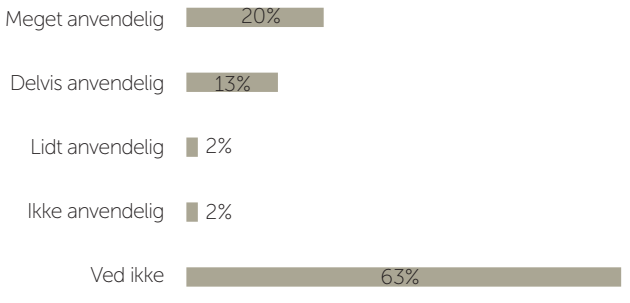

Figur 106: *Hvor anvendelig er KIP generelt i det daglige arbejde?*

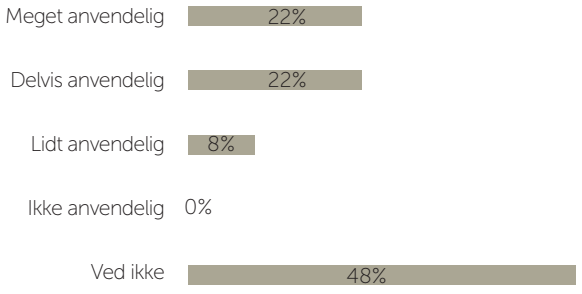

Figur 107: *Hvor anvendelig er LKM generelt i det daglige arbejde?*

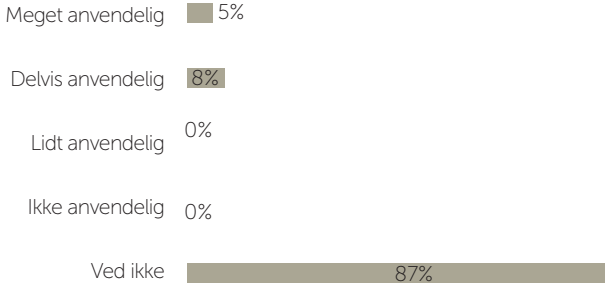

Figur 108: *Hvor anvendelig er andre metoder generelt i det daglige arbejde?*

Ser vi på hvilke metoder, der bliver anvendt til registrering af de forskellige grønne kulturarvstypologier og den generelle anvendelighed af forskellige metoder, tegner der sig et entydigt billede: SAVE udgør både den mest udbredte og velkendte metode. Det bekræfter muligvis den fortsatte dominans af det objektbaserede blik på kulturarv med bygningen i centrum. Desuden er de fleste svarpersoner arkitektuddannede og for hvem SAVEs fokus på de arkitektoniske værdier synes at udgøre et oplagt valg. Dette bekræftes af de kommentarer, som svarpersonerne knytter til SAVE, der: *"er mest anerkendt", "alment anerkendt", "gav oversigt og blev implementeret i kommuneplan af arkitekturpolitikformuleringer"* og *"den kommer grundigt rundt om alle aspekter – er logisk og man opnår godt baggrundsmateriale for videre proces."*
Deltagernes ytringer om KIP understøtter metodens historiske sammenkædning med kulturmiljøer: *"Den er bedst til kulturmiljøer"* og *"udpeger kulturmiljøer i kommuneplanen."* Udsagnet *"[V]i har udpegningerne fra tidligere"* peger i retningen af, at KIP er blevet anvendt i forbindelse med kommuneatlas i perioden inden kommunalreformens ikrafttrædelse i 2007.

Hvor nogle svarpersoner finder LKM "for omstændelig" eller "for omfattende", mener andre, at den udgør *"et spændende redskab, der har givet megen ny viden"* eller, at den "*kun er anvendelig i forbindelse*

med planlægning, der vedrører landskaber." Andre igen karakteriserer metoden som *"ikke relevant"*, måske fordi de vurderer, at deres kommune *"har stort set ikke landskab"*. Samlet set vidner brugen af de tre metoder om udsving i genstandsfelt, skala, brugergrupper og formål. Svarene åbner imidlertid også for overvejelser om de potentialer, der ligger mellem metoderne eller i brugen af flere metoder.

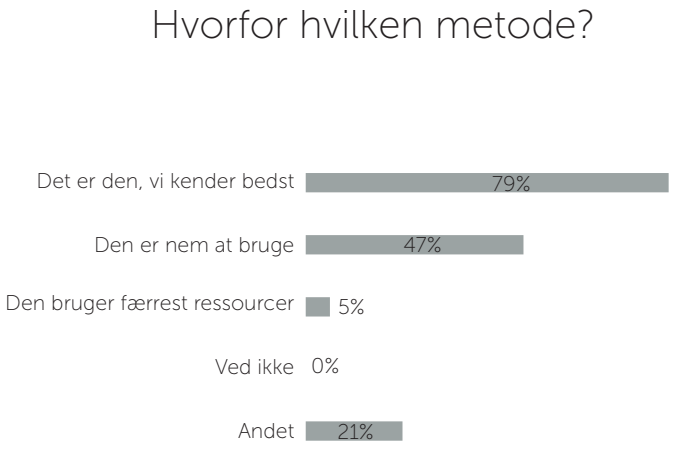

Figur 109: *Hvorfor bliver SAVE mest brugt på din arbejdsplads?*

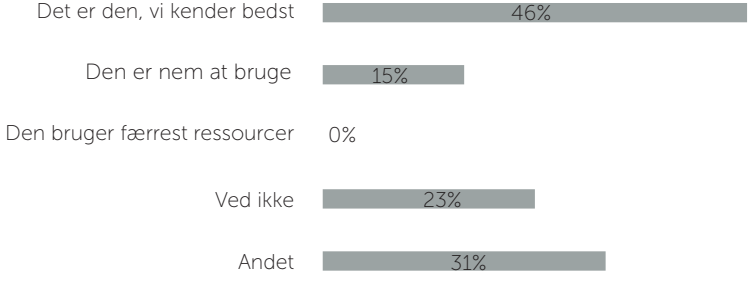

Figur 110: *Hvorfor bliver KIP mest brugt på din arbejdsplads?*

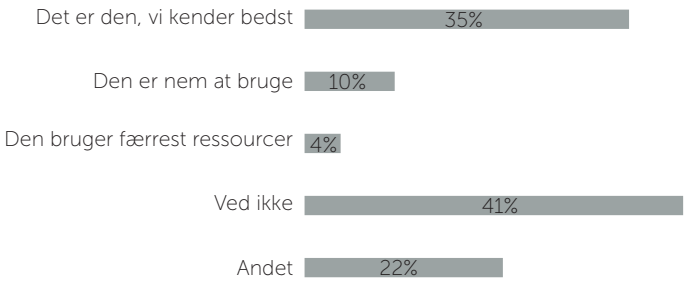

Figur 111: *Hvorfor bliver LKM mest brugt på din arbejdsplads?*

Skønt størstedelen af deltagerne i undersøgelsen arbejder med kulturarv, er der mange – op til en tredjedel – som er i tvivl om, hvilke metoder, der anvendes til at registrere kulturarv eller angiver, at de forskellige potentielle grønne kulturarvstyper slet ikke er registreret som sådan. I visse tilfælde siger op til 32 % af svarpersonerne, at de ikke kender til graden af registrering af den pågældende grønne kulturarv i deres kommune. Denne manglende viden kan også knytte sig til forekomsten af de pågældende type i kommenen. Det er naturligvis begrænset hvad man som planlægger i eksempelvis Rødovre Kommune ved om håndteringen af landvindingslandskaber.

Det er bemærkelsesværdigt fællestræk, at næsten halvdelen af kolonihaverne, voldanlæg og parker, industri- og erhvervsområder og over halvdelen af friarealerne i dag ikke er registreret som kulturarv.
I det åbne land har man i videre omfang brugt andre metoder, måske som et udtryk for, at disse landskabstypologier traditionelt har hørt under 'naturaksen'. Sandsynligvis afspejler disse svar, at mange af de 12 mulige former for grøn kulturarv, som bliver repræsenteret i matrixen, ikke før har været henregnet som kulturarv eller er af nyere dato og derfor først nu i færd med at skulle kvalificeres som sådan.

Anvendelse af registreringerne

Når SAVE-registreringerne arkiveres og anvendes, indarbejdes 90 % i kommuneplanen, 58 % overføres til et digitalt arkiv tilgængelig for alle arbejdspladsens medarbejdere mens 21 % overføres til et digitalt arkiv, der er tilgængelig for nogle af arbejdspladsens medarbejdere. 21 % overføres til et fysisk arkiv. 95 % af SAVE-registreringerne bliver brugt aktivt eller en gang imellem i den videre beslutningsproces. Alle respondenter svarer, at SAVE-registreringerne bliver anvendt i forbindelse med lokalplanarbejdet og 68 % svarer, at SAVE-registreringerne indgår som en fast bestanddel i byggesagsbehandlingen. SAVE-registreringerne bliver endvidere taget i brug i forbindelse med formidling til både den brede offentlighed (37 %) og den enkelte grundejer (42 %).

Når KIP-registreringerne arkiveres og anvendes, indarbejdes 100 % i kommuneplanen, 46 % overføres til et digitalt arkiv tilgængelig for alle arbejdspladsens medarbejdere, mens 15 % overføres til et digitalt arkiv, der er tilgængelig for nogle af arbejdspladsens medarbejdere. Der findes ikke et fysisk arkiv

for KIP-registreringer. 92 % af KIP-registreringerne bliver brugt aktivt eller en gang imellem i den videre beslutningsproces. 84 % af respondenterne svarer således, at KIP-registreringerne bliver anvendt i forbindelse med lokalplanarbejdet. 39 % svarer, at KIP-registreringerne er en fast bestanddel af byggesagsbehandlingen, mens 31 % svarer af de anvendes i forbindelse med nogle byggesagsbehandlinger. KIP-registreringerne anvendes i begrænset omfang i forbindelse med formidling til den brede offentlighed (23 %) og den enkelte grundejer (23 %).

Når LKM-registreringerne arkiveres og anvendes, indarbejdes 92 % i kommuneplanen, 46 % overføres til et digitalt arkiv tilgængelig for alle arbejdspladsens medarbejdere, mens intet begrænses til et udvalg af medarbejdere. 8 % overføres til et fysisk arkiv. Lidt over halvdelen (54 %) siger, at KIP-registreringerne bliver brugt aktivt eller en gang imellem i den videre beslutningsproces og 30 % svarer 'ved ikke'. Og lidt under halvdelen (48 %) svarer, at LKM-registreringerne bliver anvendt i forbindelse med lokalplanarbejdet. 15 % svarer, at de er en fast bestanddel af byggesagsbehandlingen, mens 19 % svare, at de anvendes i forbindelse med nogle byggesagsbehandlinger. LKM-registreringerne bliver kun i begrænset omfang taget i brug i forbindelse med formidling til både den brede offentlighed (15 %) og den enkelte grundejer (9 %).

I forhold til arkivering og anvendelse af registreringerne indgår SAVE-registreringer i meget vidt omfang i kommuneplanen: i over halvdelen af tilfældene er de tilgængelige for alle medarbejdere og bruges i næsten to tredjedeles tilfælde aktivt i den videre beslutningsproces. Tallene er stort set de samme for registreringer foretaget med LKM, om end blot lidt over en tredjedel af registreringerne anvendes aktivt i den videre beslutningsproces. Undersøgelsen viser, at hundrede procent af KIP-registreringer indarbejdes i kommuneplanen og at de i lidt under halvdelen af tilfældene overføres til et digitalt arkiv, der er tilgængeligt for alle medarbejdere, mens godt over halvdelen af registreringerne anvendes aktivt i den videre beslutningsproces. Tallene for den gråzone, der dækker *'andre metoder'* er ikke nærmere specificerede og således mere diffuse.

På spørgsmålet om, hvad der sker med registreringerne, når de arkiveres og anvendes fremgår det, at SAVE-registreringerne i hundrede procents tilfælde anvendes i forbindelse med lokalplanarbejdet, hos langt over halvdelen som en fast del af byggesagsbehandlingen og for lidt under halvdelens vedkommende i forbindelse med formidling til den brede offentlighed såvel som til den enkelte grundejer, og i nogle tilfælde ved byggeprogrammering.

KIP bruges i langt de fleste tilfælde i forbindelse med lokalplanarbejdet, for lidt over en tredjedels

vedkommende i byggesagsbehandling og for ca. en fjerdedel ved formidling til grundejere eller offentligheden. Nogle svarer, at de også anvender KIP i forbindelse med landzoneadministration. Registreringer foretaget vha. LKM-metoden bruges i lidt under halvdelen af tilfældene i forbindelse med arbejdet med lokalplanlægning og i begrænset omfang i byggesagsbehandling og formidling og er således den metode, der mindst bygger videre til mere udviklingsbetonede processer.

Når kulturarvsforvalterne bliver bedt om at uddybe, hvordan SAVE-registreringerne anvendes i de videre beslutningsprocesser er det bl.a. med udsagn som: *"I ældre og nye lokalplanlagte områder vurderes eventuelle bevaringsværdier efter SAVE-metoden, anvender SAVE på bygningsniveau" og mere bredt "ved byggesagsbehandling, planlægning."*

Hvor SAVE i det daglige arbejde f.eks. bruges i arkitektoniske sammenhænge som *"byggeprogrammering"*, anvendes KIP bl.a. i sammenhæng med landskabsforvaltning som *"landzoneadministration." Udsagn som "kortlægningen er endnu ikke igangsat"* tyder på, at KIP er i fremgang, ligesom LKM også synes at vinde terræn, hvilket igen bekræfter et øget fokus på landskab generelt. Det fremgår af udsagn som: *"Vi arbejder på at få kommunen kortlagt ved LKM", "Analysearbejdet er i gang men ikke afsluttet", "En landskabsanalyse er undervejs, og det er hensigten*

Figur 112: Fanø strand. Esbjerg kommune har anvendt LKM i forbindelse med naturbeskyttelse på Fanø, mens en anden kommune med meget åbent land Norddjurs også betjener sig af metoden i forbindelse med en selvstændig landskabsregistrering. (copyright tilladt for public domain på commons wikipedia)

at den aktivt skal bruges i beslutningsprocesserne" og *"Analysen er ret ny, så der er ikke rigtig fundet nogen praksis endnu."* I sidstnævnte tilfælde er det dog ikke klart, hvorvidt det eksplicit er landskabskaraktermetoden, der anvendes eller en bredere og mere præskriptivt orienteret landskabsanalyse, som den eksempelvis praktiseres af landskabsarkitekter. Dette vil resultere i to meget forskellige resultater, om således vil kunne påvirke og understøtte den videre proces på forskellig vis.

Igangværende eksempler på anvendelse af LKM-metoden i beslutningsprocesser er: *"Ved vindmølleplanlægningen og ved placering af øvrige store anlæg i det åbne land"*, *"ligger som en sektorplan"*, *"Projekt Jordbrugets Fremtid"* og *"det er et spændende redskab som har givet megen ny viden."* Endvidere fremgår det at LKM *"bruges i konkrete sagsbehandlinger"* idet respondenterne understreger at metoden kan anvendes til at forholde sig specifikt til et sted og dets iboende karakter.

I forhold til kommunernes daglige anvendelse af registreringerne gælder det for alle tre metoders vedkommende at: *"Hvis der er tale om en særlig kulturhistorisk værdi bruges registreringen mere aktivt"* og *"vurderes konkret ved lokalplanlægning."* Andre måder at anvende og arkivere registreringerne tæller bl.a. beskrivelser som: *"Bevaringsværdige kulturmiljøer er en del af kommuneplanen, dvs. hovedgårde og godslandskaber, husmandsudstykninger, landsbyer, kirkeomgivelser, stationsbymiljøer i centerbyer samt kulturhistoriske forbindelser."*

Opsamling Del II: Grøn kulturarv i praksis: værdier, klimatilpasning og metoder.

Den omfattende spørgeskemaundersøgelse blandt danske kulturarvsforvaltere om deres syn på den grønne kulturarv er gengivet i Del II. Foruden en mere generel karakteristik af hvem gruppen af danske kulturarvsforvaltere er, spørges der til tre emnekomplekser. Først til værdisætning af den grønne kulturarv, dernæst til hvilke klimaforandringsmæssige udfordringer kulturarvsforvalterne forbinder med den grønne kulturarv og endelig spørges der til de metoder, som kulturarvsforvalterne bringer i anvendelse i forhold til den grønne kulturarv.

Undersøgelsens tager afsæt i 80 besvarelser, som kommer fra deltagere i kulturarvsnetværket knyttet til Bygningskultur 2015 er der god grund til at antage, at respondenterne er særligt interesserede, entusiastiske og informerede. Mange har en arkitektfaglig baggrund og beskæftiger sig i dag med kulturarv og landskabsforvaltning. De udgør således et særligt segment med særlige forudsætninger for undersøgelsens emne, den grønne kulturarv, der netop samler

disse aspekter i ét. Geografisk spreder respondenterne sig godt over hele Danmark med repræsentanter fra såvel de økonomiske vækstområder som resten af landet, fra øst til vest, fra syd til nord, og spejler således indsigt i det rurale og urbane, i ældre og nyere kulturarv.

Respondenterne blev præsenteret for undersøgelsens set-up, nemlig at tage afsæt dette krydsfelt under et, den grønne kulturarv, og endvidere, hypotesen om, at den kan omfatte og kommunikeres i 12 typologier, hvoraf nogle såsom stjerneudstykning og voldanlæg er velkendte kulturarvsobjekter, mens andre såsom dræningslandskaber og efterkrigstidens boligområder blev oplevet som knap så oplagte kandidater. Netop derfor giver besvarelserne god indsigt i nogle af de problemkomplekser, som knytter sig til de forskellige typologier.

Værdisætning af grøn kulturarv spejler de enkelte respondenters værdisætning af hver enkelt af de grønne kulturarvstypologier. De er blevet bedt om at betegne den med det sprogbrug, der præger kulturarvsspørgsmål, altså betragtes typologien som kulturarv, kulturmiljø, kulturlandskab eller som noget andet. Dernæst om hvilke specifikke værdier, de tillægger den konkrete typologi – for eksempel alder, formidling af historien, særegenhed, æstetiske værdier, som kollektivt erindringssted, funktion eller andet. Endeligt hvor vigtig de som kulturarvsfor-

valter fandt den pågældende typologi og dermed hvor meget fokus, den skulle have fremover.

Generelt ændrer hovedbetegnelsen sig fra tæt by mod åbent land i retning fra kulturarv til kulturlandskaber, mens stort set alle typologier med varierende betoning betegnes for kulturmiljø, hvilket må tilskrives typologiernes kontekstuelle grundkarakter. De er mere rumlige ensembler end egentlige afsluttede objekter, man kan studere på afstand. At alle typologier beskrives med mere end en betegnelse viser, at disse betegnelser ikke er så fuldkantede og videre, at typologierne ligeledes ikke kan kategoriseres entydigt og altså heller ikke som enten urbane eller rurale.

Hvis vi ser på, hvilke typologier der findes vigtige i et fremtidsperspektiv scorer torve og pladser førstepladsen med en 100 % angivelse. Den efterfølges af parker og voldanlæg med 90 %. Begge tilhører kategorien tæt by og er forbundet med værdier som alder, æstetik og formidling af historien. Stadigvæk i den øvre ende af skalaen finder vi middelalderlandskaberne med 86 %, hvilket også synes begrundet i alder, æstetik, særegenhed, erindringsfunktion og formidler af historien. De efterfølges med 77 % af allérne med nogenlunde samme værditillægning. Kystfiskerlaug, stjerneudstykning og gadekær ligger på samme niveau som alléerne med hhv. 76 %, 75 % og 77 % angivelse af, hvor vigtigt det er at have fokus på lige netop denne typologi i fremtiden. Her

betones især deres værdi som formidler af historien, til dels deres særegenhed - men i særdeleshed deres værdi som erindringssted. I den laveste ende af skalaen finder vi de nyere grønne kulturarvstypologier, der knytter sig til forstaden: Industriområder (69%), friarealer (62%) og bundskraberen parcelhusområder med blot 55%. Til forskel fra stort set alle de øvrige typologier ser vi en tøven eller bevægelse i vurderingen af, hvor vigtigt det er at have fokus på dem i fremtiden. Der er nemlig signifikante besvarelsesprocenter i den efterfølgende angivelsesmulighed som 'mindre vigtigt'. For industriområderne ser vi 28% svare, at denne typologi er mindre vigtig, men dog vigtig. For friarealer er det 34% og for parcelhusområder 31%. Ser vi på hvilke værdier, som associeres med disse typologier har de en stor fællesnævner nemlig, at de har værdi i kraft af den funktion, de udfylder. Dernæst at de fungerer som erindringssteder og formidlere af historien og kun i mindre grad fremhæves for deres særegenhed, alder (til trods for at de teknisk set har passeret den formelle grænse for at blive vurderet som kulturarvsobjekter) og æstetik. Allernederst finder vi måske ikke overraskende landvindingslandskaber, der afbilder et natursyn og en naturforvaltningspraksis, der i er i 'bad standing' og hvor indsatsen i de seneste årtier går i retning af 'naturgenopretning' i form af genslyngning af åer, oversvømmelse af engområder og med stort fokus på den flora og det dyre- og især fugleliv, der følger med.

Grøn kulturarv vis-a-vis klimaforandringer kommer til udtryk på flere måder. Krav om mere lokal afledning af regnvand (LAR) og flere grønne tage står i dag indskrevet i de fleste kommunernes lokalplaner. De aktuelle fremtidsscenarier indbefatter imidlertid næsten udelukkende risici for ekstremt nedbør og oversvømmelse. Gennem den grønne kulturarvs optik viser undersøgelsen følgelig, at håndtering af regnvand og overfladevand i rigt mål indskrives i kommuneplaner, klimaplaner og klimatilpasningsplaner - og står centralt på kommunale tjeklister over bæredygtig byudvikling. Derimod er andre scenarier så som havvandsstigninger, storme, tørke, plantesygdomme, temperaturstigninger, truede og invasive arter underbelyste og glimrer i mange tilfælde ved deres fravær.

Derudover kan vi observere stor forskel på klimaindsatsen i tætbefolkede områder som den tætte by og forstaden, hvor klimaindsatserne er mange og fremskredne set i forhold til landsbyer/købstæder/kulturmiljøer og det åbne land, hvor der generelt er færre tiltag og i et mindre fremskredent stadie. I forstaden er det interessant at iagttage, hvordan tiltag, der skal sikre landskaber mod påvirkninger fra klimaforandringer, er rigt udbygget. Modsat halter kulturarvsindsatser mere bagefter i disse 'yngre' områder fra efterkrigstiden, hvor tusindvis af danskeres erindring og hverdag finder sted. Disse områder er kun så småt ved at blive (gen) opdaget som kulturarv og runder i disse årtier 50 års

grænsen, der er den formelle kriterium for at betragte dem som potentielle kulturarvsobjekter og således gøre dem til genstande for egentlige kulturarvsanalyser.

Desuden er en markant del af spørgeskemaundersøgelsens deltagere – helt op til en tredjedel – usikre på, hvorvidt deres kommune allerede har truffet de fornødne foranstaltninger for at foregribe klimapåvirkninger i landsbyer og i det åbne land. Sandsynligvis understreges denne tvivl af, at svarpersonerne beskæftiger sig mere med planlægning og kulturarv end med miljøarbejde. Noget tyder endvidere på, at klimaindsatser er bedre integreret i planlægningen af den tætte by og forstaden, hvor natur og kultur er vævet tættere sammen, end i tyndere befolkede områder. Her må man tage i betragtning, at mindre landsby- og landkommuner har færre ansatte og ressourcer til at varetage arbejdsopgaver relateret til klimaforandringer såvel som kulturarv.

Undersøgelsen er et tidsbillede, som viser, hvor langt kommunerne på undersøgelsens tidspunkt var nået inden for forskellige områder af klimaindsatsen. Det sker samtidig med, at man søger svar på spørgsmålet om, hvordan klimaforandringstilpasning bedst kan og bør finde sted - og hvorfor relationen til andre indsatsområder som f.eks. kulturarv selvsagt er underudviklede. Samtidig er deltagerne i undersøgelsen, der primært er forvaltere af kulturarv, ofte usikre på, hvad de skal svare. Op til en fjerdedel svarer i

mange tilfælde "ved ikke". Enten er vores spørgsmål uklart formulerede eller også mangler der muligvis stillingtagen og viden, hvis man ikke er i direkte berøring med klimaområdet på sit job. Alligevel finder ingen af svarpersonerne klimatilpasningstiltag direkte irrelevante. Svarpersonerne er tydeligvis bevidste om, at klimaforandringer udgør en vigtig dagsorden, der påvirker stort set alle aspekter inden for kommuneplanlægningen – herunder kulturarv – uden, at de dog præcis kan sætte fingeren på hvordan, hvorfor, hvorhen, etc. Som en af svarpersonerne udtaler: "Der er meget gætteri i mine svar."

Da spørgeundersøgelsen blev foretaget i januar 2013 havde kun en tiendedel af kommunerne gennemført fuldt udfoldede klimaprojekter. Igangsættelse af en værdidebat om kommunens arealer og formidlingen af kommunens klimaindsats var – trods de perspektiver dette potentielt kunne rumme i forhold til lokal deltagelse, branding og identitetsskabelse – for 94 % vedkommende kun i støbeskeen.

I undersøgelsen synes det ligeledes vanskeligt præcist at sætte fingeren på, hvilken viden kommunen har behov for at opbygge og tilegne sig i arbejdet med klimatilpasningsforandringer. Svarpersonerne – der for de flestes vedkommende arbejder med planlægning på lokalt plan – efterspørger især mere viden om konkrete klimadata på lokalt niveau. Endvidere udtrykker de behov

for mere viden om udarbejdelse af klimastrategier/klimaplaner, digitale redskaber, der viser klimascenarier, klimatilpasningsmuligheder og i nogen grad viden om andre klimatilpasningsprojekter.

Undersøgelsen videre endvidere en høj bevidsthed om klimatilpasningens tværfaglige aspekter og 61% svarer, at deres kommune har nedsat tværfaglige grupper, som i udstrakt grad er bemandet med ingeniører, biologer, arkitekter og landskabsarkitekter. Der samarbejdes i over halvdelen af tilfældene med både andre kommuner og med eksterne konsulenter. Sætter vi disse oplysninger i forhold til ovenstående udsagn knytter disse indsatser sig primært til den tætbyen og forstaden.

Den grønne kulturarvs registreringsmetoder er det tredje overordnede fokusområde. I Danmark opererer vi med SAVE, KIP og LKM, og i undersøgelsen spørges der dels ind hvilke metoder, der anvendes til registrering af de forskellige grønne kulturarvstypologier, til metodernes oplevede anvendelighed og begrundelse for valg af metode og endelig til hvorledes det registrerede videre anvendes. Allerførst må det bemærkes, at der kun finder registrering sted i begrænset omfang. For en stor del af typologierne svarer op mod halvdelen at disse ikke registreres. For friarealerne er vi helt oppe på 56%. Derimod er gadekær og middelalderlandskaber registreret i

stort omfang. Registrering med kulturarvsfokus af kolonihaver, voldanlæg og parker er ret lav, idet den samlede anvendelse af metoder for begge typologier angives til 21% og tilsvarende 47% ikke-registrering.

Tendensen til at der sker flere hybride overlap mellem kultur og natur, by og land sætter kommunale planlæggere og kulturarvsforvaltere i en række forvaltningsmæssige dilemmaer. Det kan f.eks. opstå tvivlsspørgsmål i gråzonen mellem natur- og kulturarv, der er kendetegnende for den grønne kulturarvs dobbeltnatur. I denne situation kan det være metodisk udfordrende at skulle identificere, registrere og håndtere den grønne kulturarv. Som skitseret ovenfor har kommunerne indtil nu hovedsagelig betjent sig af de tre instituerede metoder herhjemme: SAVE, KIP og LKM. I tilgift hertil har nogle kommuner – herunder Københavns Kommune – udarbejdet deres egne metodiske redskaber, der i større eller mindre grad udspringer af de tre ovennævnte.

I spørgeskemaundersøgelsen har vi bedt svarpersonerne om at beskrive, hvordan kommunerne registrerer og identificerer værdi i de tolv forskellige typer af potentiel grøn kulturarv, som repræsenteret i vores forsøgsvise matrix. Vel at mærke i det omfang, at de enkelte type altså overhovedet bliver registreret som kulturarv. Ikke overraskende understreger resultaterne af undersøgelsen tendensen til, at SAVE er mest udbredt i den tætte by og forstaden, mens KIP og

LKM især anvendes i det åbne land. Den brogede hovedgruppe købsstad/landsby/kulturmiljø ligger midt imellem. Over halvdelen af svarpersonerne synes, at SAVE er en meget anvendelig metode i det daglige arbejde, mens kun omkring en femtedel vurderer, at KIP og LKM er meget brugbare. Således svarer 79 % af respondenterne, hvor hovedparten har en arkitektfaglig baggrund, at de er tilbøjelige til at bruge SAVE, fordi det er den metode, de bedst kender, mens halvdelen mener, at den er lettest at anvende. 46 % kender bedst KIP og 35 % er mest fortrolig med LKM, mens få finder, at disse metoder er nemme at anvende. 18 % af svarpersonerne er bedst bekendt med andre metoder. Samler vi disse mange delsvar til større udsagn er det tydeligt, at det grønne kulturarvsområde i kraft af sin anvisning alene gennem de her foreslåede og undersøgte typologier har et potentiale til at kaste lys på hele dette område, på uddaterede grundpræmisser, på fælles udfordringer og behov for klargøring af grundlag, værdisætning og metoder. Disse aspekters indbyrdes relationer kommer også tydeligt frem gennem den tilgang, som undersøgelsen bygger på og viser, at især nyere og produktionsrelateret grøn kulturarv falder igennem de nuværende forståelse og dermed også forvaltningsmæssige rammer.

III

HVOR STÅR DEN GRØNNE KULTURARV?

Der er mere, der samler end deler

Hvor Del I giver et idehistorisk og forvaltningshistorisk grundlag at forstå ambitionerne med at introducere ideen om den grønne kulturarv på, udgør Del II en konkretisering i en dansk kontekst. Del III er således en kort resumering og refleksioner afstedkommet heraf opdelt i to hovedafsnit. Et der adresserer de fælles udfordringer og ét der forholder sig til sammentænkningen af grøn kulturarv med klimatilpasninger og urbaniseringsspørgsmål.

Trods den omfattende fragmentering, rummer det grønne kulturarvs-felt en række fælles udfordringer, som det alene af den grund giver god mening at betragte under ét.

Fragmenteringen af det grønne kulturarvs-felt har, som behandlet i bogens første del, en lang historik. Den bygger på en grundlæggende adskillelse mellem *'natur'* og *'kultur'*. Den grønne kulturarv befinder sig netop i dette krydsningsfelt, og kan derfor ikke kategoriseres entydigt som enten den ene eller den anden slags 'heritage'. Dernæst er såvel kultur- som naturarv i udgangspunktet rettet mod det unikke og for kultur-

arvens vedkommende det *'værk'*-orienterede. Det orienterer sig med heritage-forskeren Laurajane Smiths ord mod *'the grand, the ol' and the beautiful'*. Der er endvidere en udfordring i, at den ofte statisk orienterede værk-forståelse harmonerer dårligt med grundlæggende dynamiske fænomener, hvilket er et udpræget karaktertræk ved den grønne kulturarv. Historisk set har nærmeste rettesnor for natur-kultur-distinktionen vist sig at være geopolitisk i den forstand, at dét, der hører under byen kategoriseres som *'kulturarv'*, mens det rurale enten ikke kan finde plads eller bedst rubriceres som *'landskabskultur'*. Denne begrebslige differentiering mellem natur og kultur er dybt forankret i den vestlige kultur, om end den udfordres fra flere sider samtidig med, at begrundelserne for at se på fællesmængden i form af de mange hybridformer bliver stadig mere åbenlyse. Vi befinder os historisk set i en epoke og i en situation, hvor behovet for at gentænke menneskets relation til det, der traditionelt er betegnet natur, er yderst påtrængende. Fremfor at se natur som noget eksternt og som en mere eller mindre neutral baggrund og materiale for menneskelig, altså kulturel, aktivitet, skal denne interaktion ses som et hele. Der er ikke noget *'udenfor'*, og mennesket er primær aktør – også i beslutninger om at afstå fra indgriben. Vi skal i højere grad lære at arbejde i og med de indlejrede *'dagsordner'*, som findes i vores omverden. Derfor er det både utids-

svarende og kontraproduktivt at opdele og fastholde adskillelsen mellem natur og kultur. Især når det kommer til dét, vi her kalder grøn kulturarv.

Dernæst er der også i en dansk sammenhæng brug for at skabe bevidsthed om vigtigheden af landskabet og dermed også af den grønne kulturarv som *'fælled', 'et common'*, som fælles grund og *'ressource'*. Det indledende træk i sådan en proces har været at navngive dét, vi ønsker at synliggøre: grøn kulturarv og herved skabe et fundament for at betragte landskabet som noget vi er en del af og som et kontinuum. Ikke kun et kontinuum i rum, som en fælles grund, men også i tid, som dét der binder fortid og nutid sammen og heri peger ind i en fremtid. Denne kontinuumstanke rummer endvidere en forestilling om, at kulturarv ikke et statisk, men dynamisk fænomen og således knytter an til såvel bevaring som udvikling. At tænke landskab som et tid-rum-kontinuum indebærer nødvendigvis, at al forandring – alle udviklingsprojekter – nødvendigvis må tage sit afsæt i en aktiv anerkendelse af det foreliggende. Endvidere spiller ønsket om at øge forestillingen om, hvilke værdier vi kan forbinde med 'grøn kulturarv', en væsentlig rolle. Dette er konkretiseret i Del II, hvor aktuelle kulturarvsforvaltere redegør for deres syn på og praksis i arbejdet med en række potentielle 'grøn kulturarvs'-typologier. Her anskueliggør survey'en via en vifte af værditillægninger på tværs af de valgte grønne kulturarvstypologier,

at værditillægningen er størst ved *'the grand, the ol' and the beautiful'*. Til forskel forbindes eksempelvis efterkrigstids kulturarv kun i begrænset omfang med heritage-værdier til trods for at for dem, der bor der, er netop landskabet værdifuldt.

Grøn kulturarv er en natur-kultur-hybrid og dette komplekse samspil er derfor blevet synliggjort som ét af den grønne kulturarvs konstituerende aspekter. Det samme gælder synliggørelsen af den grønne kulturarvs fælles udfordringer, hvoraf de mest markante 'ydre' udfordringer, som er behandlet i denne sammenhæng, er vores ændrede syn på, hvad vi forstår ved kulturarv, ændrede klimavilkår, urbanisering og spørgsmål om, hvordan vi forholder os til grøn kulturarv i planlægningen og endeligt de ændrede forvaltningsmæssige vilkår.

I forhold til de aktuelle forvaltningsmæssige vilkår er det formålet med introduktionen af den grønne kulturarv at slå et slag for dens potentialer som samlende faktor: netop at den grønne kulturarv kan evner at få planlægnings-, klimatilpasnings- og kulturarvsspørgsmål til at spille sammen.

Afsættet for surveyen blandt danske kulturarvsforvaltere, svarende til medlemmerne af kulturarvsnetværket stiftet i forbindelse med initiativet Bygningskultur 2015, var en tentativ kategorisering af samlekategorien, grøn kulturarv. Den tog afsæt i en urban-rural akse i form af fire basiskategorier: tæt by, forstad, landsby/

købstad og åbent land, som hver indeholder tre typologier, i alt 12 grønne kulturarvstypologier:

1. Tæt by: Kolonihaver; Voldanlæg og parker; torve og pladser,

2. Forstad: Industri- og erhvervsområder; parcelhusområder; friarealer,

3.Landsby/købstad/kulturmiljø: Kystfiskerlaug; stjerneudskiftninger; gadekær,

4. Åbent land: Middelalderlandskaber; landvindingslandskaber; alleer.

Hovedparten af de i alt 80 deltagere i surveyen (69 %) har svaret individuelt, mens de øvrige besvarede spørgsmålene gruppevis. Svarprocenten fra spørgsmål til spørgsmål varierede ganske meget – fra 13 personer til 80 personer. Hovedparten af respondenterne kommer fra arkitektur og planlægningsområdet (84%), en fjerdedel identificerer sig med kulturarv og kulturhistoriefeltet, mens kun ganske få relaterer sig til miljø, natur, klima og landskabsforvaltning.

Forvaltningsmæssige udfordringer

I Danmark bruger vi i dag begreber som landskabs-arkitektoniske værker, kulturmiljø og kulturlandskab. Disse begreber afspejler meget godt den inddeling af kultur og landskab, som udfordrer bevidstheden omkring og arbejdet med den grønne kulturarv.

Trods den forvaltningsmæssige opdeling imellem forskellige ministerier og myndigheder – der nærmest legemliggøres af de to hovedstyrelser Naturstyrelsen og Kulturstyrelsen – forholder den grønne kulturarv sig både til natur- og kulturarv. Kategorien spænder over flere fagligheder – kunsthistorikeren, geologen, geografen, antropologen, landskabsarkitekten, kulturhistorikeren, etnologen, biologen, etc. Hvert fagområde har imidlertid hvert sit fokus og sin vinkel, sine begreber og metoder. Der ligger naturligt nogle forhindringer i den tværfaglige dialog og forståelse, men når samarbejdet lykkes kan det være berigende, hvilket også antydes af svarene i undersøgelsen.

En anden udfordring er at kunne engagere og være lydhør overfor borgerne i demokratiske

processer i tråd med den øgede opmærksomhed på det lokale og det specifikke, der også involverer borgerinddragende processer. Både planlægning og kulturarv præges således i dag af en højere grad af lydhørhed og kommunikation overfor borgerne. Som Fairclough spørger: *"What is a good balance between being 'priests' to hand down wisdom or facilitators to help people 'find' their heritage?"*[1] I citatet skriver Fairclough om kulturarvsarbejde, men det kan ligeledes gælde når udviklingsperspektivet skal tages alvorligt. I dag handler det om at finde en balance mellem at være ekspert, der qua sin professionalisme ved bedst/mest, og at være demokratisk facilitator, der medierer mellem en mangfoldighed af interessenter, der konstant ligger i forhandling om et givent sted, dets betydning og udformning.

Desuden er det en udfordring for kommunerne at skulle udarbejde inkluderende og kvalitative bevarende lokalplaner og klimaplaner, der også indbefatter hensyn til kulturarven. Efter strukturreformen udgør disse planer magtfulde styringsredskaber. Det fremgår af spørgeskemaundersøgelsen at flere af kommunerne er godt på vej. Dog skal der med tiden skabes en kultur og præcedens for disse plantyper. Som et skridt på vejen er Kulturstyrelsen aktuelt i færd med at udarbejde mere detaljerede metodevejledninger, men når vi ønsker

1 Fairclough: "New Heritage, an Introductory Essay", s. 304

at udvide perspektivet til at bevæge sig i krydsfeltet mellem bevaring og udvikling, stiller det nye krav til de normer og metoder, vi bringer i anvendelse. Det vender jeg tilbage til.

I dag ligger det forvaltningsmæssige ansvar på det kommunale niveau. Og som kommune må man påtage sig ansvaret og virkelig kende sin kommune og dens historie for at lade denne viden udmunde i kvalificerede lokalplaner med klangbund i lokalområdets særegne karakter og kontekst. Siden kommunalreformen må mange kommuner kortlægges på ny, da de ofte har ændret karakter med nye optegninger af geografiske og demografiske mønstre. Eksempelvis rummer en tidligere købstadskommune som Randers efter omlægningerne i 2007 et stort opland af landsbyer. Ligeledes vil det være oplagt at samarbejde med lokale museer i større udstrækning sådan som det allerede sker flere steder såsom Forstadsmuseets samarbejde med Hvidovre Kommune omkring initiativet *'Hvidovre Kulturarvskommune'*. Sådanne samarbejder mellem kommuner og kulturhistoriske museer kan både bidrage til at inddrage kulturhistorisk viden stærkere i planlægningen og forankre den dybere i lokalsamfundet.

Endvidere er det en fremtidig opgave at kunne tænke klimatilpasning som mere end et fornuftsdrevet og etisk gebet. Det er også afgørende at kunne integrere klimahensyn i forvaltningen af den grønne

kulturarv på sanselige og æstetiske måder, der tilføjer kvalitet og karakter til stederne. Opsætning af diger ved havet vil f.eks. påvirke karakteren af et kystfiskerlaug betydeligt. Tidligere har man været tilbøjelig til at ville gemme alt, der har med klimahåndtering som regnvandsopsamling at gøre, væk under jorden. I dag forsøges klimatilpasning på mere innovative og kreative måder at integreres i udviklingen af et givent område. Eller som i København i konsekvens af Skybrudsplanen som drivkraft i udvikling af nye identiteter. Dette kræver selvfølgelig tid og ressourcer, men kan samtidig bane vejen for at se muligheder i fremtidsscenarier, der ofte udelukkende synes dystre og styret af katastrofeforestillinger.

Globalisering og greenwashing

Endelig ligger der også en udfordring i at kunne sammentænke, hvordan flere skalaer lokalt, nationalt, regionalt, globalt overlapper og påvirker hinanden på både kendte og hidtil usete måder. Ideen om den globale landsby lever i bedste velgående i en virkelighed, hvor landsbyer tømmes, nogle af de større byer boom'er, arbejdspladser lukker og udliciteres til udlandet, og landbrug breder sig ud over det danske landskab, dikteret af vilkårene på et globalt marked. Disse tendenser stiller store krav til at arbejde lokalt i et netværk, hvor ydre kræfter på mange 'skalaer' virker ind. Globaliseringen påvirker således den grønne kulturarvs fremtid betydeligt. I dag anvender vi ofte begreber som bæredygtighed, ressourcer, genanvendelse, miljørigtig, grøn vækst, grøn omstilling og grøn værdiskabelse. Det er ikke kun de fagligheder, der specifikt beskæftiger sig med natur- og miljøområdet, der bruger disse '50 shades of green'-begreber. Termerne har længe spredt sig til andre brancher og bruges i høj grad som et kvalitetsstempel og 'brand' – og i et negativt perspektiv kan der ligefrem være tale om '*greenwashing*,'

som når en plan, et projekt eller en politik sælges under et tvivlsomt 'grønt' varemærke. Hinsides den overfladiske, modemæssige anvendelse af ordene og visualiseringerne begynder man at kunne se, at de faktisk kan udmøntes som konkrete projekter og nytænkende udvikling.

Udfordringerne for den grønne kulturarv er med andre ord til at tage og føle på. De kommende år vil være præget af en dramatisk strukturændring af det danske landskab. Vi ser allerede en tydelig tendens til et ændret bosætningsmønster i form af en fraflytning fra det åbne land til de større byer, mens mindre provinsbyer skrumper. Demografiske ændringer skaber desuden social segregering, der skævvrider boligmarkedet og den sociale samfundsstruktur, så det er dyrt og attraktivt at bo midt i metropolen, mens huse i nogle landkommuner synes umulige at sælge. Resultatet er bl.a. at mange tomme bygninger i det åbne land gradvist forfalder eller i bedste fald skal tilpasses nye funktioner. I takt med at urbaniseringen knopskyder og jobbene rykker med ind til byen, forsvinder servicefunktioner og kulturmiljøer fra yderområderne. I modsætning til de olierige nordmænd har vi ikke herhjemme hverken råd eller politisk vilje til på samme måde at holde liv i de små lokalsamfund. Men også nye tendenser til udflytning kan spores. Her er det grønne kulturarvsperspektiv helt centralt for de tiltag, der måtte følge i både

proaktiv (bestræbelser på at understøtte sådan en udvikling) og reaktiv (følgevirkninger af den faktiske udvikling) henseende.

Udpegningen af regionale landbrugsinteresser i kommunerne vil fremover gøre nogle områder mere attraktive at dyrke intensivt, mens andre vil gå over til en mere ekstensiv dyrkningsform. Muligvis vil disse områder forvandles til 'pletter' på Danmarkskortet som nye overskudsarealer i det åbne land, der kan varetage nye funktioner eller genetableres som naturområder à la Skjern Å. Kommunalreformens effekter som 'fakta på jorden' med nye grænsedragninger og geografier forstærkes af, at landbrugsloven i 2010 gennemgik den mest omfattende justering nogensinde. For at kunne være konkurrencedygtige på det globale marked kan landmændene nu danne bedrifter uden øvre størrelsesbegrænsning på det enkelte landbrug. Strengt taget kan urbaniseringen også komme til at gælde husdyrproduktionen!

Ud over den direkte påvirkning af naturgrundlaget vil vi uundgåeligt se flere klimatilpasningstiltag i planlægningen: Nye arealanvendelser, ændrede beplantningsprincipper og flere multifunktionelle landskaber, der i regnfulde perioder kan opsamle og forsinke store vandmængder. Et vellykket eksempel på sidstnævnte er Egå Engsø udenfor Aarhus, er de langt mere urbane versioner, der må vokse ud af Københavns Skybrudsplan, hvor parker og torve

Figur 113: Tilpasning til vores postindustrielle, urbaniserede og klimaudfordrede samtid er allerede påbegyndt med urbane landbrug i den amerikanske by Detroit, hvor finanskrisen har kradset efter bilfabrikkernes nedlukning. Herhjemme ses ØsterGro på toppen af et tidligere bilauktionshus på Ydre Østerbro i København. En 600 m2 stort økologisk taglandbrug i femte sals højde lyder som en historie fra New York, men er ærkekøbenhavnsk. De 90 tons jord formet i sirlige højbede på Østerbro er blot et eksempel på, hvordan storbyhaverne i København også kan rykke op på tagene og blevet til frodige bylandbrug. Foto: ØsterGro (http://www.kobenhavnergron.dk/place/ostergro/)

skal omdannes til at kunne tilbageholde store regnvandsmængder på overfladen. Den grønne omstilling i form af flere grønne energikilder såsom vindmøller, udnyttelse af bølgeenergi, solceller osv. vil påvirke byer og landskaber. Alt dette kan udfordre den grønne kulturarv. Både fordi den tager udgangspunkt i et naturgrundlag, der står overfor

store ændringer og fordi, vores behov, værdier og måder at betragte vores omgivelser – også æstetisk og kulturelt – som en ressource vil blive grundigt udfordret af store og hastige forandringer.

Sammentænkning af kulturarv, klimaforandringer og urbanisering/ byudvikling

I tråd med den klassiske objekt- og værkbaserede tilgang til kulturarv er omdrejningspunktet for de fleste studier af forholdet mellem kulturarv og klimaforandringer at træffe forholdsregler overfor sidstnævntes indvirkning på arkitektur og artefakter. Siden 2010 har det været muligt at frede landskabsarkitektoniske 'værker' selvstændigt, dvs. uafhængigt af en bygningsfredning. Alligevel er vores videns- og erfaringsgrundlag med at sammentænke påvirkninger fra klimaændringer med forvaltningen af den grønne kulturarv ganske spinkelt. På baggrund af den viden, som er blevet opsamle og afdækket i nærværende analyse, kan vi forudse, at vigtige spørgsmål at stille i kommunerne fremadrettet bl.a. vil indbefatte: Hvordan kan vi foregribe fremtidige udfordringer som urbanisering og klimaforandringer i kulturelt signifikante landskaber? Kan vi f.eks. lære af erfaringer med de måder, hvorpå dynamik og forandring er indlejret i forvaltningen af økosystemer for at gøre landskaber i byer såvel som i det åbne land mere robuste overfor ydre påvirkninger?

Som nævnt er det at sammentænke kulturarv, klimaforandringer og urbanisering som det tværfaglige og dynamiske felt, som vi her betegner 'den grønne kulturarv', stadig et felt i sin vorden.

Trods de fælles udfordringer som ekstremt nedbør, temperaturstigninger, urban fortætning, etc. er landskaber så godt som aldrig blevet betragtet under ét kyst til kyst perspektiv i en dansk kontekst. Hvor der findes forholdsvis mange undersøgelser af klimaforandringers indvirkning på bygninger (fx de utallige studier om stigende vandstand i Venedig) er landskaber i al deres sammensathed langt mere underbelyste. En del af årsagen er, at feltet omkring den grønne kulturarv, ligesom landskabskategorien i sig selv mere diffust, sammensat og foranderligt end bygninger. Definitioner af værdi og betydning kan derfor synes mere relative. Som den amerikanske landskabsarkitekt Robert Z. Melnick argumenterer: "Når det kommer til landskaber er det meget vanskeligere at identificere værdierne, der betyder noget og de ressourcer, der går tabt i det globale klima." ("When it comes to historic and cultural landscapes, it is much more difficult to identify the values that matter and the resources that are being lost in the global climate.") (Melnick, 37, vores oversættelse fra engelsk)

Således er en sammentænkning af kulturarv, urbanisering og klimaforandringer ligesom det, at tænke

kulturarv i en større 'landskabelig' skala og på en proces-orienteret, relationel måde, mere fremskreden i den angelsaksiske verden. Som vi tidligere har været inde på anvendes i USA termen 'cultural landscapes' eller 'significant cultural landscapes' (Melnick), mens man i England opererer med den mere inkluderende kategori indenfor kulturarv 'historic environments' (kulturmiljøer). I de overlappende felter imellem historisk bevaring, kulturelle landskaber og miljømæssig fremtid har man i England og USA igennem flere år arbejdet med at få 'landskabsanliggender' indlemmet i kulturarven. Undervejs har man lært at acceptere forandring som et vilkår og har bevæget sig væk fra at forsvare bevaring for enhver pris. Skiftet fra som kulturarvsforvalter at ville stoppe forandring per automatik til en åbenhed over for mere fleksibilitet kræver til gengæld, at man finder nye måder at forvalte og facilitere den grønne kulturarv.

For mere end ti år siden udgav professor i bæredygtig kulturarv May Cassar *Climate Change and the Historic Environment* (2005). Udgivelsen anviser nødvendigheden i at samarbejde tværfagligt og tværinstitutionelt omkring det, jeg kalder den grønne kulturarv. Dette engelske pionerprojekt blev udviklet som et samarbejde mellem engelske kulturarvsinstitutioner, historiske haver og klimaforskere på baggrund af en britisk klimarapport fra 2002. Publikationen undersøger de potentielle farer

Figur 114: Klimaforandringer vil påvirke plantesammensætningen og dermed vores naturgrundlag fremover. I Danmark er det især nåletræer og i særdeleshed rødgran og sitkagran, der er truet. (se Skov- og Naturstyrelsen, 2006).
No Copyright: Wikipedia Commons.

ved klimaforandringer i forhold til 'historic environments' (kulturmiljøer), der indbefatter 1) 'archaeology located beneath the ground' (arkæologi under jorden), 2) 'historical buildings' (historiske bygninger) og 3) 'historic landscapes' (historiske landskaber).

Hvor nærværende undersøgelse viser, at det herhjemme er ekstremt nedbør og oversvømmelser, der i særlig grad forudses og foregribes i mere eller mindre udfoldede klimaplaner, udfolder Cassar

en mere vidtforgrenet vifte af mulige fremtidsscenarier for den grønne kulturarv:

a. Forhøjet vandstand og en forøgelse af storme med medfølgende farer for at skade historiske landskaber, strukturer, bygninger og arkæologi i kystzonen.

b. Forøgelse af ekstrem befugtning og tørke, der højner risikoen for nedsynkning af jord og forfald af murværker.

c. Hyppigere regnfald, som forårsager erosion ved arkæologiske udgravninger og skade forårsaget af oversvømmelse i historiske beboelser.

d. Forandringer i hydrologien, der sætter begravede arkæologiske udgravninger i fare.

e. Forandringer i vegetationsmønstret, som truer arkæologiske bygninger og landskaber.

f. Et varmere klima, der gør visse træarter vanskelige at bibeholde.

g. Ændringer i udbredelsen af skadedyr og sygdomme, som truer historiske bygninger, samlinger og mere eller mindre designede landskabers integritet og karakter.

h. Mulig forøgelse af hyppigheden af ekstremt vejr, der kan forøge risikoen for beskadigelse af historiske bygninger og landskaber.

Til denne lange lister kan føjes, at visse tiltag i forhold til at tilpasse eller afbøde effekterne af klimaændringer i sig selv kan øve negativ indflydelse på landskaber/det historiske miljø. F.eks. vil opførelse af nye havdiger til at modstå forhøjet vandstand uundgåeligt ændre den historiske kystlinje.

Den forvaltningsmæssige dialog

På baggrund af Cassars liste over fremtidsscenarier og den viden, vi i surveyen har afdækket om den aktuelle håndtering af den grønne kulturarv i kommunerne herhjemme og anden data, kan vi med Melnicks økokritiske og udviklingsorienterede vinkel gå skridtet længere og spørge, hvad det betyder for bevaringen af den grønne kulturarv. For fremover at kunne væbne sig til at skabe mere robusthed og øge kompetencer til at kunne tilpasse og afbøde klimaforandringers påvirkning af kulturarven, som beskrevet ovenfor, tæller opgaver for morgendagens planlæggere og kulturarvsforvaltere bl.a.:

1. at fortsætte med at anerkende, identificere og forstå værdien af den grønne kulturarv

2. at tage ideen om, at klimaforandringer påvirker disse landskaber radikalt til sig.

3. at iagttage påvirkningerne af globale klimaforandringer i lokale landskaber på vores egne breddegrader.

4. at tilpasse, hvad vi allerede foretager os i planlægning og kulturarvsforvaltning.

5. at forberede os på flere klimamæssige udfordringer som orkanen i 1999, skybruddet i hovedstadsområdet 2. juli 2011 eller hærgende storme som Bodil i 2013.

Endvidere kan vi i forhold til såvel planlægning som kulturarv lære af forskning og praksis inden for økologi og andre former for arbejde med naturressourcer og -pleje. Først må vi acceptere den grundlæggende præmis om, at fremtiden er omskiftelig for alle de 12 landskabstypologier, som vi har undersøgt i forbindelse med indkredsningen af Den Grønne Kulturarv. Det betyder, at vi må forsøge at indbefatte fleksibilitet i vores tilgang til den grønne kulturarv, opmuntre til hyppig revurdering af forhold, og planlægge for at imødegå behovet for at ændre kurs efterhånden som forholdene forandrer sig.

Desuden må vores tilgang til disse udfordringer forsøge at tilpasse sig til forandring og finde måder at afbøde den på. Det gælder bl.a. en mere fleksibel begrebsramme for, hvad vi forstår som karaktergivende træk – især i forbindelse med historiske plantematerialer og plantefamilier. Hvor betydningsfuldt er det – set gennem 'kulturarvsbriller' – at et landskab bevarer lige præcis den planteart og

Figur 115: I fremtiden kan vi vente flere scenarier som orkanen Katrina, der hærgede i USA i 2005 og satte flere byer på den anden ende. Her et billede taget af et medlem af den amerikanske hær nær stadionet Superdome i New Orleans, Louisiana, der blev brugt til at evakuere nødstedte personer, der overnattede i den store arena med kapacitet til 72.968 mennesker.
No Copyright Wikipedia Commons US Army then public domain

-familie eller, at netop de rumlige og visuelle effekter af disse træer vedligeholdes? Ville det være bedre at plante 'erstatningstræer', der er mere modstandsdygtige overfor global opvarmning eller er det obligatorisk at genplante samme træsort, selvom de ikke vil overleve resten af dette århundrede? Eller er det fortællingen om klimaforandringernes indvirken og fx en træsorts kamp, der skal fremhæves?

Videre vil det være hensigtsmæssigt at udvikle metoder til at fremme robusthed (resiliens) over for

forandring. Denne strategi kræver flere proaktive indgreb i højt værdsatte landskaber, hvilket igen fordrer prioritering og overvejelse af, hvordan vi værdisætter.

Det er en udfordring at tage vanskelige beslutninger om, hvad der skal bevares, hvad der overhovedet er muligt at redde, og hvad der ikke er. En 'kulturel omdirigering', hvor man vælger at bevare visse landskaber i deres nuværende form, mens man blot afhænder og dokumenterer andre for at lade dem indgå i de historiske arkiver. Det er tilfældet i det tværeuropæiske projekt, Noahs Ark, som "har til formål at forbedre denne situation gennem en dybere forståelse af den faste kulturarvs og de historiske materialers adfærd og respons overfor de (virkninger af klimaændringer), opdage mulige truende synergetiske processer og forsyne kulturarvsforvaltere, beslutningstagere og lovgivere med videnskabeligt velfunderede data og modeller." (vores oversættelse) (http://noahsark.isac.cnr.it/) Det er ikke en langsigtet løsning, men det kan være nødvendigt som et kortsigtet skridt på vejen – indtil der bliver udviklet bedre løsninger.

Endelig er det vigtigt at være bevidst om de historiske intervaller af variation – både kortsigtede og langsigtede perspektiver er vigtige. Mens det er fristende kun at undersøge den nære fortid, så

kræver 'landskabstidens' dybde – at vi også betragter forandringer over lang tid.

Forskningen i disse spørgsmål med blik for de indlejrede dynamikker er imidlertid endnu ret spinkel. Stort set alle lande i EU har i øjeblikket andel i det kollektive JPI forskningsprojekt, Cultural Heritage and Global Change: a New Challenge for Europe, der skal kortlægge behovet for fremtidig kulturarvsforskning. Koordinator Antonia Paqua Recchia siger, at udover naturlig aldring er Europas kulturarv udsat for mange trusler som klimaforandringer og forurening, stigende urbanisering, masseturisme, menneskelig forsømmelighed, hærværk og endog terrorisme. Det er en skrøbelig og ikke-vedvarende ressource, hvoraf meget er blevet uigenkaldeligt tabt i løbet af det sidste århundrede. " ("Apart from natural ageing, Europe's cultural heritage is exposed to many threats such as climate change and pollution, increasing urbanisation, mass tourism, human negligence, vandalism and even terrorism. It is a fragile and non-renewable resource, much of which has been irretrievably lost over the last century.") Recchias perspektiv er udpræget bevaringsorienteret – hvilket der også er al mulig grund til – men der er behov for et udvidet perspektiv, der omfatter mere end 'the grand, the ol' and the beautiful' og inkluderer det hverdagslige og anerkender de kvaliteter, der ligger

heri. Både i det slet og ret, i et identitetsskabende perspektiv og i forhold til sammentænkning med såvel klimatilpasning og urbanisering/udvikling.
FNs globale udviklingsmål, der blev vedtaget i 2013, anlægger desuden et perspektiv svarende til Recchia når det kommer til natur- og kulturarv. Det indgår som et umålsat underpunkt til det 11. udviklingsmål, Make cities inclusive, safe, resilient and sustainable. Her fremføres det, at bestræbelserne på at beskytte og sikre verdens natur- og kulturarv skal styrkes[1], men ikke hvorfor, hvordan eller hvor meget.

1 https://www.un.org/sustainabledevelopment/cities/ tilgået 15.07.2018

Metodemæssig hybriditet

Behovet for både at forholde sig bevaringsorienteret og inkluderende og udviklingsorienteret stiller store metodiske udfordringer. Undersøgelsens besvarelser fastslår, at der er behov for nytænkning og bedre integration mellem de forskellige metodiske tilgange, der med fordel kan supplere hinanden. I Kulturstyrelsen barsles der med planer om at udarbejde en vejledning i at kombinere elementer af KIP-metoden, der typisk er blevet anvendt i det åbne land, og i forhold til kulturmiljøer og landskaber, og SAVE-metoden, som især er blevet brugt i byer og på bygningsniveau, selvom metoden også kan indbefatte kulturmiljøer. Dette behov understøttes af ytringer blandt medlemmer af det kommunale netværk, der ser frugtbare perspektiver i at kombinere de to metoder og efterspørger bedre vejledning i forhold til at arbejde med kulturarv i større skala (medlemmer af det kommunale netværk under BK-2015 seminar på Center for Bygningsbevaring i Raadvad, 11. september, 2014). Efterfølgende har man i bl.a. Esbjerg Kommune forsøgt sig med udvikling af sådanne hybridmetoder.

En væsentlig metodisk udfordring i balancegangen mellem bevaring og udvikling er imidlertid, at værdien i det, der analyseres, både kan ligge i det foreliggende og i en bearbejdet fremskrivning af det foreliggende. Altså at noget der måske ikke opfattes som havende signifikant værdi i den aktuelle version – altså på det tidspunkt, hvor værdiaflæsningen typisk finder sted med henblik på at bestemme dets fremtid – kan opnå betydelig værdi i kraft af en bearbejdning. Det er typisk designerens udgangspunkt. At forstå at noget kan få værdi gennem en intervention. Her rækker arkæologens eller kulturarvsekspertens tilgang kun et stykke af vejen. Rent metodisk anvendes design som et redskab til at undersøge mulige fremtidige værdier. Denne designproces er på ingen måde lukket og veldefineret. Den er derimod åben for involvering af mange aktører i et fælles forløb, der samtidig bidrager til at indkredse, hvilke værdier der lokal og på lægmandsniveau ses i den konkrete kortlægning. Design er således et godt redskab til både at kortlægge og udvikle ideer om fremtidige versioner af en given lokalitet. Derudover bidrager en sådan proces også til at få øje på indlejrede, relaterede problemstillinger, der måske ikke fra starten havde opmærksomhed. Og selv om denne tilgang også har sine begrænsninger, idet præmisserne altid er i forandring, så er design det bedste redskab, som vi har tilgængeligt.

Det står derfor også klart, at New Heritage tilgangen, der flytter fokus over på, hvad folk mener eller forbinder med dette og hint sted, har sine begrænsninger. Grøn kulturarv – set med new heritage perspektivet – er ikke kun et nedefra-og-op-perspektiv, men et både-og. Det er nødvendigt at forbinde lægfolk med eksperter og det er nødvendigt at forbinde fortid med nutid og fremtid i et kombineret bevarings- og udviklingsperspektiv.

English summary

The aim of this book is partly to introduce the notion of 'green heritage', and partly to link the theories and practices involved in it more closely together. The volume is structured in three parts. The first part frames the topic; the second presents an empirical analysis focusing on current green heritage management in Denmark; the third consists of a short synthesis and an overview.

The approach in Part I is theoretical. It describes what we may associate with green heritage, its historical context, and the many notions and connotations attached to it. It thereby answers the question: why green heritage? It also reveals the basis of the challenge of theoretical and administrative homelessness faced by our cultural landscapes. Both in Denmark and internationally, these cultural landscapes are part of a historical trajectory that has led to their current status. Part I further describes why it is so pressing to reconceptualise green heritage, and why a cultural heritage perspective offers good opportunities for doing so. The trend towards the

assembly of green heritage as a topic can also be traced in the UK and the Netherlands, turning it into a conceptual topos – including in relation to heritage management.

Part II offers an empirical analysis, conducted among those who are effectively Denmark's green heritage managers. It is based on a quantitative online based questionnaire with 80 respondents from municipalities and cultural-historical museums all over Denmark. The questionnaire was carried out in spring 2013 among the members of a municipal-level network that was established in parallel with the Realdania-funded research initiative Bygningskultur 2015 (Build Culture 2015).

Part III synthesises the challenges and potentials involved in establishing the idea of green heritage as a notion – practically, methodologically and in terms of management. It also concludes the book by reflecting on where the idea of green heritage will take us.

Why green heritage?

Does it make sense to discuss the idea of green heritage in a Danish context? Part of the background to this question is the recent law allowing the preservation of works of landscape architecture; another part of the background is Denmark's ratification of the European Landscape Convention, which points

to landscape's importance for the further development of our identity and well-being. The answer to the question is embedded in these two aspects of its background: the distance between the two is rather large. One position talks about preservation, which in itself is challenging when we are speaking of such a dynamic topic. It is far more difficult to preserve and then maintain a specific state, and no preservation values have yet been identified with respect to the new law. The second position states that everything per se – in this case, our open spaces and landscapes – potentially holds value and thus is of interest. The distance between the two positions requires bridge-building – and as a first step, an exploration of what lies between them.

Green heritage is fragmented as both a theoretical entity and a field of practice, and it has a long history based on a basic distinction between 'nature' and 'culture'. It is precisely the intersection between the two that constitutes green heritage, making a clear positioning of the latter impossible. Moreover, both natural heritage and cultural heritage address the unique and the oeuvre-oriented, and therefore also have difficulties grasping dynamic phenomena. It is also clear that the nature-culture dichotomy is geographical, in the sense that what belongs to an urban context is categorised as cultural heritage, while rurally located features are categorised as landscape

culture, cultural environment, or nothing at all. This differentiation between nature and culture is fundamental in Western culture, even though it is being challenged from more than one side, in parallel with the increasingly relevant reasons for looking at the intersection between them. The purpose of introducing the notion green heritage is thus manifold:

Green heritage as common ground

First, to stimulate awareness in a Danish context of the importance of the landscape and consequently of green heritage as a common – a common ground. This initial step is taken by naming what we would like to bring to light: green heritage.

Green heritage as a time-space continuum

Second, to build a foundation to consider landscape as a continuum, a medium that connects past and present and thereby embeds promises of a future. This idea of a continuum means that cultural heritage is not static but dynamic, and thus entails practices of both preservation and development. Not all cultural heritage necessarily implies preservation; it can also imply change or development. Yet, to regard landscape as a continuum means that all change, all development projects, must take as their point of departure an active acknowledgement of what is there, of the as-found.

Green heritage as holding manifold value

Third, to link the idea of green heritage with manifold values. When we are thinking in terms of a landscape architectural oeuvre, the focus is mostly on art value. This is but one value of many, however, and to make green heritage robust it is important to enhance our ideas about what values to associate with it. We asked current green heritage managers about their views on and daily work with a number of potential green heritage types.

Green heritage as a nature-culture hybrid

Fourth, to uncover the complex dynamics of nature-culture that are the hallmark and most constitutive aspect of green heritage. This hybridity is also spelled out in the label: green heritage.

Green heritage as a challenge

Fifth, to be specific about the substantial changes and challenges that green heritage faces, the most significant being:

- A dynamic understanding of heritage
- Changing climate conditions in terms of exaggerated patterns of precipitation, wind and temperature
- Increased urbanisation and the role of green heritage in planning

- A changed management framework: cultural heritage used to be handled at the national level, but now all management is carried out at the municipal level

Green heritage as a potential unifying factor

Finally, to highlight the possibilities that green heritage offers – thanks to all of the above-mentioned factors – to expose the need and potential to coordinate and harvest the synergy from planning, climate adaptation and mitigation, and cultural heritage, to a much broader extent than today.

In order to stimulate a renewed understanding, practice and valuation of green heritage, we must start defining the contours of this field: what kind of 'objects' are we focusing on, what terminology do we put into use, and what practices are at stake? It is important to get a clearer image of the mechanisms to which green heritage is subject and the challenges it faces for the future, particularly urbanisation and climate change. On this basis we may point to the next steps in a process to make green heritage an active part of our future and to unite this fragmented field.

Danish cultural heritage managers' views on green heritage

Part II contributes empirical material to build an overview and point of departure for specifying and

stimulating consciousness of the fragmented field of green heritage. The object of interest is first outlined through 12 potential green heritage types found in four basic urban-rural categories: the dense city, the countryside, the village cultural environment and the suburb. These categories provide a framework for considering various landscapes from a full coast-to-coast perspective, and for going beyond the traditional dichotomies between natural heritage and cultural heritage, nature and culture, city and country, urban and rural. Moreover, green heritage is mapped as a management structure that builds on an administrative system tailored to a national vision of the preservation of nature and access to green areas for all – a leftover from the heyday of the welfare society. This structure is no longer 100% adequate. The focus seems to have shifted towards the local and specific, with a keen eye on global and inter-urban competitiveness. We examine the notions and categories normally used to denote landscapes. This conceptual study demonstrates the need to reformulate traditional vocabularies, whose dual, binary and zone-based structure is unable to reflect facts on the ground where the rural and the urban, nature and culture overlap in hybrid ways. Finally, we examine the methods and approaches used by municipalities today in their work on landscape heritage. This mapping provides the basis

for renewing methodological approaches to the newly established notion of green heritage.

Alongside the more general characteristics of questionnaire respondents, we address three areas: first, the valuation of green heritage; second, climate change challenges vis-à-vis green heritage; finally, the methodologies used regarding green heritage.

The 80 respondents were members of a network for cultural heritage managers which is part of the Realdania-funded initiative Bygningskultur 2015. We have every reason to believe that these respondents are particularly interested, enthusiastic and informed. The majority have a professional background in architecture and currently work with cultural heritage and landscape management, and are therefore extremely well placed to answer questions that fall into the topic of green heritage. The respondents come from all over Denmark, representing areas marked by both economic growth and decline, from east to west, from north to south; as such they have deep knowledge of rural and urban conditions, and older and newer cultural heritage.

The respondents were made familiar with the premises of the questionnaire: they were asked to regard what they normally handled in separate systems as parts of one entity – i.e. green heritage – and were informed of the hypothesis that this entity can be understood through four urban-rural

categories and 12 green heritage types. Some of the suggested types were well-known heritage objects, such as ramparts and older parks; others were more peripheral, due either to their use (such as drainage structures) or their age (such as post-war housing estate landscapes). This gave the respondents' answers more depth, and offered access to some of the problems that go with the various types.

Valuation of green heritage

In order to mirror individual respondents' valuation of each of the green heritage types, respondents were asked to define each type using a vocabulary that is usually applied to cultural heritage, choosing between cultural heritage, cultural environment, cultural landscape or something else. Then they were asked to point out the values that they associated with each type. They could choose between age value, historical value, particularity, aesthetic value, value as a place for collective memory, function value, or whatever they chose to add to the list. Finally, they were asked how important they found the various types in their role as cultural heritage managers, and consequently how much focus each type should receive in the future.

In general, the main classification changed from the urban to the rural and from cultural heritage to cultural landscapes. However, almost all types, with

various emphases, were defined as cultural environments, probably due to their contextual character – they were more spatial ensembles than well-defined objects that could be studied at a distance. All types were described using more than one notion, showing that these notions are not so sharp and precise, and that the types are not so easy to categorise in simple ways – including as either urban or rural.

If we look at which types are considered the most important for the future, squares and plazas score the highest, followed by parks and ramparts. They all belong to the dense city and are associated with values of age, aesthetics and historical awareness. Nevertheless, at the upper end of the scale we find medieval landscapes, which are also associated with values referring to age, aesthetics, particularity and historical awareness. These are followed by allées. Places for coastal fishing guilds, star-shape cadastres, and village ponds are almost at the same level as allées, although this is due to their value in terms of historical awareness, particularity and lieux de mémoire. At the bottom of the scale we find the newer types situated in the suburbs: industrial areas, open recreational spaces on social housing estates, and at the very bottom single-family housing areas. They differ from almost all the other types due to a resistance or hesitation to list them as important

for the future. Here we find a significant number of answers that designate them as 'less important' rather than 'very important'. Many of the newer types are designated important primarily in terms of function, only secondarily as places of memory, less so for their particularity or age (despite their having reached the formal threshold for consideration as potential objects of preservation), and even less so for their aesthetic value. At the very bottom it is no surprise to find drained landscapes. These represent a view of nature and a practice of nature management that is in bad standing; all the effort in recent decades has been focused on natural reclamation, the flooding of meadows, and the reintroduction of the flora and fauna that go with the new ecological conditions.

Green heritage vis-à-vis climate change

In recent years, the demand for the local management of storm water, and for green roofs to prevent storm water from overloading the sewer system, has begun to feature on the local planning documents of most municipalities. Current scenarios for future climate change focus almost exclusively on the risks associated with extreme precipitation and flooding. The results of the questionnaire show that rainwater and surface water management forms part of municipal plans, climate plans and climate

adaptation plans, and is a key aspect of sustainable urban development. However, other scenarios that go with climate change – such as rising sea levels, storms, droughts, plant death, increased average temperatures, and endangered and invasive species – play much smaller roles, and in many cases no role at all.

Moreover, we can observe a large variation in climate adaptation and mitigation action. Densely populated areas such as cities and suburbs have many mature actions in place, while the actions taken in villages and more rural area are both fewer and less complex. In the suburbs we can see that initiatives to mitigate climate change effects are numerous, but cultural heritage actions in the younger post-war areas – where almost 20% of the Danish population live and have memory attachments – are very limited. However, these areas are slowly being (re)discovered as cultural heritage, and many of these areas are more than 50 years old, thus meeting the formal criterion for consideration as potential cultural heritage objects and hence as topics of specific cultural heritage analysis.

A substantial proportion of the respondents – almost a third – are not sure whether their municipality has considered how to handle climate change effects in villages and the countryside. This hesitation probably has to do with that the fact that re-

spondents work with planning and cultural heritage more than with environmental issues. Furthermore, it might also be explained by the fact that climate adaptation and mitigation is better anchored in the planning of large cities and suburbs, where nature and culture are more mutually integrated than in less densely populated areas. Smaller municipalities also have fewer resources to focus on climate change and cultural heritage.

Green heritage registration methods

The third overall focus area is cultural heritage-oriented registration methods. In Denmark we operate with the Survey of Architectural Values in the Environment (SAVE), Kulturmiljø i Planlægning (KIP, Cultural Environment in Planning) and Landskabskaraktermetoden (LKM, Landscape Character Method). The questionnaire asked about the methods used when registering various cultural heritage types, the perceived usefulness of these methods, the reasons for choosing them, and how else the registrations are used.

It must be noted that in general, green heritage types are only registered to a limited extent. The respondents indicate that a large proportion of these types are not registered. With regard to post-war open recreational spaces, 56 % state they are not registered at all. On the other hand, village ponds

and medieval landscapes are widely registered. The cultural heritage registration of allotment gardens, ramparts and parks is fairly low, as the total use of any method for these types is only 21 %, compared with 47 % non-registered. The overall tendency to see more hybrid overlaps between culture and nature, rural and urban, leaves municipal planners and cultural heritage managers with several administrative dilemmas, such as the grey area between natural heritage and cultural heritage, which is part of the double nature of green heritage. In such situations it can be methodologically challenging to identify, register and manage green heritage. So far the municipalities have used the three institutionalised methods: SAVE, KIP and LKM. Some municipalities, such as Copenhagen, have developed their own tools that to some degree spring from the above-mentioned methods. The questionnaire asked respondents to describe how their municipality registered and identified the value of 12 green heritage types, and it was no surprise that the results show that SAVE is the most used in urban areas, while KIP and LKM are used in rural areas. Heterogeneous categories in between the two use both set of methods. More than half appreciate SAVE the most, while less than a fifth assess KIP and LKM as very appropriate. Seventy-nine per cent of respondents – most of them educated as architects – prefer SAVE,

as this is the method with which they feel most familiar, and about half state it is the easiest to use. Forty-five per cent know KIP best, and thirty five per cent are familiar with LKM, yet only a few find these methods easy to use.

If we bring together these many answers to our questions, it becomes clear that – by virtue of its delimitation, and through the proposed and examined types – the green heritage field has the potential to shed light on outdated premises, shared challenges, and the need to clarify the bases, valuations and methods used. The interaction of all these aspect also becomes clear thanks to the green heritage approach on which the questionnaire is founded. It shows in particular that newer and function-related green heritage is not captured by current frameworks, including administrative frameworks. The results of the analysis point to three main conclusions:

1. There is a need to reconsider the various kinds of landscape as heritage from a unified coast-to-coast perspective, traversing the traditional dichotomies of urban and rural, nature and culture. This is indicated by the municipal cultural heritage managers in the Bygningskultur 2015 network. There is huge potential in compiling this fragmented field and uniting it under the heading

of green heritage, referring both to a materiality 'out there' and to the administrative practices that deal with landscape.

2. There is a need to approach planning agendas concerning cultural heritage, urbanisation and climate change in a cross-disciplinary and integrative way, in order to create context-based and site-specific development and to mitigate future challenges such as increased urbanisation and climate change.

3. There is a need for new methodologies, vocabularies and ways to register, valuate and manage landscapes, in order for municipalities to better anchor and integrate green heritage in local planning endeavours.

The outcome of the questionnaire clearly shows the need for new and better integration between existing approaches. This could involve a stronger link between some of the elements from KIP, which is most often used in rural areas to address cultural landscapes, and SAVE, which is most often used in urban areas at the level of individual buildings but may also encompass cultural environments.

Epilogue

Green heritage is a dynamic notion referring to notions that are constantly changing such as cultural heritage, nature and landscape within an interdisciplinary context. What constitutes valuable cultural heritage is an open question that partly depends on time and context, and partly on the actors' understanding of the 'object' in question. The outcome can vary significantly, depending on whether the viewpoint adopted is local involvement (among those living in the area) or professional (such as those employed by national agencies). Any valuation and prioritisation may change over time – even within a relatively short period.

Nature and landscape – which are here regarded as two sides of the same coin – are also dynamic entities that humans can affect but not control. They can change constantly due to external influences such as climate change, pollution, use and alteration. With the nature-culture axis we have seen that they are mutually related to such a degree that they are almost completely inseparable. They overlap in some ways and separate in others. The administrative structure also affects the degree to which cultural and natural heritage can be one entity. One might expect that the current hybrid structure of the Nature Agency (formerly the Forest and Nature Agency and the City and Landscape Agency) mirrors

a more holistic approach. Similarly, cultural-historical preservation values, such as cultural environments in both rural and urban areas, indicate an integration in planning of cultural heritage and landscape as such, in parallel with environmental matters and nature. The legal framework is now in place to preserve a landscape as an independent work. The challenge is thus how registered and valued cultural environments and landscapes will be integrated, and also how they can be prioritised to a higher degree than today. This goes in particular for more recent kinds of green heritage, such as single-family housing areas, green open spaces in post-war built-up areas, industrial areas, and the open countryside, which as the questionnaire reveals are being negotiated.

Interdisciplinarity appears when many professions collaborate and target a common area such as green heritage. This is clear from the questionnaire, which documents many kinds of expertise among the respondents. The benefits of bringing these areas of expertise into contact with one another are obvious. The intersection between cultural heritage, climate change adaptation and mitigation, and urban development calls for the interaction of many kinds of expertise. The capacities represented among the questionnaire respondents are tied to green heritage; yet they also express insights regarding mutual dialogue, and about how bringing green

heritage into an informed dialogue with questions concerning climate change adaptation and urban development also offers the potential to strengthen local identity.

We need to highlight green heritage because it relates to the spaces where our memories and everyday lives take place. It also passes on a narrative about our shared point of departure with many prior generations. Cultural heritage is more important than ever in light of the huge leaps being taken by cities and the world today. Rural areas are becoming depopulated, big cities are growing, metropolises look more and more alike, industries are dying, and automation and large-scale agricultural production are changing the fundamental connection between humans and landscapes, nature and culture, city and countryside. Social media and still smarter technological achievements enable us to live in parallel virtual realities, to change our environment. Even small villages are to become smart and intelligent by incorporating technologies and big data that we both produce and build upon when we walk the streets with our iPads, smartphones etc.

In this diffuse situation, sensitivity and sensibility towards single sites becomes increasingly important as a qualitative, anchored and flexible approach to finding bases and new potentials in the as-found. In parallel to this process-oriented open-minded-

ness to the site and eternal change, it is important to be able to experience how something changes very slowly – even at a pace so slow that we are not able to sense it. There are ways to bridge the past, present and future, without sentimentality or nostalgia. Moreover, it is important that we imbue these elements with value while also acknowledging that value is a relative and changing phenomenon, forcing us to constantly ask why, how, for whom, etc., that value is held.

Referencer

Adorno, Theodor W., "Det Naturskønne", i *Æstetiske Teorier – en antologi*, ed. Jørgen Dehs, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 1998, s. 65-93.

Agamben, Giorgio, *Means without End: Notes on Politics*, Minneapolis & London: University of Minnesota Press, 2000.

Arrhenius, Thordis and Jorge Otero-Pailos, "The Scandinavian Welfare State and Preservation", *Future Anterior* 2, 2010, s. iv-vii.

Arrhenius, T., *The Fragile Monument – on Conservation and Modernity*. London: Artifice, 2012.

Brenner, N., *Implosions/Explosions. Towards a Study of Planetary Urbanization*. Berlin: Jovis, 2014.

Braae E.M., Steiner H., (ed.). *Routledge Companion to Landscape Architecture*. Routledge, 2018.

Braae, E., *Beauty Redeemed. Recycling Post-Industrial Landscapes*. Basel: Birkhäuser 2015.

Bæk Pedersen, P., *Arkitektur og Plan i Den Danske Velfærdsby 1950-1990*. Aarhus: Arkitektskolens Forlag, 2005.

Cassar, May, *Climate Change and the Historic Environment* (London: Centre for Sustainable Heritage, University College of London with support from English Heritage and the UK Climate Impacts Programme, 2005), tilgået 26 november 2014, http://eprints.ucl.ac.uk/2082/1/2082.pdf.

CIAM - Congress Internationaux d'Architecture moderne, *La Charte d'Athenes or The Athens Charter*, 1933. Trans J.Tyrwhitt. Paris, France: The Library of the Graduate School of Design, Harvard University, 1946.

Corner, James, "The Agency of Mapping: Speculation, Critique and Invention", i *Mappings* ed. Denis Cosgrove, Manchester: Reaktion Books, 1999, s. 213-252.

Council of Europe, *"The Faro Convention", Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society*, Treaty No 199, 01/06/2011.

– *The European Landscape Convention*, Treaty no 176, 20/10/2000.

– Cultural Heritage at the Council of Europe, http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/ tilgået december 2014

Crimson Architectural Historians, *WIMBY! Hoogvliet Future, Past and Present of a New Town or: The Big WIMBY Book*, Rotterdam: NAi Publishers, 2007.

Danish Architecture Centre: "Tina Saabye som Københavns nye stadsarkitekt", 29 June 2010, Accessed 15 December 2014, http://www.dac.dk/da/service-sider/nyheder/2010/juni/tina-saaby-som-koebenhavns-nye-stadsarkitekt/.
Doxiadis, Constantinos A., "The Future of Copenhagen", *Arkitekten* 6 (1963), 61-76. [På dansk]. Også trykt i en kortere udgave i *Ekistics* Journal 89 (1963) [på engelsk], 188-196.
Düwell, Marcus, Bioethics: *Methods, Theories, Domains,* Oxon, UK & New York, US: Routledge, 2013.
Egnsplankontoret: *Skitseforslag til Egnsplan for Storkøbenhavn*, Copenhagen: Egnsplankontoret, 1947. Genoptrykt af Dansk Byplanlaboratorium, 1993.
Fairclough, G., "New Heritage Frontiers", i: Council of Europe ed., *Heritage and Beyond*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2009, s. 29-42.
Fairclough, G., "Look the other way – from a branch of archaeology to a root of landscape studies", i *Landscape Archaeology between Art and Science From a Multi- to an Interdisciplinary Approach*, eds. S.J Kluiving and E.B. Guttmann-Bond, Amsterdam: University of Amsterdam Press, 2012.
Gaardmand, A., *Dansk Byplanlægning 1938-1992*. København: Arkitektens Forlag, 1993.
Halbwach, M.: *On Collective Memory, The Heritage of Sociologi*, Chicago: The University of Chicago Press, 1992.

Haraway, D., *Staying with the Trouble : Making kin in the Chthulucene*. Durham: Duke University Press 2016.
Harrison, R., "Beyond 'Natural' and 'Cultural Heritage: Toward an Ontological Politics of Heritage in the Age of Anthropocene". I: *Heritage & Society*, Vol 8 (1) 2015, s. 24-42.
Hauxner, M., *Open to the Sky, The Second Phase of the Modern breakthrough 1950-1970*, Copenhagen: The Danish Architecture Press, 2003.
Helfrich, S., Bollier, The Wealth of the Commons: A world beyond market and state. Amherst: Levellers Press, 2010.
Huyssen, Andreas, *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory*, Chicago: Stanford University Press, 2003.
Inaba, Jeffrey, "Editorial: Storytelling", *Volume* 20, 2009, s. 1-2.
IPCC, Intergovernmetal Panel on Climate Change, *Climate Change 2014. Mitigation of Climate Change*, http://www.ipcc.ch/report/ar5/wg3/
Kolen, J. & Witte, M. A biographical approach to regions, and its value for spatial planning, in *Multiple Landscape: Merging Past and Present,* van der Knaap, W.; van der Valk, A. (eds.), Wageningen: Wageningen University, 2006, s. 125-145.
Latour, B., *We Have Never Been Modern*, Cambridge, Mass. : Harvard University Press.
Madanipour, A., *Private and Public Spaces of the City,* London/New York: Routledge, 2003.

Melnick, Robert, "Climate Change and Landscape Preservation: A Twenty-First-Century Conundrum", *APT BULLETIN: JOURNAL OF PRESERVATION TECHNOLOGY* 40:3-4, 2009, pp. 35-42.
Miljø- og Fødevareministeriet, Vandmiljøplaner i et historisk perspektiv, http://mst.dk/borger/landbruget-miljoeet/baeredygtighed-i-landbruget/vandmiljoeplanerne-et-historisk-overblik/ Accessed Nov 2014.
Miljø- og Fødevareministeriet, Politiske aftaler, http://mst.dk/virksomhed-myndighed/landbrug/politiske-aftaler/, Accessed Nov 2014.
Nancy, Jean-Luc, *Being Singular Plural*, Stanford: Stanford University Press, 2000.
Nielsen, Tom, *Gode intentioner og uregerlige byer,* Aarhus: Arkitektskolens Forlag, 2008.
Pekelsma, Simone,"In New Towns Everything Is Possible", interview with Michelle Provoost, *the European Urban Knowledge Network*, 2009, accessed 25 November, 2014, http://www.eukn.org/Interviews/Archive/2009/"In_new_towns_everything_is_possible.
Retsinformation, "Bekendtgørelse af lov om bygningsfredning og bevaring af bygninger og bymiljøer", 2012, accessed 30 December 2014, https://www.retsinformation.dk/forms/r0710.aspx?id=164397.

Riesto S, Tietjen A. Doing Heritage Together: New Heritage Frontiers in Collaborative Planning. I Guttormsen TS, Swensen G, editors, *Heritage, Democracy and the Public: Nordic approaches*. London: Routledge. 2016
Riesto S., *Biography of an Industrial Landscape*: Carlsberg's urban spaces retold. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2018.
Ritter, Joachim: "Landskab", i *Æstetiske Teorier – en antologi*, ed. Jørgen Dehs, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 1998, s. 27-64.
Rørtveit, H. N., & Setten, G. (2015). Modernity, Heritage and Landscape: The Housing Estate as Heritage. *Landscape Research*, 40(8), s. 955–970.
Sennett, Richard, *Together: The Rituals, Pleasures and Politics of Cooperation*, New Haven: Yale University Press, 2012.
Sieverts, T.: *Cities Without Cities: An Interpretation of the Zwischenstadt. London*: Routledge, 2003.
Sijmons, Dirk, "Waking Up in the Anthropocene", (2014), accessed 21 November 2014, http://iabr.nl/#/en/curator/c2014antropoceen?&_suid=141657773519307254358090093147.
Smith, L. *Uses of Heritage*, Oxford: Routledge, 2006.
Spirn, A.W., *The Language of Landscape*, New Haven: Yale University Press, 1998.
Spirn, A.W.: "The Authority of Nature: Conflict and Confusion in Landscape Architecture", i: Joachim

Wolschke-Bulmahn (ed.) *Nature and Ideology. Natural Garden Design in the Twentieth Century*, Washington D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection 2007, s. 249-261.
Stenbro, R., Riesto, S., The Scope of Preservation? On the life and potential national heritage protection of Danish and Norwegian mass housing. *Nordic Journal of Cultural Policy*, 17(2/2014), s. 210-235.
Sørensen, C.Th., *Parkpolitik i Sogn og Købstad*. Copenhagen: Gyldendal, 1931.
The Ministry of Environment and Energy, Landsplanafdelingen, *Planhistoriske forudsætninger for rummeligheden til bolig- og erhvervsbyggeri*. (Copenhagen, January 2000), accessed 15 December 2014, http://www.byerhvervudvalg.dk/Rapporter%20og%20notater/planhistorie.htm.
The Ministry of Environment and the Nature Agency, "Fredninger", accessed 12 December 2014, http://naturstyrelsen.dk/naturbeskyttelse/national-naturbeskyttelse/fredninger/.
Tietjen, A. ed., *Forstadens Bygningskultur 1945-1989*: På sporet af velfærdsforstadens bevaringsværdier. Copenhagen: Realdania & Dansk Bygningsarv A/S, 2010.
UNFPA, United Nations Population Fund, "Urbanization a Majority in Cities", accessed 10 November 2014, http://www.unfpa.org/pds/urbanization.htm

Wagenaar, C. ed., Happy: Cities and Public *Happiness in Post-war Europe*. Rotterdam: NAIPress, 2004.
Worpole, K., *Here Comes the Sun. Architecture and Public Space in Twentieth-Century European Culture*, London: Reaction Books, 2000.
Woudstra, J., "Danish Landscape Design in the Modern Era (1920-1970)", i: *Garden History* 2, 1995, s. 222-241.

Den grønne kulturarv. Værdier, udfordringer og metoder hos de kommunale kulturarvsforvaltere

Tekst: Ellen Braae ©
med Signe Sophie Bøggild og Mette Blicher

Bogen knytter sig til det Realdania-finansierede initiativ 'Bygningskultur 2015'

Udgiver: Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning, Københavns Universitet
Rolighedsvej 23, 1958 Frederiksberg C
www.ign.ku.dk

Ansvarshavende redaktør: Claus Beier

ISBN: 978-87-7903-801-1

Forsideillustration: Allan Otte, 2012
Vertikalt landskab - Verdens Navle
Ø 112,8 cm, akryl på plade

Grafisk arbejde: Mette Blicher

Tryk: Narayana Press

Bogen kan også læses på www.ign.ku.dk

Gengivelse er tilladt med tydelige kildeangivelse. Skriftlig tilladelse kræves, hvis man vil bruge instituttets navn og/eller dele af denne bog i sammenhæng med slag og reklame